

BADORTEN LOVISA

JÄMTE

OMNÄJD.

AF

D:r GEORG ÖHMAN.

Säljes till förmån för baderskornas i Lovisa pensionskassa.

HELSINGFORS 1891.

HELSINGFORS

TIDNINGS- & TRYCKERI-AKTIEBOLAGETS TRYCKERI

1891.

Med anledning af *vattenkuranstaltens i Lovisa 25 års jubileum* under denna sommar har jag ansett det lämpligt att utgifva en beskrifning öfver Badorten Lovisa jämte omnäjd. Strängt upptagen af tjänstegörsmål har jag ej kunnat nedlägga på arbetet så mycken möda jag önskat och kommer det altså att förefalla läsaren fragmentariskt och bära tydliga spår af att vara så att säga „sammanrafsadt“.

Jag hade säkert alls ej hunnit få arbetet färdigt, så framt jag ej lyckats erhålla bidrag af flere personer, hvilka intresserat sig för detsamma.

Historiken öfver Lovisa är ända till början af detta århundrade författad af Jur. Kand. E. Öhrnberg och har ingått i Album utgifvet af Nylänningar IX. Beskrifningen öfver Pernå kyrka och egendomarna i Pernå är delvis ordagrant författad af Ingeniör Carstens, dels utdrag ifrån „Pernå sockens historia“, som han afser att i den närmaste framtiden utgifva. Beskrifningen öfver Strömfors bruk och omnäjd är författad af Kassören på bruket Herr Hj. Lojander och den öfver Hogland af Pastor O. G. Gardberg.

Kartan öfver Svartholm, fästningen Lovisa och befästningarna vid Abborfors äfvensom diverse upplysningar i dessa ämnen har jag genom Direktören i lif-försäkringsbolaget Thule Sven Palme erhållit från arkiv i Stockholm och diverse upplysande literatur af Baron V. v. Born. Till alla dessa äfvensom till Student Y. Hirn, som från universitetsbiblioteket skaffat mig värderika upplysningar och hjälpt mig med materialets sammanställande, ber jag att härmed få frambära min hjärtliga tacksamhet.

Boken afser att utgöra en hjälpreda för alla dem, som såsom kur- och sommargäster under somrarna vistas i Lovisa eller annars hedra orten med besök. Första delen „Historik“ har ett blott teoretiskt intresse, då däremot den senare delen innehåller diverse upplysningar om förhållandena på orten, dess sevärdheter, omgifningar o. s. v.

Lovisa i juni 1891.

Georg Öhman.

Historik.

Freden i Stolbova betecknar höjdpunkten för Sveriges välde i „österväg;“ dess ställning som öfverherre i norden tyktes fast. Men då Sverige genom 30-åriga kriget med ens blef en europeisk stormakt, upptogo nya, mäktigare intressen den svenska politiken. Arffienden Ryssland, för hvilken erhållandet af en kuststräcka vid Östersjön var en lifsfråga, fick tid att samla sina krafter till nya strider, och i „stora nordiska kriget“ tillkämpade det sig med ett slag öfverherreskapet. Historien om krigen mellan Sverige och Ryssland blir härefter en historie om nederlag och förluster för Sverige, segrar och vinning för Ryssland. De svenske statsmännen kunde likväl icke fatta den ofantliga förändring, som försiggått i afseende å maktställningen i norden; ett tjugotal år efter freden i Nystad gjorde de ett försök att med vapen i hand återvinna det förlorade. Krigets utgång skulle dock sent omsider öppna deras ögon. Sverige hade

Elisabets nåd att tacka för, att det nu beröfvades endast den ostliga delen af Kymmenegårds län. Gränsen gick numera efter Kymmeneälf upp längs Saimen; städerna Fredrikshamn, Villmanstrand och Nyslott förlorades.

Då under dessa tider allmogens handel uteslutande förmedlades genom städerna, var detta fredslut i högsta grad olycksdigert för Finland. Savolax förlorade hela sin kuststräcka, dess gamla handels- och upplagsorter blefvo tillhöriga en främmande makt.

Vid förlusten af Viborg hade man sökt ersätta det genom Fredrikshamn, — nu tvangs handeln åter att söka sig nya fåror.

Landskapets invånare anhöllo väl att fortfarande få handla på sina gamla nederlagsorter, men detta förbjöds strängt; äfvenså afslogs en anhållan att drifva rörelse öfver Österbotten. Regeringens afsikt var att grundlägga en ny „gränsestad“ i st. f. det förlorade Fredrikshamn, och understöddes den i detta beslut af, att en icke så ringa del af borgerskapet i Fredrikshamn och Villmanstrand vid fredens afslutande hade flyktat öfver gränsen. I en ansökan, framlämnad af f. d. handelsmannen i Fredrikshamn Jakob Forssell, anhålla desse flyktingar att få nedsätta sig vid *Lill Abborfors*, beläget vid västra grenen af Kymmene älf, och där drifva handel och rörelse med alla en stapelstad tillkommande rättigheter, „tilldess Kongl. Maj. i nåder täkts förordna och utnämna orter, hvar-

est den tillkommande stapelstaden vid ryska gränsen inrättas. *)“

I resolution af 9 juli 1744 bifölls denna önskan, med uttrycklig förbindelse för borgerskapet „att om någon annan gränsestad ansågs lämpligare, flytta sig och sin handel dit“.

Snart befans det, att Lill Abborfors ej var lämplig plats för den nya staden. Väl beslöt regeringen (22 jan. 1745) att t. v. ej uppbära lilla tullen vid Lill Abborfors för sådana varor, som hämtas till marknaderna, för att „locka och vänja“ allmogen med dess varor till de svenska marknadsplatserna, men handeln tog dock icke fart, näringarna uppblomstrade ej. Skeppsfarten hindrades af hamnens oduglighet, och borgerskapet fruktade att bosätta sig vid Lill Abborfors, då fästningsvärk till stadens försvar där ej kunde anläggas.

På förslag af Forssell och efter det vederbörande myndigheters åsikter blifvit inhämtade, bestämde Kongl. Maj. den 28 juni 1745 till plats för den nya staden *Degerby* hemman, beläget fem fjärdingar från gränsen, vid innersta delen af den nu s. k. Lovisa viken, „emedan *Degerby* af de där omkring till handel bekvämliga orter är närmast intill gränsen beläget och hamnen därstädes lär till en stapelstads anläggande vara bekväm“. Särskildt

*) Rådsprotokoll.

framhålles, att Degerby är för Savolax „bäst till hands“ *).

Att stadens bevästande från första stund var regeringens afsikt, synes af den befallning den gaf krigskollegiet att utnämna en officer att utstaka plats för staden och utse tomter, „så att de ej må blifva hinderliga till det försvars värk, som framdeles nödigt pröfvas att där anläggas“. Något senare föreslog krigskollegiet, att Degerby gård, bestående af 2 bevestade säterier och 1 kronohemman i Antby, skulle af kronan inlösas, „för att fästningsvärk må kunna anläggas och framdeles kommandanten i afräkning på lön hålla ladugård“. Efter ganska långvariga underhandlingar med ägaren, vice lektorn i Borgå, *Kraftman*, inköptes gården för en summa af 30,000 daler kopparmynt, hvarpå stadsplanen gillades och fastställdes i mars 1746.

Nu var sålunda platsen för den nya stapelstaden definitivt bestämd, Savolax hade, åtminstone på pappret, erhållit en ny nederlagsort i st. f. de förlorade. Det gälde nu att göra den till det äfven i verkligheten. Och trots alla svårigheter kämpade regeringen oförtrutet här för. Flere särskilda förbud utfärdades mot allmogens handel på Ryssland, „landsköp“ förbjöds strängt, en någon tid härefter framställd anhållan att få grunda en köping i S:t Michel afslogs. Sty-

*) Priv. bok.

relsen frångick t. o. m. så sina principer för öfrigt, att den tillät Degerby borgerskap att utan annan afgift än tull enligt sjötulltaxan under tvänne år få införa 60,000 skålp. spunnen holländsk tobak, dock med uttryckligt vilkor, att den finge försäljas endast åt gränsallmogen „för att denna ej må gifvas anledning att söka sådan vara öfver gränsen“. Det sparades ej på privilegier af något slag för att höja Degerby till en centralort för den ostfinländska handeln.

Och det måste medgifvas, att regeringen till en del vann sitt mål. Degerby blef värligen en af Finlands främsta städer på denna tid, och dess handel blomstrade.

„Så litet någon ört kan växa uppå torra stenören och emellan kala bärgsklyftor, äfven så litet kan en anlagd stad komma till någon välmakt, om han ej af öfverhetens nåd och tidigt förundta privilegier hämtar sin styrka och näringssaft“ *).

Degerbys „privilegier“ äro från den 14 aug. 1745. Staden erhöll 1) Fredrikshamns stapelrättigheter; 2) 15 års frihet (1746—61) för alla kontributioner, landttullen, samt husbehofs-, salu- och topperiansaksisen samt aksisen af utrikes ifrån inkommande

*) *H. Backman*: historisk beskrifning öfver stapelstaden Lovisa, Akad. afhandling. Åbo, 1776. 19 s. 4:o.

tobaksblad, tillika med mantals-, boskaps- och bakugnspenningarne samt båtsmans hållets presterande, tjänstefolket dock undantaget; 3) befrielse från inkvarteringstunga för *garnisonen*, „som där kommer att förläggas;“ däremot skulle officerarene ersättas för sina rum och användes härtill inkvarteringstolagen; 4) „då en gjord ansökan om 2,000 d. s. årligen till publika byggnadernas uppförande ej kunde för tillfället villfaras, förunnas staden att genom ett lotteris inrättande söka förskaffa medel till uppbyggande af kyrka, hvarjämte till samma behof beviljades tvänne allmänna kollekter öfver hela riket“.

Stadens förste ämbetsman tillsattes i maj 1747. Då förordnades till borgmästare handelsmannen *J. Forssell* (med en lön af 600 d. s.) och tillsattes en stadssekreterare (med 240 d. s. årligen).

Här torde uppgifter om *Forssell* ej vara öfverflödiga. *)

Han var född 1696 och var egentligen handlande i Fredrikshamn. Sedan kriget lagt denna stad under ryskt välde, flydde han med det öfriga borgerskapet till svenska sidan och förde under förhandlingarna om den nya gränsstadens grundläggande

*) Hämtade från *Backman* och diverse handlingar i *Lovisa arkiv*.

hela tiden de från Willmanstrand och Fredrikshamn flyktades talan.

Efter det planen att göra Lill Abborfors till en stad visat sig omöjlig och staden förlades till Degerby, var han den förste, som bosatte sig där, „sedan han gifvit glorvördigaste konung Fredrik anledning till stadens anläggning härstädes, på det både han och de öfriga flyktingarna från Fredrikshamn här kunde upprätta sina förfallna villkor“ *).

1747 utnämndes han, som nämndt, till borgmästare, 1752 ¹³/₇ erhöill han assessorstitel, samt vid afskedstagandet 1765 ¹⁰/₁ kommerseråds heder och rang.

Han dog 1768 ²⁷/₈, efter det han en tid förut blifvit adlad under namnet af Forselles.

Vid alla riksdagar (utom de två sista) under sin vistelse i Degerby representerade han staden, och otvifvelaktigt är, att en stor del af de ynnestbevis, hvilka så frikostigt tillföllo Lovisa, böra tillskrifvas Forssells inflytande, ty ifrig hatt, tillhörde han de mest ansedda inom detta parti. 1760, då segern redan lutade åt mössorna, fans Forssell ej mer vid riksdagen. Troligen var det hans höga ålder, som då hindrade honom att i borgarståndet förfäktas sin stads intressen.

*) Backman.

Den första riksdag, där Degerby var representerad, var den för Finland minnesvärda åren 1746—47. Forsell var medlem af „Riksens Ständers deputation öfver ärenden, som angå Finland“, och att han förde sin stads talan med framgång, synes af betydliga rättigheter, som nu beviljades den.

„I följd af landets betryck“ inlämnade Forssell ej några ansökningar om särskilda förmåner, utan anhöll endast, att Kongl. Maj., „när rikets tillstånd det tillåter“, vid tillfälle måtte ihågkomma Degerby.

Såsom svar härpå erhöll Degerby efter en kort tids förlopp samma rang som Fredrikshamn haft; till de publika byggnadernas uppförande beviljas på 10 år 2,000 d. s. årligen (från 1748); samma aflöningsstat, som Fredrikshamn haft (3,000 d. s.; Lovisas uppgick dock aldrig härtill); 500 d. s. i källarefrihet; till „nödig utmark“ gafs Degerby gård, 7 hemman i Antby, 2 i Björnvik, 1 i Lappom om tillsammans 6 $\frac{7}{12}$ mantal, och uppgick ordinarie räntan däraf till 280 d. s. Åt generalguvernör von Rosen uppdrogs att vidtaga anstalter för byggande af en landsväg mellan Degerby och Keltis.

Men än mera skulle nådens sol lysa öfver Degerby.

„I följd af borgmästaren Forssells andragande“ beviljades åt de af Fredrikshamns borgare, som ned-satt sig i Degerby eller inom ett år göra det, en summa af 16,498 d. s., hvilka medel återstodo af

Fredrikshamn 1740 beviljade penningeförmåner. „Till skeppsrederiernas understödjande och handelns däraf flytande uppkomst“ gäfvos 20,000 d. s., och skulle dessa medel enligt af borgerskapet uppgjord och af regeringen stadfästad „disposition“ alltid utlånas åt tvänne redare mot pantförskrifning i deras ägande skepp. Tre års förlängning beviljades af frihetstiden för import af holländsk tobak.

Till kyrkobyggnaden beviljades ytterligare 2 öre s. m. att under 1748 utgå från hvarje matlag, hvarjämte staden berättigades att genom stamböcker insamla medel, „på det hvar och en, som af godt hjärta till att på kristligt och till Guds namns ära ländande värk något vill erlægga, därtill må hafva tillfälle“. Den under svenska väldet kvarblifna delen af Pyttis socken (= n. v. Strömfors) samt Elimä kapell lades under Degerby som annex. Kronan beviljade 100 d. s. till kapellanens och 20 d. s. till „scholemästarens“ aflöning årligen, så länge frihetsåren vara *). Därjämte erhöles samma rättigheter vid prästval, som Fredrikshamn varit beviljade, d. v. s. att få kalla en fjärde profpredikant och föreslå

*) En „pädagogi“ inrättades 1748 i staden, 1756 erhöil den tvänne lärare, 1760 utvidgades den till en fullständig trivialskola. Rektorns lön var 250 d. s. och 40 tnr. spanmål, konrektorns 150 d. s. och 40 tnr. spanmål.

den till tjänstens erhållande, som fått de flesta rösterna“.

1747 gjorde riksrådet *Lieven* och fältmarskalken grefve *Ehrensward* sin anbefalda resa längs finska kusten och gränsen på galeren „*Diana*“, då sagda trakter fullständigt rekognoscerades. Efter hemkomsten gjorde *Ehrensward* upp en plan för befestande af gränsen. Enligt hans förslag skulle en fästning byggas på Svartholmen och en med namnet *Lovisa* på Degerby rusthålls mark för att försvara den stora strandvägen. De på Svartholmen kommo äfven till utförande och de på Degerby påbörjades omedelbart, men brist på medel hindrades deras fortsättning med nödig styrka, hvarför de håller aldrig blefvo det, som med dem afsetts i den plan *Ehrensward* uppgjort att bilda en gränsfästning mot Ryssland. *Lovisa* utdömdes såsom fästning af fortifikationsgeneralen V. *Mannerskantz*. I en underdånig rapport af den 30 juni 1792 säger M: „Som lokalen för *Lovisa* är i afseende otjenlig så till gränse, som annan art af fästning, så har högstsalig Hans Kongl. Maj:t i Nåder för godt funnit att härstädes med Fästnings byggandet upphöra. Dock som derstädes redan mot Landvägen från Gräntsen äro uppförda 2:ne detacherade Bastioner Bomfritt hvälfda och till en del tegel revetirerade, 2:ne hvalf behörigen täckta och terasserade, så får

jag i underdånighet underställa Eders Kongl. Majestäts Nådiga ompröfvande, om icke de öfriga hvalfven, som nu stå under provisionell täckning, teraseras och Bastionerna acheveras med hvalfgångar och bröstvärn, hvarigenom mycket utrymme erhöłldts, krutlogementet och magasiner nära Gränsen att tillgå för de trupper, som i början af ett krig blifva sammandragne, och om framdeles dessa Bastioner sammanfogades med en linia och blefvo slutna i ryggen, kunde strandvägen med tillhjälp af inondation härifrån länge disuteras fienden med ett ringa antal manskap.“

1749 förlades som garnison ett kompani artilleri till staden. Dess stat steg till 1,184 d. s. 1751 tillkom ett kompani sappörer och steg levereringen nu till 6,362 d. s. och 184 tnr. råg samt 92 tnr. korn.

Sommaren 1747 upphöjdes Degerby till landshöfdingeresidens för Kymmenegårds län, motsvarande den kvarblifna delen af det gamla Kymmenegårds, samt en mindre del af Nylands och Tavastehus län.

Den förste landshöfdingen här var *K. J. Stjernstedt*, men redan i slutet af 1747 utnämndes härtill en af hattpartiets ledare, *Henrik J. Vrede* af Elimä.*)

*) Som residens användes den forna Degerby gårdsbyggnaden, hvilken alt ännu kvarstår, f. n. bostad för en målare.

Vi återgå till stadens enskilda förhållanden? *)

1748 förstärktes magistraten med en rådmän, med en årlig lön af 120 d. s. och en fiskal med 50 d. s. 1749 tillsattes ytterligare 3 rådmän, en stadskassör med 200 d. s. årligen, dessutom lägre betjante. Hela aflöningsstaten uppgick till 1,977 d. s. 1764 steg den till 2,180 d. s. (En „vice notarie“ fans då ytterligare.)

Den mantalsskrifna delen af befolkningen utgjorde 1749 492 personer. Handelsmän funnos 23, dessutom 1 vinskänk, 2 traktörer, 1 „peruquemakare“, 7 skeppare, m. m. Skräddare- och skomakareämbetena hade hvardera åldersmän.

1751 var antalet mantalsskrifne invånare 623. Handelsmän funnos nu 25.

Från de närmast följande åren finnes rörande Lovisa obetydligt af intresse. Då konung Adolf Fredrik efter sin tronbestigning företog en resa genom Finland och därunder besökte äfven Degerby, utgaf han ett reskript, hvarigenom stadens namn förändrades till *Lovisa* (som hedersbetygelse åt sin gemål.)

Efter ständermötet 1751—52 donerades åt staden ytterligare 1 hemman (i Keitala) och tillstånd

*) Oaktadt stadens fundationsbrief är utfärdadt redan 1745, finnas dock ej några stadsräkenskaper före 1749. För åren 1747 och 48 uppburos likväl under den följande tiden en del utskylder.

gafs till hållande årligen af en marknad (den 24 aug.), och skulle den marknad upphöra, som Helsingfors och Borgå borgerskap dittills hållit samma dag i Lill Abborfors. Äfven förbjöds strängt all införsel af stöflar och skor från ryska sidan.

Stadens mantalsskrifna befolkning steg 1752 till 723 personer, däribland 26 handelsmän. 3 källare funnos, där vin utskänktes, samt 70 (!) krögare.

Inga industriela inrättningar funnos i staden (utom ett tobaksspinneri). Tvänne järnbruk funnos i närheten, i Forsby och i Strömfors. *)

Efter riksdagen 1755—56, då hattpartiet stod på höjden af sin makt, hafva vi åter att anteckna några kongl. resolutioner angående „stapelstaden Lovisa“.

Sålunda erhöles stadfästelse på stadens sigill, föreställande „ett ankare i guldfält och däröfver tvänne i kors liggande kanoner i blått fält med greflig krona ofvan, samt i brädden „Lovisa stads sigill“.

Tvänne marknader erhöles ytterligare, nämligen en i Lovisa d. 26 januari och en i Sysmä. Hem-

*) Vid det förra fans en stångjärnhammare med 4 och en knipjärnhammare med 5 smeder. Vid det senare 2 stångjärnhammare och 1 knipjärnhammare, hvardera med 5 smeder, samt dessutom en masugn.

mandet N:o 3 i Lappom gafs åt staden. Frihet för knektehållet beviljades de staden underlagda hemmanen. På borgerskapets därom gjorda anhållan inskräptes, att kronans leveranser alltid först skulle hembjudas stadens handtvärkare.

En ansökan, att åtskilliga fiskslag samt rågmjöl finge mot skälig tull inhämtas öfver gränsen från Ryssland, bifölls så till vida, att „det rågmjöl som borgmästaren Forssell förmålt sig egentligen påsyfta, nämligen en sort, som ifrån Ryssland kommer till Fredrikshamn uti mattor, och där stundom skall försäljas mot hälften af dess värde, finge, när rågen på orten kostar 3 d. s. tunnan, införas mot samma tull, som är föreskrifvet för en tunna råg, äfvenså skulle fisken (lax, ströming, brax, o. s. v.) få importeras mot en tull, som varans värde och den fattigares förmåga, som sig däraf när, medgifver“.

Som vi se, var det ryska rågmjölet redan nu känt och användt i vårt land.

På förslag af öfverste Augustin Ehrensvärd bestämdes „för att uppmuntra till stenhus byggande i och för defensionen och handeln samt skogsmarkernas besparing“, att de, hvilka i Lovisa bygga stenhus, skulle få kalken, sparrarna, taklagen och grundmarken till skänks och det öfriga, som erfordrades, till låns af kronan. Inom det område, som enligt den nya stadsplanen (uppgjord 1748) skulle tillhöra fästningen, finge inga trähus uppbyggas. Dessa åt-

gärder medförde dock ej de önskade följderna, inga privata stenhus uppfördes. Långa trakasserier uppkommo däremot genom förordnandet, att alla inom fästningen befintliga trähus måste bortflyttas.

Under dessa år hade täta ombyten af landshöfdingar egt rum. 1752 lämnade *Henrik Wrede* platsen. Efter honom kom *A. G. Nordenskiöld*. 1757 efterträddes denna af *O. W. de Geer*.

Såsom redan tidigare är nämnt, företräddes Lovisa vid 1760 års riksdag ej mer af Forssell; i hans ställe hade trädtt rådmannen *G. Backman*. Segern lutade vid detta ständermöte redan åt mössorna. Lovisas önskningsar tillgodosågos ej håller numera lika mycket som förut. Forssells mäktiga ord tyngde ej mer i vågskålen till dess förmån.

I 16 „postulater“ framställdes stadens borgerskaps önskningsar och klagomål. Främst anfördes klagomål öfver kyrkobyggnaden.

1756 hade på förslag af Augustin Ehrensvärd bestämts, att en stenkyrka skulle uppföras gemensamt för staden och garnisonen, „på det att kyrkobyggnadsfonden ej skulle lida afbräck genom reparationer af den då befintliga *) provisoriska träkyrkan“.

*) 1748 uppförda.

Arbetet hade på entreprenad öfverlämnats åt fortifikationsstaten, men denna hade ej ännu 1760 påbegynt arbetet. Borgerskapet anhöll därför, att den måtte åläggas att ofördröjligen skrida till värkets, hvarpå svarades, att så skulle ske, så snart fästnings byggnadsfonden det tillåter. Att regeringen dock ej trodde detta blifva altför snart, visar sig af en annan förordning från denna tid, däri det bl. a. heter: „när framdeles penningetillgången medgifver fortsättande med fästningsarbetena“.

Äfven garnisonen förminskades. 1762 och 63 flyttades de i staden förlagda bataljonerna bort och ersattes genom endast en (af Björnbergs regemente).

Den redan en tid förberedda omgestaltningen af makten i Sverge fullbordades vid 1765 års riksdag. Hattpartiet störtades och mössorna trädde till regeringen. Härmed var den förra — och lyckligare — perioden i Lovisas lif ändad. Ett föremål för regeringens omvårdnad hade staden raskt tagit de första stegen framåt. Men nu, då den bäst varit i behof af fortsatt hjälp, inträdde en förändring.

Mössorna voro vänner af freden och sparsamhet, särskildt voro de angelägne om Rysslands vänskap och läto därför fästningsvärken vid Lovisa förfalla. Härmed var det förnämsta medlet för stadens framåtskridande borta, en tid af tillbakagående tog sin början. Väl framlämnade Lovisa stads fullmäktige vid de följande riksdagarna ansökning om befästnings-

värkens fortsättande och en tillräcklig garnisons förläggande till staden. Men inga åtgärder följde häraf.

Lika liten framgång hade Lovisa med dess vid 1765 års riksdag framburna förnyade anhållan om frihetsår.

Bland de öfriga 9 postulaterna, som framlämnades af rådmannen *H. Borgström*, är den märkligaste en ansökan om ersättning för hvad det från Fredrikshamn och Willmanstrand flyktade borgerskapet lidit under sista kriget.

Något svar härpå afgafs troligen dock aldrig, åtminstone bevarar privilegieboken ej någon anteckning härom. Så klagades öfver brist på skiljemynt, en öfver hela landet då allmän klagan. Det enda positiva resultatet för Lovisa af denna riksdag var, att dess stat då fastställdes. Till stadens understöd bestämdes: 300 d. s. i källarfrihet, räntorna från de staden underlagda hemmanen, tolagen, vågpennningarna, vinsten af vedhandeln, mätare-, last-, ballast-, bro-, hamn- samt tjärvräkarepengarna, tomtören, bodrumpengar, friskilling, bura- och inskrifningspengar, fiskeriafgift, utflyttnings- och intressentskapsavgift samt åker- och hag-arrenden.

Vid 1769—70 års riksdag, där Lovisa företrädades af borgmästaren *A. Kepplerus*, herskade hattarna, och i följd häraf tillgodosågos äfven mera stadens önskningar, framställda i icke mindre än 26 postulater.

Dess öde tedde sig värkligen ganska bekymmerfullt. Ej nog med att garnisonen blifvit förminskad med hälften och fästningsarbetena afbrutna, planer hade äfven uppdykt om en flyttning af staden. Borgerskapet anhåller åter om 10 frihetsår, „till skadeersättning för dess lidanden genom fästningsbyggnadens afstannande, som förorsakat ej allenast osäkerhet för handel, näringar och rörelse, utan ock otrygghet så vid publika som privata husens byggnad under den af de redan skedda och föreslagna ändringarna med fästningsvärkens anläggande därstädes *ypade ovissheten om stadens bestånd och läge*, hvarunder emellertid betydliga medel uppgått till hyror och provisionella hus uppbyggande.“

Detta bifalles nu under framhållande af de olägenheter invånarne haft att utstå, då stadsplanen ej varit fastställd och de därför kunnat uppföra blott provisionella hus.

Som svar på en särskild supplik försäkras borgerskapet äfven om, att staden ej komme att flyttas från sin n. v. plats *).

Om kyrkobyggnaden anfördes åter klagomål. Fortifikationsstaten hade på entreprenad åtagit sig kyrkans uppförande mot en ersättning af 40,000 d. koppar, 2,000 häst- och 2,000 karldagsvärk. Härpå

*) Ännu 1789 voro dock dylika planer å färde, ehuru de ej sattes i verkställighet. Se härom längre fram!

hade redan inbetalats 22,594 daler 12 öre, men byggnaden var ej längre hunnen, än att grundmuren redan för flere år tillbaka blifvit uppförd, och befann sig staden nu därför i stor förlägenhet, särdeles som det trähus, hvilket användts till gudstjänsts hållande, numera var nästan obegagneligt, hvarförutom stadens kyrkobyggnadsfond fick vidkännas dryga utgifter för dettas reparationer.

Fortifikationsstaten befaller af regeringen att ofördröjligen upptaga arbetena, och skulle å den redan inbetalda summan erläggas 6 procent från den dag de inlämnats, tils byggandet åter begyntes, hvarjämte direktionen fick i uppdrag att utse annan plats för kyrkan, då den redan uppdragna grundmuren ej kunde användas i anseende till förändrad „dessein“.

Staden gick emellertid fortsättningsvis tillbaka. Invånarnes antal förminskades. Ett bevis på den allmänna förlamningen är magistratens anhållan, att de lån, som blifvit ur stadskassan utgifna åt invånarne, ej måtte med stränghet indrifvas, på det ej allmän ekonomisk ruin måtte inträffa, hvilken äfven vann Kongl. Maj:s bifall.

Från revolutionsriksdagen 1772, där staden åter företrädde af borgmästar Keplerus, finnas inga viktigare Lovisa rörande handlingar *).

*) Det kan antecknas, att den enda officer i Finland, som sökte göra motstånd mot Gustaf, var kommandanten i Lovisa G. Riddercreutz. (C. G. Malmström. del VI).

Gustaf III:s uppstigande på tronen betecknar för Lovisa en kortvarig period af framskridande.

Fästningsarbetena på Svartholm *) började bedrivas med större kraft, garnisonen förstärktes (för en tid).

Stadens hela befolkning steg 1775 till 2,198 personer. (Den mantalsskrifna utgjorde 1,202 personer).

Gustaf besökte 1775 Lovisa och afgjorde då (enl. Backman), att den ej skulle flyttas.

Stadens lyckliga period (om man så får kalla denna tid) tog emellertid snart åter slut. 1777 inträffade ett betydligt bakslag i såväl in- som utförsel.

Vid riksdagen 1778 klagar ock borgerskapet i om möjligt högre grad än förut. Främst hade handeln gått alldeles nedåt. Talrika sjöolyckor hade träffat stadens fartyg. Sedan 1748 hade 22 förlo-rats, nu fanns endast 1 kvar. Så „hade allmogen redan från äldre tider haft en böjelse att handla med de ryska städerna“. Lovisas handel var nu så obetydlig, att för närvarande endast omkring 3,000 tnr. salt årligen afyttrades mot 8—12,000 tnr förut. Alt annat i samma proportion. Borgerskapet anhöll, „att denna landtmännens håg måtte utrotas och dess håg

*) 1771 finnes upptaget en skild kommandant på Svart-holm, kapten M. N. Hägerflykt.

ställas till rikets städer“. Vidare anfördes klagomål öfver, att kyrkobyggnaden ej ännu påbegynts, öfver att soldaterna fingo utöfva handtvärk, öfver „bönhasar“, sockenhandtvärkare m. m.

På ingen af dessa postulater finnes något svar afgifvet *).

Invånarnes antal förminskades, landshöfdinge-residenset flyttades till Heinola.

Redogörelsen för Lovisas historia blir alt mera innehållslös. Få omständigheter af intresse finnas numera att anteckna.

Vi nämna, att 1779 antogs en stadsfältskär, Bartolomeus Nass, mot en årlig lön af 66 r. sp.

Ett ganska märkligt dokument från denna tid hafva vi funnit i stadsarkivet, nämligen en skrifvelse, som en ingenjöröfficer i Lovisa *E. O. Alderborg* 1784 ingaf till konungen, framhållande däri de strategiska skälen för stadens bevästande.

Vi meddela här dokumentet.

1) skulle den coupera strandvägen och obligera fienden att göra en betydlig omväg.

2) betäcka staden, bibehålla den vid makt och

*) Lovisa stads räkenskaper för 1766—73 saknas.

Liksaså på statsarkivet Kymmenegårds läns för 1775—79, af 80 fins endast landsbok, 81—86 saknas, 87 fins jorde- och landsbok samt mantalslängder, 88 fins endast landsbok, 90—92 saknas af 93 saknas verifik.

dymedels draga Savolax och Karelens handel dit, som i annat fall till stor del lär gå åt Ryssland.

3) tjäna till försvar för här förlagda 1 bat. infanteri och 1 komp. artilleri.

4) blifva en depot för den del af armén, som skulle agera mot gränsen, och konservera ammunitionsmagasin, förråds- och tyghus.

5) apuyera Svartholms fästning och äfven af den vid förekommande attaque blifva soutinerad.

Hvad särskildt lokalförhållandena beträffar, så:

1) hade naturen bidragit, i det saltsjön flyter intill ena och inondation till andra flygeln.

2) har konsten nedlagt betydligt arbete uti de af framlidne grefve Ehrensvärd anlagda detacherade bastioner.

3) är grunden tämligen säker och god.

4) är här tillfälle till våta grafvar af friskt och till större delen coulant vatten.

5) har den kommunikation med saltsjön, gränsen, öfre landet och Helsingfors genom 3 eller 4 landsvägar, som hit tillstöta.

6) ligger den lagom långt från gränsen i händelse af surprise.

7) fins lägenhet till vattumjölkvärns anläggande inom fästningslinierna.

8) var redan $\frac{1}{3}$ af hufvudfästningens murning värkstäld, boningshus, kaserner och baraqver funnos.

„Således kan utan betydlig kostnad en gräns-

fästning vid Lovisa inom kort blifva sluten och inom få år ackederad“, slutar författaren.

Så mycket uträttade alt detta, att staden ej flyttades, men fästningsarbetena upptogos dock ej.

Gustafs vänskap med ryska kejsarinnan befann sig nu på middagshöjden. Samma skäl, som tidigare gjort, att mössorna ej fortsatte befästningsvärkens uppförande, gjorde nu, att äfven Gustaf uraktlät det. Till en del kan orsaken ock tillskrifvas statens dåliga finanser, hvilka ej tilläto större summors användande för företag, som för tillfället ej voro oundgängliga. Lovisas vid 1786 års riksdag af dess fullmäktige, borgmästaren Flodman *) framburna påminnelser om vikten häraf för hela rikets välfärd „föranledde ej till någon åtgärd;“ vid samma ständermöte anhöll staden äfven, att af fortifikationsdirektionen utfå de medel, som blifvit gifna till kyrkobyggnaden, för att själf gripa värket an. Efter denna tid hafva vi ej mera funnit några handlingar om Lovisas kyrkobyggnad. En stenkyrka fick staden ej förrän efter den stora branden i början af 1850 talet. Hela förgången vid de långvariga förhandlingarna är emellertid mycket kännetecknande för statsvärkets tillstånd. Regeringen befaller fortifikationsdirektionen att omedelbart vidtaga med arbetena, men af brist på medel kan den dock intet åtgöra!

*) Utänmd till borgmästare 1777.

Kom så kriget mot Ryssland.

Naturligtvis måste alltid ett krig, men särskildt nu, då gränsen gick endast en mil från staden, utöfva ett ytterst förlamande inflytande på Lovisa. Dess egen handel upphörde nästan alldeles. Importen under dessa år utgjordes till stor del af spanmål, som infördes för kronans räkning.

1786 finnas inga burskapspenningar antecknade, och de följande åren var summan högst obetydlig. 1789 erlades inga sakören. Genom att staden under en tid af kriget var säte för hufvudkvarteret och ett betydligt antal trupper voro förlagda i trakten förhindrades en allmän ruin.

Redan före krigets utbrott inrättades i staden ett kronobageri med en direktor, löjtnant, fältkommisarie, bagarmästare och 59 gesäller. Garnisonen i Svartholm förstärktes med 350 man (af Nylands andra bataljon). En bataljon af Stackelbergs (= Flemings) regemente stod sedan en tid i staden *).

Efter krigets utbrott reste Gustaf den 9 juli 1788 genom staden och besåg därvid Svartholm. Sedan konungen efter det misslyckade anfallet på Fredrikshamn farit tillbaka till Sverige, förlades högkvarteret den 31 aug. till Lovisa och kvarstod där till början af oktober. Under tiden sammankallade Gustaf en

*) Dessa och följande uppgifter ang. kriget äro hämtade från J. Mankell: Finlands krigshistoria.

riksdag, där Förenings- och säkerhetsakten utfärdades. Vi känna ej, om Lovisa där var representerad. I dess privilegiebok fins intet dokument härifrån (likaså litet som från ständermötet 1792). Under det följande året vistades Gustaf ett par månader i Lovisa, under träget arbete för flottans utrustande. Äfven under vintern (1789—90) var en del af hären förlagd i kvarter till Lovisa.

När sedan ändtligen fred slöts, visade sig dock ej på en ganska lång tid någon förändring till ett bättre i stadens tillstånd. Befolkningens antal minskades. 1790 steg stadskassans hela behållning till 2,146 r. sp. Taxeringen uppgick till 554 r. sp. Det enda vi angående staden antecknat för de följande åren är, att brandordningen utfärdades 1798.

Lovisas postulat vid 1800 års riksdag, där den företrädades af borgmästaren J. Carlstedt (borgmästare sedan 1790), gifva äfven de en sorglig bild af stadens tillstånd. Borgerskapet anhåller om, att antalet handelsmän ej finge öfverstiga 20, att staden skulle nedflyttas till fjärde klassen, (hvarigenom den skulle erhålla något mindre utskylder) m. m.

De följande åren började staden småningom hämta sig. Befolkningen ökades; 1805 utgjorde den 2,370 personer. Tullintraderna stego ganska ansevärt; 1800 funnos i staden 7 fartyg. En bulldonsfabrik inrättades.

Men så kom åter krig och förkväfde den rörelse,

som redan hunnit utveckla sig. Finlands sista strid begynte. Härunder spelade Lovisa ej någon rol af betydighet. Ryssarne intågade genast vid fredsbrottet i staden och under hela kriget hade de sedan här sina magasin och lasarett. Svartholm, hvilket inom sina ofulländade men dock i försvarsskick varande fästningsvärk hade en garnison af omkring 650 man samt rika förråd, inneslöts. D. 18 mars uppgaf kommandanten, major C. M. Gripenberg, fästningen utan att en man af besättningen stupat.

Svartholms fall liknade ganska mycket på samma gång det förebådade Sveaborgs.

Härefter låter Lovisa ej mer höra af sig under kriget.

I „finska deputationen“ företrädde staden af tvänne ombud, handlanden P. M. Unonius, vald af Kymmenegårds län, och borgmästaren Carlstedt, vald af staden enskildt.

I en „beskrifning öfver staden“*) nämnes, att befolkningen 1808 uppgick till 2,154 personer, 1809 till 2,094. Taxeringen steg till resp. 887 och 581 r. sp. Staden bestod 1809 af 8 kvarter med inalles 368 gårdar och tomter. 5 skepp funnos, 19 handelsmän. Vid ett i staden befintligt tobaksspinneri hade

*) Fins inbunden i en afskrift af priv. boken jämte Backmans afhandling.

de senare åren tillvärkats mellan 28—30,000 ö rulltobak.

Ett talande bevis för den allmänna förflamning, som gripit hela kommunen, gifver en 1811 till regeringen af borgerskapet inlämnad klagoskrift, däri orsakerna till stadens förfall angåfvos.

„Genom riksgränsens förändring efter sist öfverståndna krig har en af stadens förnämsta handelsgrenar, spanmåls- och viktualiehandeln med allmogen från Savolax och Karelen alldeles upphört, och hvad ej lokalen värkar till handelns och rörelsens afstannande med dessa handelsorter, har en mot författningarna stridande af ryske handlande opåtaladt idkad speceri-, salt- och tjäruhandel m. m. i öppna salubodar uti de flesta socknar i landet, därtill hufvudsakligen bidragit“. För Lovisa var särskildt till förfång den handel, som i ganska stor utsträckning bedrefs i S:t Michel. Bland öfriga orsaker till stadens nedåtgående uppräknas vidare landshöfdingeämbetets år 1781 skedda flyttning till Heinola, landstullens upphörande m. m. Då invånarne nu ej sågo det stå i sin förmåga att ens kunna utbetala lönerna åt ämbetsmännen, emedan större delen af de förmögnare handlandena uppsagt sitt burskap, anhöllo de att af staten erhålla något understöd härtill. Äfven anhålles om, att staden måtte erhålla den mark, som af ålder varit fästningsbyggnaden anslagen.

Staden befann sig i ett starkt tillbakagående,

dess existens tyktes allvarsamt hotad. Man frågar sig om orsaken härtill. Kriget hade utan tvifvel gjort ganska mycket, men staden hade likväl icke varit underkastad plundring, och krigsbullret hade ej hörts på närmare håll. Den egentliga orsaken låg djupare; stadens hela ställning och betydelse var i högst väsentlig mån förändrad genom fredsslutet i Fredrikshamn. Lovisa hade grundlagts för att tjäna som nederlagsort för den kvarblifna svenska delen af Kymmenegårds län; det var närmast det förlorade Fredrikshamn det skulle ersätta. Det hade för sin uppkomst att tacka det för hela landet så olycksbringande kriget 1741—43 och den därigenom skedda itudelningen af landskap, som af ålder varit förenade. Lovisa hade icke i likhet med de flesta andra städer uppstått på en gammal köpplats, där hade aldrig „ens en stadsfläck varit“. Endast politiska skäl hade betingat dess uppkomst, och då dessa betingelser nu icke mera förefunnos, sedan landet på bägge sidor om Kymmene älf lydde under samma makt, kunde dess ställning icke mera upprätthållas. Dess handel på Savolax hade varit konstlad; i det samma gränsen ändrades, återtog handeln sin naturliga väg. Lovisa behöfdes icke mera som nederlagsort för östra Finland.

Staden skulle väl äfven gått under, om den icke under tiden erhållit en ny uppgift att fylla, som berättigade och möjliggjorde dess tillvara. Trakterna kring Päijäne hade blifvit tätare befolkade, odlingen

hade där gjort snabba framsteg. Lovisa blef den naturliga nederlagsorten för handeln på dessa vidsträckt näjder. Åter grydde en bättre tid för staden, dess handel och sjöfart uppblomstrade, invånarnes antal växte och den häfdade med framgång sin plats bland Finlands städer.

Stadens folkmängd, som år 1809 blott utgjorde 2,094 personer, steg under de följande åren så, att den vid stadens brand nådde sitt maximum omkr. 2,800 utom militären och den grekisk-katolska befolkningen*). Dess handel och sjöfart var betydlig. Icke mindre än 13 fartyg hämtade salt, viner och kolonialvaror (ifrån spanska och andra utländska hamnar), hvilka sedan med foror spriddes vida i kring, särskildt till Päijäne trakterna, hvarifrån spanmål, bräde och andra jordbruksprodukter uppköptes. Med skärgårdsbefolkningen torde en ej obetydlig smuggelaffär bedrifvits, och alt tydde på en blomstring, som blott få af landets städer hade att glädja sig åt.

Icke blott handeln florerade, utan äfven handtvärkerierna stodo på en höjd, som få städer om 3,000 invånare skola kunna uppvisa. Särskildt voro urmakeriet och snickeriet väl representerade. Senatens, rådhusets i Helsingfors och rådhusets i Lovisa fatalje

*) Då den grekisk-katolska befolkningen (nu uppgående till omkring 50 à 60 personer) ej finnes upptagen i stadens kyrkoböcker, kan den ej med säkerhet uppgifvas. Dessa höra till Fredrikshamns ryska församling.

ur och navigationsskolans i Åbo ur, för att ej tala om en mängd utmärkta privata sådana, äro ännu värddiga minnen af urmakaren G. Ingmans skickliga hand. Snickaren Bergman sysselsatte mellan 20 och 30 arbetare och förfärdigade utmärkta möbler, som spriddes vida omkring, ja till och med flere pianon utgingo från hans verkstad. Guldsmeden Tiander arbetade med till 10 tal uppgående arbetare. Betydliga garfverier förädlade den massa hudar, som från när och fjärran hämtades till Lovisa.

Om det visserligen i princip är riktigt, att en hvar bör fritt få försörja sig, så godt han kan, så säkert är, att den allmänna yrkesskicklighet, som under dessa tider var rådande, aldrig mera skall uppnås. Ifrån att hafva varit hela borgerskapets egendom har yrkesskickligheten numera blifvit några fås, hvilka genom sin stora industri dominera hela marknaden.

Så fick Lovisa åter röna lyckans växlingar. Natten mellan den 5 och 6 juli 1855 råkade handlanden Sundmans gård i brand. Trots energiska ansträngningar kunde elden ej häjdas. Den spred sig till handlandena S. Sucksdorffs, Stenius m. fl. hus ända till kvarnbacken åt Borgå till, till handlanden Wiréns gård åt Fredrikshamn och till handlanden Sjöfelts gård söderut (det n. v. hotel Skandinavien). Den bäst bygda delen af staden blef lågornas rof. Angående branden läses i Finlands allmänna tidning för den 18 juli 1855: „Angående den olycka, som drab-

bade Lovisa stad, hafva numera noggrannare uppgifter ingått. Den 5 juli kl. 11 på aftonen utbröt eld i en handlanden Sundman tillhörig liderbyggnad, hvarest ända till 40 famnar ved voro upplagda, och spred sig därifrån med sådan våldsamhet, att oaktadt brandkårens värksamma och skyndsamma bistånd handlanden Sundmans tvåvånings boningshus ögonblickligen anfattades af lågan, som med otrolig hastighet spred sig till angränsande gårdar. Elden kunde ej hämmas förrän kl. 10 påföljande morgon, men lyckligtvis hade emellertid intet människolif blifvit förspildt. De nedbrunna husens antal uppgick till 90, hvaraf 38 voro brandförsäkrade för 92,812 rubel och de återstående 52 oförsäkrade, värderade till omkring 17,000 rubel. Af stadens offentliga hus nedbrunno rådhusbyggnaden med spruthus och konfiskationshus, kyrkan jämte orgel och klockstapel med klockor samt skolhuset och klockarebolet. Alla arkiver och kyrkans dyrbarheter äro räddade. Större delen af stadsboarnas löseegendom var undanförd af fruktan för fienden. Påföljande söndag hölls gudstjänst och kyrkostämma å pastorsbolets gårdsplan; därvid erbjöd kommerserådet Sucksdorff salongen i sin byggnad till lokal för gudstjänstens förrättande, intill dess annan lämplig lokal kunde erhållas.“

Branden ägde rum under pågående krig. Den engelska flottan låg invid Svartholms fästning. Det låg nära till hands att skylla eldens uppkomst på

brandraketer, som skulle kastats från densamma. Så var emellertid ej fallet.

I hufvudstaden gjordes insamlingar till förmån för de brandskadade, icke blott genom listor, framlagda i Vasenius & C:o och J. C. Frenckell & sons bokhandel, utan äfven genom sådana, hvilka cirkulerade bland borgerskapet. Redan få dagar efter branden kom ifrån Helsingfors 1,000 rubel „till det första ögonblickets hjälp“. Den blinde klarinettisten H. Wohllebe gaf den 3 augusti en konsert för de brandskadade, som inbragte 62 rubel 5 kopek.

Medan branden pågick, infunno sig fribytare med hästar och åkdon från omkring liggande byar, hvilka i stället för att deltaga i släckningsarbetena plundrade och roffade alt, hvad de kunde komma öfver. Rådstufvurätten, som efter branden sammanträdde i skomakar Björklunds gård, var under en längre tid satts med rättegångar emot dessa samvetslösa, och en hel mängd blefvo äfven öfverbevisade och dömda.

Handlandene uppslogo sina butiker dels i brädskjul på sina gamla tomter dels i hus i den obrända delen af staden, men begingo okloket att betydligt höja sina priser, en omständighet, som blef rätt ödesdiger för staden.

Såsom naturligt var, började man genast tänka på stadens uppbyggande, och hade man bedrifvit saken med tillbörlig energi, hade möjligen ännu något af det forna välståndet kunnat räddas. Men så lyck-

ligt var det ej. Olika åsikter gjorde sig gällande, hvar staden skulle uppbyggas. En del förordade den gamla platsen såsom belägen strax invid den stora strandvägen, en annan del önskade flytta staden längre söderut närmare sjöstranden, och en del ville förlägga den till det cirka 7 kilometer från staden belägna Fantsnäs rusthåll. Så processade man i 5 långa år. Under denna tid bortflyttade från orten en mängd folk, som ej sågo sig i stånd att bland ruinerna få sitt lifs bärgning, och handeln, påverkad af de förhöjda prisen, drog sig till grannstäderna.

Äfven andra olyckor hemsökte den redan svårt pröfvade staden. En mängd skepp blefvo nämligen af fienden under kriget uppbrända.

Omsider blef den nya stadsplanen fastställd, och erhöll staden äfven af staten 25,000 rubel i och för reglering af tomter och genomförande af planen.

Med raskhet begynte arbetet. De gamla handlandena på orten Björksten, Majander, Terichoff, Gollowzoff, Unonius, Hamberg, Söderholm, Gratschoff, Elfving, Sjögren m. fl. uppförde åt sig stora präktiga gårdar dels af trä dels af sten.

1862 påbörjades uppförandet af kyrkan. Så uppbygdes rådhuset och societetshuset. Alla dessa publika byggnader tilltogos i en skala, som kunnat tillfredsställa en stad större än Lovisa.

Staden egde på dessa tider mycket rika för bestämda ändamål donerade och testamenterade fon-

der. Dessa lånades, och staden råkade sålunda i en skuldbörda, som genom de kolossala utskylder den förorsakade blef en hämsko på dess framåtskridande. På den gamla nedbrunna kyrkan funnos äfven oguldna skulder till betydande belopp.

Det var ej nog med, att sålunda krig och brand gjorde sitt till att ruinera staden. Kom så byggandet af Helsingfors-Petersburg järnvägen, som i sin tur på ett konstladt sätt ledde in handel och vandel i nya banor.

Den naturliga utvecklingen af kommunikationsmedlen är väl, att först en gångstig upptrampas. Då denna ej mera fyller behovet, blir det närmaste steget en ridväg, så en bya-väg, så en allmän landsväg, och kräfver trafiken då en järnväg, bör en sådan byggas. Trafiken mellan Helsingfors och Petersburg kräfde visst en järnväg, men tyvärr blef den ej dragen längs de naturliga banor, som samfärdseln och behovet utpekade, utan fjärran härifrån i ödemarker, som knappast någon människofot trampat. Man afsåg att upparbeta ödemarkerna — med hvilket resultat det känner nogsamt en hvar, som rest mellan Petersburg och Riihimäki. Några potatistäppor omkring banvaktarens kojor, se där alt. Hade järnvägen, som naturligt varit, blifvit anlagd genom kuststäderna Borgå, Lovisa, Fredrikshamn och Viborg med radiela banor till trafikcentra in i landet, hade den icke blott varit landet till betydligt större välsignelse, utan hade äfven såsom affär varit god, och penningarna hade måhända

redan varit lediga för vidare banor i stället för att nu vara bundna i en obegränsad framtid.

Genom alla dessa olyckor och oklokheter sjönk därför Lovisa ifrån att hafva varit en betydlig handelsstad till en liten lokal ort för den kringliggande landsorten. De järnvägsplaner, som på orten tid efter annan uppstått, hafva åter till följd af bristande understöd från en landsfaderlig regerings sida måst förfalla. Dock kan jag ej tro annat än, att en bana med en så naturlig sträckning som den projekterade Vesijärvi-Lovisa banan, hvilken komme att förbinda den stora Päijäne bassinen på närmaste väg med hafvet och komme att gå genom en af landets mest odlade trakter, i en ej altför aflägsen framtid skall blifva en verklighet.

I. Lovisa stad

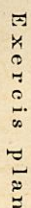
ligger på slutningen af den så kallade kvarnåsen, hvilken består af ett mäktigt sandlager med på sina ställen väldiga kullerstenar, minnen från den förhistoriska tiden, då de ditförts af isen. Åsen skyddar staden för de under sommaren vanligaste vindarna (sydliga och sydvästliga), och det mäktiga sandlagret uppsuger fukt och dimma. Doseringen åt sjön tillåter ingenstädes stillastående grundvatten, hvarför staden kan berömma sig af en behaglig och angenäm luft och godt klimat. Några endemiska sjukdomar finnas ej, utan är konstitutionen öfverhufvud mycket god.

I den nyare delen äro gatorna breda och staden dessutom genomdragen af vackra lummiga planteringar. På de flesta gårdar finnas trädgårdar och träplanteringar, hvilka gifva åt staden ett lummigt och trefligt intryck.

I staden finnes rådstufvurätt och magistrat, bestående af en borgmästare, en justitie- och en politie-rådman, en elementarskola, folkskolor och småbarnskolor och ifrån nästa höst en handverksskola och en väfskola. Därjämte ett af staten underhållet sjukhus, en ett enskildt bolag tillhörig vattenkuranstalt, bränvinsbränneri, ölbryggeri och en ångsåg. Stadsfullmäktiges antal är 12. Stadens ekonomi skötes af drätselkammaren. Stadens skulder, hvilka efter branden voro högst betydliga, hafva genom sparsamhet och omtanke så nedbragts, att de numera äro så godt som betalda. Skattöret har under senaste år varierat mellan 3 och 4 mark för 300 marks inkomst. Däremot eger staden donerade fonder och räntebärande kapitaler, uppgående till den respektabla summan af omkring 350,000 mk. Det härstädes år 1881 grundade utskänkningsbolaget har haft en årlig inkomst af omkring 20,000 mark, hvilka disponerats för allmännyttiga ändamål.

Vidare finnes i staden provincialläkare, apotek, bankkontor, sparbank, postkontor, telegrafstation och telefontät. Telefontätet är vidsträkt utgrenadt. Inom staden och till platser, som äro direkt förenade med

öfver

Lovisa telefoncentral och Lappträsk sekundstation, kan man telefonera kostnadsfritt. Till Helsingfors, Kotka, Fredrikshamn betalas 25 penni för 5 minuters samtal och till Borgå 20 penni. Öfver Helsingfors kan man tala med telefonegare i Tavastehus, Ekenäs, Hangö och Heinola.

Hamnförhållandena äro goda, och är det att hoppas, att de i en snar framtid komma att blifva ännu bättre, i ty att ett större muddringsarbete med denna sommar vidtagits. Större ångbåtar nödgas nämligen nu lägga till vid den s. k. *tullbron*, belägen en kilometers väg från centrum af staden, men är det meningen att muddra upp en farled till den inre bron, den s. k. *skeppsbron*, invid hvilken en 700 fot lång landningskaj som bäst bygges.

Staden saknar tillsvidare gatubelysning, men är sådan redan besluten. Frågan gäller blott elektriskt ljus eller petroleumlampor och kommer väl att i den snaraste framtiden få sin lösning. Stadens förnämsta offentliga hus äro

1) **Kyrkan.**

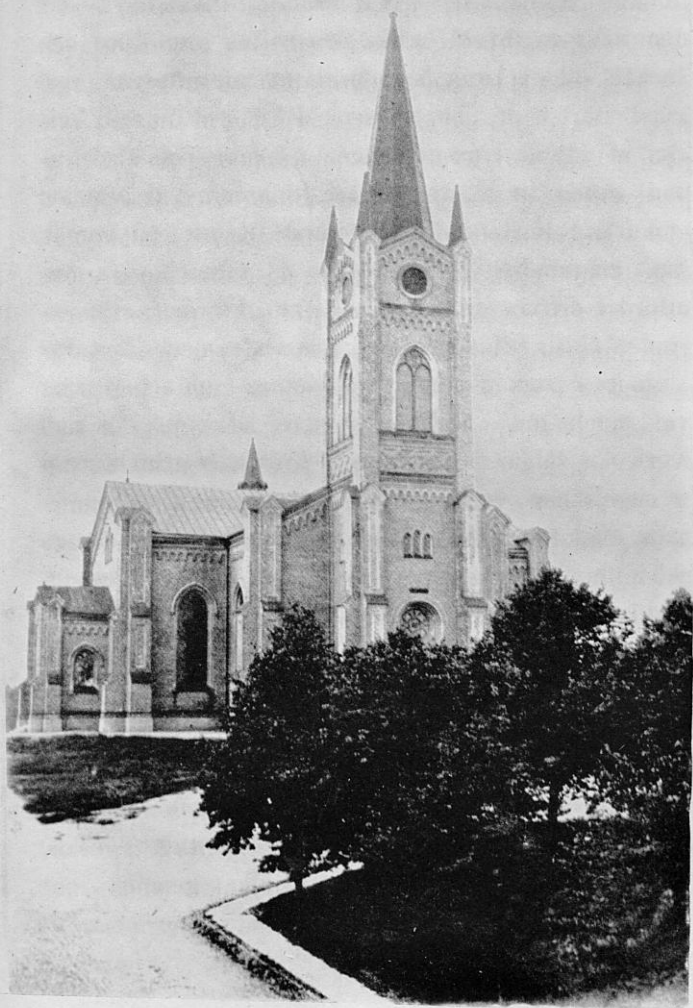
Den är uppförd under åren 1862—1865 af sten i götisk stil efter ritning af arkitekten Chiewitz. Den af Ch. ursprungligen uppgjorda ritningen var tilltagen i för kolossala dimensioner, hvarför den minskades af arkitekten Basilier. Kyrkan är bygd på en terass och har en dominerande plats. Omkring densamma

komma planteringar i den närmaste framtiden att göras, ehuru stadens strängt anlitade tillgångar här- tilldags ej tillåtit arbetets utförande. Invändigt består den af fyra hvalf, hvilka äro hållna i en djärf och vacker stil. I koret är uppsatt ett gipsaftryck i ori- ginal storlek af Thorvaldsens Messias, skänkt till kyr- kan af affidne baron Walleen. I sakristian förvaras den gamla ifrån sin ursprungliga ram vid branden utskurna altartafan, föreställande Kristus på korset, samt en mindre tafla Leonardo da Vincis *nattvarden*, utförd i drifvet silfver och skänkt till kyrkan af hand- landen C. J. Brunström. I kyrkoarkivet, som förvaras å stadens pastorskansli, finnas utom gamla matriklar väl bibehållna exemplar af Carl XII:s och Michael Agricolas biblar. Därjämte „Chrönika Carionis ifrån werldens begynnelse, in til Keyser Carl then femte, uppå thet Latinske Språket forfattet, och med många sköne historier, theslikes medh många gamle Konun- garijkens, Nationers och Folks, såsom och någre för- nemlige Bedrifters Beskrifvelse, enkannerligen, hvad sigh uthi Gudz Församling och the werldzlige Rege- menten i Grekeland, Romerska Rijket och then Tyd- ske nation, sigh tildragit hafva, förmerat och förbättrat, först aff Herrn *Philippo Melanthone*, Och sedan aff Doctore *Asparo Peucero*. Men nu aff thet Tydske, in på vårt Svenske Tungomål uttolkat genom

Ericum Schroderum

Translatorum Regicum.

Tryckt 1649.

Kyrkan i Lovisa.

2) Rådhuset

är äfvenledes uppfördt efter ritning af Chiewitz. Byggnaden af sten är hållen i enkel modern stil med hvalfbågsfönster och slutar uppåt i ett torn, som tjänar såsom brandtorn. Byggnaden är bygd i 2 våningar och genomdragen af en bred korridor. I nedre våningen är rum för vaktmästaren, brandvaktsrum, fångceller, bysättningshäkte, auktionskammare, ett stort konfiskationsmagasin och ett rum för stadens brandredskap. Den öfre våningen består af: rådstufvurättens och magistratens sessions- och arkivrum, drättselkammarens sessionsrum och rum för stadskassan och tullkammaren. Därjämte är högre folkskolan för gossar förlagd i en stor sal i den östra delen af öfre våningen (Kämnersrättens förra lokal).

I stora salen äro uppsatta tvänne större oljefärgstaflor. Den ena föreställer kejsar Alexander II i finska gardets uniform. Den andra drottning Lovisa, efter hvilken staden har sitt namn. Såsom nämnt ockuperade ryssarna 1808 genast efter fredsbrottet Lovisa. Det berättas, att en officer i sitt löjtnants och krigare öfvermod, då han inkom i den gamla rådhusalen, hvarest den svenska drottningens porträtt var upphängdt, skulle dragit sin värja och stuckit den genom taflan. Säkert är, att taflan, som numera är restaurerad, ännu på afvigsidan bär spår af vandalismen.

I rådhusalen förvaras vidare stadens vackra och välinbundna privilegiebok och Carl XII:s bibel. I ett vackert skåp, skänkt af konsul A. Björksten, förvaras stadsfullmäktiges protokoll.

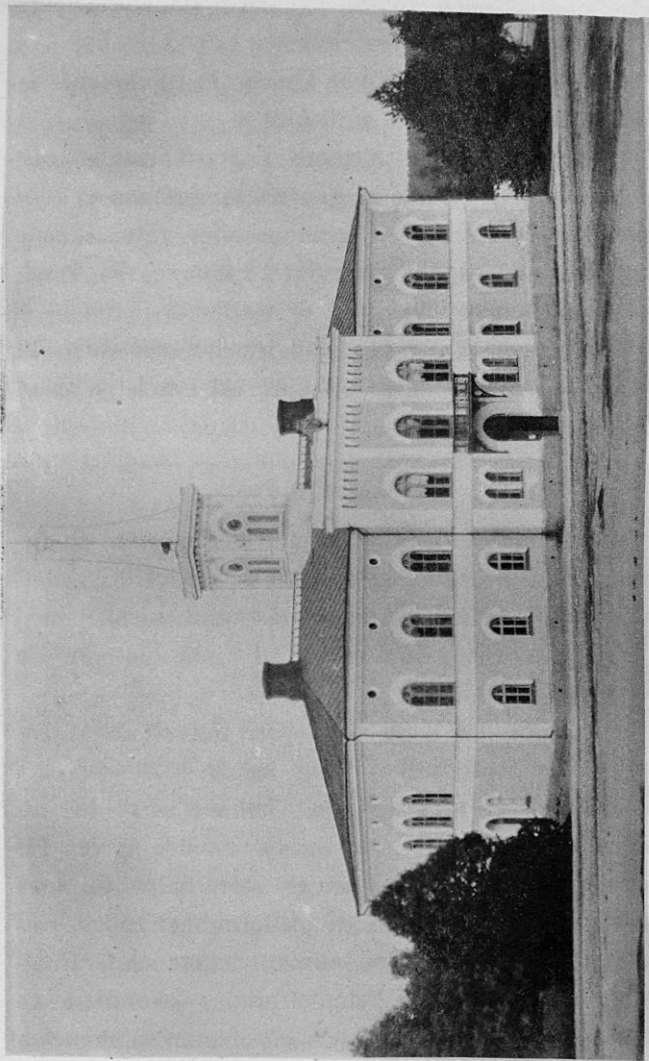
I arkivet finnes förutom rådstufvarättens och magistratens protokoll en gammal borgarfana af hvitt siden med silfver- och guldbroderier, föreställande utom svenska vapnet, tre kronor, konung Adolf Fredriks namnchiffer.

Den som är vän af en vacker och vidsträckt utsikt, bör ej försumma att göra ett besök på taket af rådhusornet.

3) Societetshuset

är äfven uppfördt efter en ritning af Chiewitz. Byggnaden, som är ett envånings trähus, innehåller 8 gästrum, dagboksrum, biljardsal, restaurationslokal med kök, 2 rum för restauratören, 3 klubbrum och en större sällskapssalong.

I Lovisa har man alltid varit intresserad af teater. Detta teaterintresse tog sig år 1878 uttryck i bildandet af en teaterförening, hvilken af staden utvärkade sig tillstånd att inreda en del af den för stadens vanliga publik onödigt stora salen till scen med klädloger. Rätt vackra dekorationer målades af studenterna G. Berndtson (numera artist) och G. Hamberg. För ett år sedan kompletterades dekorationerna yttermera med en skogs- och en elegant salongdeko-

RÅDHUSET I LOVISA.

ration, hvilka utfördes på dekorationsmålarens Carls-
sons värkstad i Helsingfors. Anmärkas bör yttermera,
att stenfoten till salens förstuga utgöres af stenar,
hämtade från Svartholms fästning, hvarest de funnos
lösprängda. På desamma läses „Bastion Röök“ „Ba-
stion Qveckfelt“ och „Bastion Nordenskjöld“.

4) **Folkskolehuset**

användes tidigare såsom pastorsbol och därefter så-
som realskolehus. Den 1 sept. 1889 flyttades real-
skolan eller såsom den numera heter elementarskolan
till privat bostad vid Drottninggatan, och det tvåvå-
nings trähuset apterades för folkskolornas behof.

5) **Kasernerna**

äro af sten i två våningar och äro alla tre uppförda
under den svenska tiden, men annekterades med er-
öfrarens rätt af ryssarna 1809 och användes äfven
af den i Lovisa förlagda ryska militären ända till år
1886, då den bortdrogs. Därefter köptes byggnaderna
jämte den senare uppförda högvakten och ett större
proviantmagasin af Lovisa stad. *Kommendantshuset*,
beläget nära badhuset, är uthyrdt åt privat person.
En ofvanför ingångsdörren befintlig sten bär inskrip-
tionen:

*Nylands dragoner
och
Uplands regemente
hafva murat detta stenhús
År 1755.*

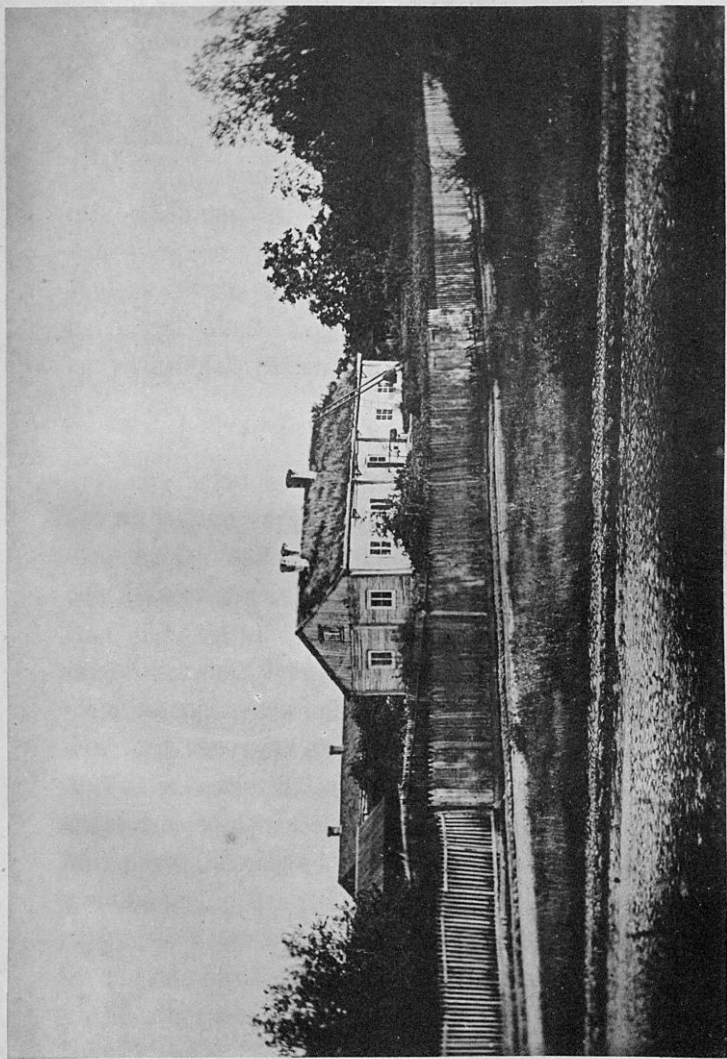
Soldatkasernen invid Östra tullgatan nära ån disponeras af finska staten, som inredt densamma till ett sjukhus med 24 sängar för sjuka från Lovisa stad och omnäjd. Sjukhuset öppnades den 10 sept. 1890. *Officerskasernen* användes tillsvidare af stadens frivilliga brandkår; under somrarna har vattenkuranstaltens herrgymnastik varit där inrymd. I en sal i öfre våningen är en rysk kyrka. Utanför huset finnes en klockstapel, med ej mindre än 5 stycken klockor. *Proviantmagasinet* kommer att inredas till fattighus, och högvakten är uthyrd åt en snickare.

Det vore orätt att vid omnämnande af staden tillhöriga hus förglömma stadens älsta byggnad

6) Degerby rusthålls karaktärsbyggnad.

Vid Stora strandgatan ligger inne på en tomt ett litet hus, utvändigt hvitrappadt och försedt med ett blomstrande torftak *). Skulle väggarna i detta hus kunna tala, skulle de med säkerhet kunna berätta mången intressant historia från förgångna tider. Likasom staden har detta hus fått röna lyckans växlingar. Från att hafva varit en privat mans fredliga boning blef det landshöfdingeresidens och påstås kungen själf vid sina besök i Lovisa bott där. Så drog landshöfdingen bort, och byggnaden blef bostad för skollärare i den nära intill belägna, men numera nedrifna skolbyggnaden.

*) Denna sommar har taket omlagts i asfalt.

Degerby rusthålls karaktärsbyggnad
f. d. Landhöfdings residenset i Lovisa.

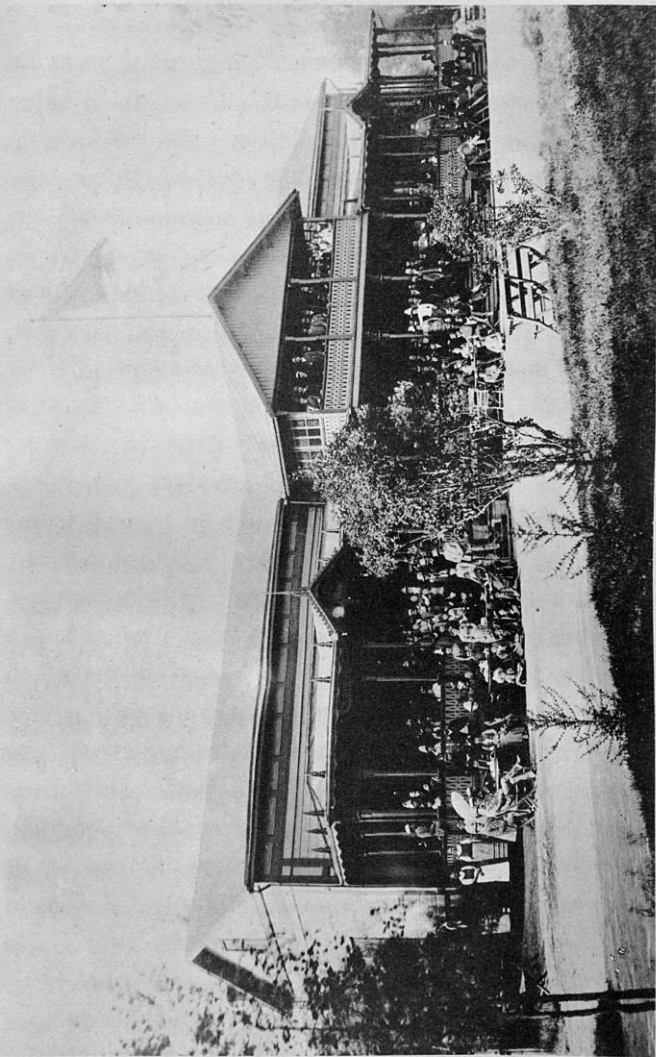
Då koleran år 1848 rasade i landet, inrättades där ett kolerasjukhus; omkring 50% af de intagna sjuka skattade åt förgängelsen. Nu bebos huset af en målare, som arrenderat detsamma jämte det där-omkring liggande plantaget. I sammanhang härmed må omnämnas, att på granntomten invid finnes en stor sten, som på sig bär ett litet minnesmärke från stadens första tider. I densamma finnes inslagen en några alnar lång järnten, som på ändan bär en väderflöjel, på hvilken läses årtalet 1769.

7) Vattenkuranstalten.

Om också ej tillhörig staden kan denna för orten så viktiga inrättning här lämpligast omnämnas.

Lovisa förskrifver sina antecedentia såsom brunns- och badort från tider, som ej stodo alt för fjärran från den tid, då hydroterapin först uppträdde och under Prissnitz ledning i utlandet började väcka allmänna uppmärksamhet. Till Lovisa strömmade redan före 1820 folk från när och fjärran för att återfå sin förlorade hälsa vid surbrunnen, som finnes i den nära staden belägna s. k. Brunnshagen. Järnkällan var öfverbyggt med en paviljong med gallerier rundtomkring, och ifrån densamma utskänktes vattnet af ett för detta ändamål engageradt fruntimmer. Till en början torde en hvar varit sin egen läkare, men omsider började provincialläkaren ordinera, och antagligen i slutet af 1820 talet uppbygdes af d. v. pro-

vincialläkaren Edgren en liten badinrättning, bestående af tvänne rum. I likhet med dåtidens enkla sed var äfven badinrättningen af en ytterst enkel beskaffenhet. Tvänne badkar, hvartdera försedt med sin sil- och slangdusch, var alt. Såsom afklädningsrum fungerade smärre brädaflankningar, de s. k. „spiltorna“. Redan i den dåvarande uppfattningen af en brunns- och badinrättning förenade sig äfven behovet af brunnsbaler. En salong, uppförd af korsvirke, tjänade som danslokal, och i en tätt invid belägen restauration kunde man tillfredsställa sin lekamliga människas nödtorftiga behof. Bad- och brunns-gästernas antal torde under dessa tider uppgått till den rätt respektabla siffran af 100. Inrättningen stod i sitt flor under åren 1820—1837. Vid badorten tillgick det efter då allmänt vid dylika inrättningar bruklig plägsed, d. v. s. bön hölls hvarje morgon, vissa personer utvaldes, som vakade öfver, att stadgarna ej fingo öfverträdas, liksom ordningen vid brunnsdrickningen etc., och måste hvar och en, som bröt här emot, betala en bestämd plikt, som samlades och fördelades bland de fattiga. Att bad- och brunnsorternas rykte ofta blott är en modesak, fick Lovisa äfven röna. Badgästerna började småningom minskas, och den tillökning i patienternas antal, som mellan åren 1841—1845 inträdde, var blott den sista lifsytringen af den gamla bad- och brunnsinrättningen i Lovisa. Efter 1846 afstannade den helt och hållet.

BADHUSET I LOVISA.

Ortens sunda läge i förening med de utmärkta källorna gjorde, att man åter i början af 1860-talet upptog tanken att i Lovisa uppbygga en badinrättning af modern beskaffenhet. Gamla Brunnshagen ansågs för aflägsen och sumpig, hvarför man beslöt sig för att placera badhuset i den s. k. Generalstrågården, som omplanerades och utvidgades samt blef första upphofvet till den nu så lummiga och angenäma park, hvarest badhuset år 1865 fick sin plats.

Vattenkuranstalten, som nu i sommar är i tillfälle att fira sitt kvartsekelsjubileum, har i första rummet att tacka handlande *Isac Sucksdorff* för sin uppkomst. Det var nämligen han, som kom på tanken att göra Lovisa till en badort och åvägabragte „Aktiebolaget för vattenkuranstalten i Lovisa“. Med hvilken raskhet han dref denna sak kan man sluta till, då man läser bolagets aktiebok. Aktierna såldes så godt som öfver hela landet. Icke engång landets dåvarande generalguvernör furst Menschikoff och ministerstatssekreterare grefve Armfelt gick Sucksdorff förbi. Den förra tog 2, den senare 10 aktier. Sålunda kom detta företag till stånd, af hvilket nu flere familjer hafva så godt som sin hela årsbärgning och af hvilket nästan hvarje gårdsegare har större eller mindre inkomst.

Anstaltens första läkare blef anatomie prosek-torn doktor *Gustaf Björksten*. Efter tvänne somrars värksamhet afled doktor Björksten i tyfus till stor

saknad för alla dem, som varit under hans insiktsfulla behandling och lärt känna hans vänliga väsende. Han efterträddes af doktor *Georg Asp* under tvänne somrar, hvarefter doktor *A. af Ursin* var anstaltens läkare, ända tils han blef utnämnd till provincialläkare i Hvittis. Sommaren 1881 sköttes läkarebefattningen af med. kandidat *E. Juslin* och öfvertogs våren 1882 af dess nuvarande läkare medicine licentiaten *Georg Öhman*.

Då några af vattenkuraktiebolagets årsberättelser förkommit, kan den sammanlagda kurgästfrekvensen ej med bestämdhet uppgifvas. Under de senaste nio åren gestaltar den sig, såsom följande tablå utvisar:

1882 . . . 104 kurgäster.	1887 . . . 233 kurgäster.
1883 . . . 183 ”	1888 . . . 232 ”
1884 . . . 196 ”	1889 . . . 246 ”
1885 . . . 202 ”	1890 . . . 292 ”
1886 . . . 196 ”	

S:a 1,884 kurgäster under nio år.

Förutom baden åt de inskrifna kurgästerna hafva omkring 3,000 extra bad serverats hvarje sommar eller under de nio senaste åren 25,661 extra bad.

Badhuset, som är uppfördt efter ritning af guld- och silfverarbetaren A. V. Felixzon, är rymligt och bekvämt inredt med särskilda bad- och afklädningsrum, som af den badande ensamt disponeras, så länge badet varar. Sammanlagdt inrymmer inrättningen 59

rum; af dessa äro 22 badrum, de öfriga toilettrum. Därjämte inrymmer detsamma sällskapsrum, matsal, restaurationslokal, 3 rum för anstaltens läkare, ett skrifrum och ett kassarum. Verandorna äro rymliga. Det förtjänar att omnämnas, att ehuru inrättningen ej är byggd efter ritning af en arkitekt ex professo, densamma är praktiskt och välbetänkt uppförd. Vid tvänne af landets badorter har man vid byggandet begått kolossala misstag, i ty att man uppfört framför badrummen breda verandor. Dessa göra rummen mörka, och luften i desamma måste ovilkorligen blifva fuktig och mer eller mindre obehaglig, då rummen ej så lätt kunna ventileras och med solens tillhjälp torkas. I Lovisa ligga rummen fritt tillgängliga för solen, och då fönstren hållas öppna under mellantider, då det ej badas, torka golfven och luften lätt.

Jag är nog villig att erkänna, att ifrågavarande nya badinrättningar väl i många stycken kunna öfverträffa den i Lovisa, men har jag ansett mig böra påpeka olägenheten af verandor framför badrummen för att fästa uppmärksamheten härvid, på det att ej samma fel må begås vid uppbyggandet af nya badhus, de må nu sedan vara afsedda för terapeutiskt eller hygieniskt ändamål.

Må det tillåtas mig nämna något om de olika kurerna i Lovisa. Då jag för mig uppställt såsom mål att för patienterna vinna så goda resultat som

möjligt, har jag ej bedrifvit vattenbehandlingen ensidigt, utan har jag tillika använt alla möjliga slag af mekanisk och äfven vid behof medikamentös behandling. Särskildt har jag lagt vikt vid kurgäster-nas diet. Att genomföra rationella dietkurer vid en badort har med sig många tekniska svårigheter, och kan jag ingalunda smickra mig med att till alla delar hafva öfvervunnit desamma. De delvis utmärkta resultaten jag vunnit vid de Mitchelska öfvernärings- och isolationskurer jag under vintrarna och vårarna genomfört gjorde, att jag beslöt mig för att kombinera badkuren med en hög diet, och har jag vid fall af hysteri, neurastemi (nervsvaghet) och anämie (blod-brist) haft många goda resultat att uppvisa. Vikttill-skottet har utgjort för dem, som med samvetsgrann-het genomfört kuren, 6 å 10 Ø på 6 veckor. Jag har förordnat: kl. 7 f. m. 300 cc mjölk med eller utan konjak, kl. 9 frukost: 2 ägg, 2 smörgåsar med kött, mjölk och kaffe, gjordt såsom infusion på rent godt kaffe, kl. 11 f. m. 300 cc mjölk, kl. 2 e. m. middag: 150 å 200 gram kött med legymer, grön-ärtpyré, potatispyré o. s. v., soppa och dessert, kl. 5 e. m. 300 cc mjölk och till kvällsmat gröt och mjölk eller ägg, fisk eller köttmat. I lämpliga fall har jag låtit patienterna efter måltiden intaga omkring 70 gram af ett vatten jag gifvit namnet „aqva digestiva“ och hvilket jag låtit fabricera i hr Gösslings vatten-fabrik i Lovisa. Vattnet innehåller 10 dr saltsyra

på 70 gram vatten, plus något pomeranssyrop. Jämte dietkuren allmänt toniserande kallvattenkur. Alla anämici och neurastemici undersökas på binikimask och ordineras maskkur, i fall sådan befinnes af nöden.

De sjukdomar, hvilka allmännast förekommit vid Lovisa vattenkuranstalt, hafva varit utom neurastemi och anämi mag- och tarmkatarrer äfvensom reumatism. *Magkatarrerna* hafva behandlats med magspolning, bad- och dietkur. Magspolningen efterföljes vanligtvis af en brunnskur (Marienbader, Carlsbader o. s. v.), ofta äfven gymnastik och särskildt magstrykningar. Behandlingen beror på resultatet vid undersökningen af magsaften. Finnes brist på saltsyra, såsom ofta är fallet vid slemmiga katarrer, ordineras „aqva digestiva“.

För *rheumatici* är inrättningen särskildt väl försedd med en mängd olika badformer, tallbarrbad, varmluftskåp, ångskåp så väl utan som med terpentinångor, omväxlande varma och kalla duscher, men framför allt gytjemassagebadet, som riktigt serveradt kan anses såsom ett specificum för denna sjukdom. Badet serveras af tvänne baderskor, hvilka sedan patienten ingnidits med den varma hafsgytjan grundligen massera hela kroppen, börjande från fingerspetsarna. Efter det baderskorna tvänne gånger grundligen masserat patienten, erhåller han en varm dusch, som bortsköljer gytjan. Härefter kommer han i ett varmt karbad och blir här yttermera borstad med

en borste. En tempererad dusch slutar badet, hvar efter han aftorkas och masseras åter, något förrän han kläder sig. Badet räcker vanligtvis en hel timme. I början låter jag patienten blott få ett sådant hvarannan dag, men om hans krafter medgifva det, upprepas senare proceduren alla dagar. Då jag ej blott afser att kurera reumatismen utan äfven härda kroppen mot temperaturväxlingar, låter jag patienten vanligtvis på morgnarna få ett tempereradt lakanbad eller halfbad och slutar alltid kuren med en för patienten i fråga lämpad kallvattenkur.

I fall af kroniska *njuraaffektioner* förenar jag badkuren med drickning af något mineralvatten och äfven ofta mjölkkur.

Svårare *hjärtfel* emottager jag ogärna, emedan de mer eller mindre hastiga temperaturväxlingar, som åtfölja baden, kunna hafva för sådana patienter ganska vådliga följder. Lättare *hjärtfel* däremot förekomma i Lovisa ofta, och har jag funnit, att en mild badkur i förening med gymnastik och terrainkur för sådana patienter är till stor nytta.

Vid *afmagringskurer* går jag mycket försiktigt tillväga. All hastig afmagring anser jag förkastlig. Likaså en afmagringskur, där ej tillbörlig uppmärksamhet egnas stärkandet af patientens hjärtvärksamhet genom gymnastik och terrainkur.

Gammal inrotad *frossa* är tacksam att behandla med badkur.

Fallandesots patienter emottager jag alls ej, dels emedan jag tviflar på, att en badkur gör dem någon nytta, dels emedan om de skulle få ett anfall, då de äro i sällskap med andra patienter, detta kunde invärka menligt på nervösa personer.

Resultatet af behandlingen af *kronisk alkoholism* beror i väsentlig mån på patienten själf. Utan samvetsgrann diet kommer man ingen hvart, med sträng abstinens i förening med svettbad (för att minska blodets förökade vattenhalt), behörig hänsyn till tarmkanalens funktion och hjärtvärksamheten är sjukdomen tacksam att behandla. Lovisa lämpar sig i det hela bra för sådana patienter med någon karaktärsstyrka, emedan alla inskrifna kurgäster äro underkastade en sträng abstinens från alkoholiska drycker.

Af *luetiska patienter* behandlas i allmänhet blott sådana med s. k. tertiära former, och lämnar merkurbehandlingen (smörjkur eller subcutana injektioner af salicylsyradt eller ättikssyradt thymol kvicksilfver) i förening med badkur mycket goda resultat. Vid Lovisa vattenkuranstalt finnes visserligen en särskild afdelning för svafvelbad. Något nämnvärdt förtroende till denna badform har jag ej i andra fall, än då patienten presenterar utbredda ectymatösa eller tuberculösa sårnader. Af en allmänt toniserande vattenkur (med eller utan svettbad), som förökar hudens absorptionsför-

måga och körtelsystemets sekretion, har jag däremot haft utmärkta resultat *).

Svafvelbad likasom malt- och lutbad har jag med framgång använt i *kroniska hudaffektioner*. *Tabes* (ryggmärgslidande) patienter har jag haft en hel mängd under min behandling. Något fall af fullständigt tillfrisknande har jag ej att annotera, men däremot en betydlig funktionsförbättring och relativ hälsa. Då jag är öfvertygad om, att en mild (obs. mild) badkur i förening med elektrisk behandling är af största vikt och dels afstannar dels förlängsammar den annars progressiva processen, tillråder jag sådana patienter att alla somrar uppehålla sig vid kallvatten kuranstalter **).

*) Icke ens i det för sina specifica kurer beprisade Aachen tyckes man hysa något särdeles förtroende till svafvelthermerna, såsom följande citat utvisa:

Unserer Erfahrung gemäss scheinen die Schwefel wasserstoffhaltigen Bäder auf Syphilitischen Bluterkrankung keine andere Einwirkung zu haben als gewöhnliche Bäder. Zeissl.

Die Schwefelthermen heilen die Syphilis nicht. Michaelis.

Die Aachenen Schwefelthermen sind kein Specificum gegen die constitutionelle Syphilis. D:r Al. Reumont (Zu Aachen)

Ja wurden wohl unsere Schwefelquellen den Ruf gegen Syphilis erlangt haben, wenn wir aus unseren Apotheker nicht den Merkur bezogen hätten. D:r O. Braus (Zu Bortscheid bei Aachen).

**) Charcots sträckapparat har jag äfven i flere fall använt, men har jag funnit värkan af densamma ganska problematisk. I ett fall observerade jag en bestämd försämring.

Diabetes (sockersjuka) patienter hafva äfven förekommit vid inrättningen. Utom allmänt toniserande badkur och drickande af Neunahr, Vichy eller Karlsbader vatten under 5—8 veckor (ej längre), därefter något järnvatten, förordnar jag dietkur. Matsedeln lyder: *Frukost*: En kopp kaffe (såsom infusion ej decoct) med god grädde, men utan socker, ett högst två ägg med mager skuren eller rifven skinka, samt Parvys mandelbröd med något smör, ost eller litet salt fisk, t. ex. halstrad strömming eller sill. *Middag*: Buljong eller v. Dürings soppa med mandelbröd, 200—250 gram kött eller fisk med grön sallad (och olja), blomkål eller sparris samt gurka. En mindre portion kokta plommon. Till dryck något rödvin med vatten. *Kvällsmat*: Kött, fisk, ägg eller Wiels gelé, mandelbröd, te med grädda utan socker.

Kroppsrorelse, gymnastik och massage rekommenderas äfven.

Kroniska katarrar i luftvägarne röna ett mycket gynnsamt inflytande af en kallvattenkur. Med varma bad, till och med terpentinångskåpen, hvilka bland dessa äro mest gagneliga, måste man vara försiktig.

Vattenkuranstalter likasom badorter i allmänhet äro ej riktiga platser för *lung-* och *struptionerkolosister*, ty de fordra en behandling, som varar åratals, i därför inrättade sanatorier. Dock har jag ofta sett en betydlig förbättring och vikttillskott komma till stånd vid en med kallvattenkur förenad öfvernäringskur

(såsom tillskott till de vanliga i riklig mängd intagna födoämnen använde jag peptan, köttmjöl och malt extrakt *).

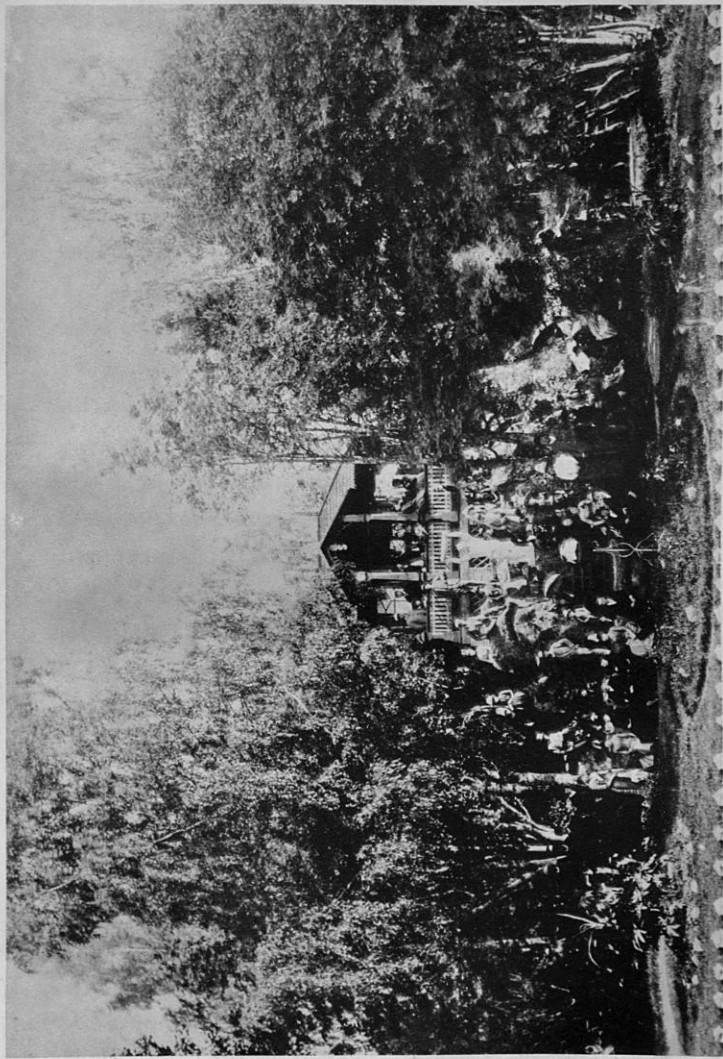
Behandlingen af *förlamningar* är beroende på orsaken till desamma. Patienter, som varit utsatta för *hjärnslag*, böra 4 veckor efter anfallet (i allmänhet ej tidigare) söka sig till badorter, emedan bad i förening med massage, gymnastik och elektricitet i hög grad påskyndar förbättringen och lemmarnes funktioner.

Kongestioner åt hjärnan och underlivets organer behandlas med framgång med badkur.

Lifvet vid Lovisa vattenkuranstalt är enkelt. Inga extravaganser in Baccho förekomma, ej håller stormande nöjen. En gång i veckan är brunnsbal, som börjas kl. 6 à $\frac{1}{2}$ 7 och slutar kl. $\frac{1}{2}$ 10, och då och då företagas gemensamma utfärder till stadens vackra omgifningar **). Vid inrättningen har varit rådande ett angenämt om man så får säga patriarkaliskt samlif, och få hafva de patienter varit, hvilka skulle hafva vantrifts och som ej skulle haft sin vi-

*) Tuberkulösa (scrophulösa) körtel- och benaffektioner behandlas med salta bad och hög diet. Järn och arsenik (t. ex. Roncegno) vid behof.

**) En direktion, vald bland kurgäster, har ombesörjt arrangerandet af nöjena. Valet underställes badläkarens pröfning, på det att ej särskildt klena patienter måtte komma i desamma.

Musikpaviljongen i Badhusetsparken.

stelse i Lovisa i en angenäm hågkomst. Såsom ett varaktigt minne af förra badgäster är den pensionsfond för gamla baderskor, nu uppgående till omkring 5,000 mark, som under årens lopp samlats och hvilken för sin första uppkomst har att tacka en af kurgästerna vid inrättningen kommerserådet C. E. Carlströms initiativ och frikostighet.

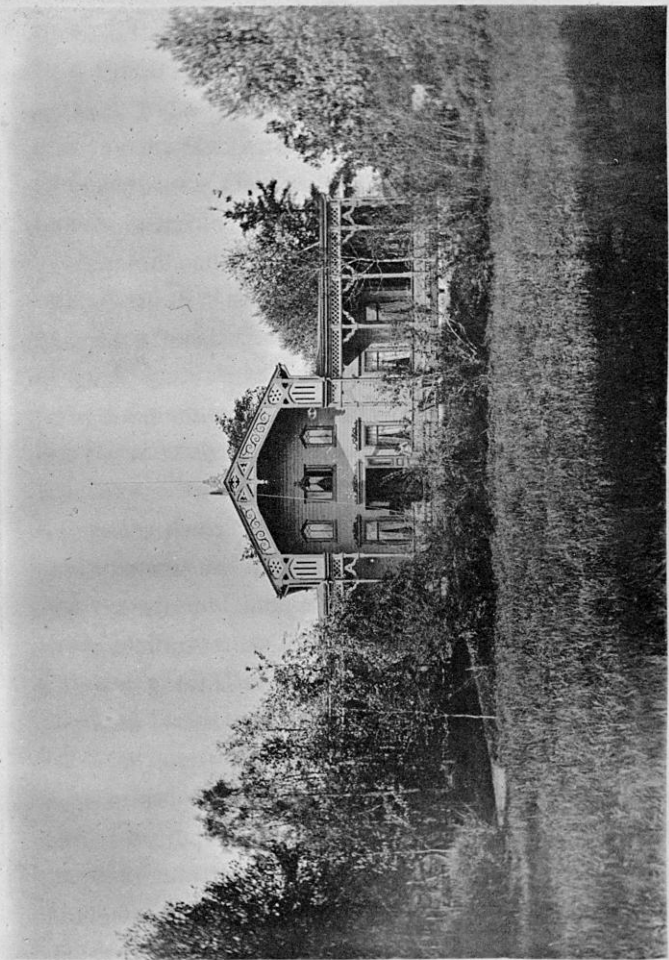
Parker och restaurationer.

Den nya stadsplanen upptager emellan hvarje kvarter, som består af sex byggnadstomter, en träplantering eller boulevard, gående i riktning från öster till väster. Af dessa äro i den reglerade delen tvänne färdig planterade: en bredare sådan mellan torget och kyrkan, som på andra sidan om torget skall fortsättas nedåt stranden, men ännu blott når Mariegatan; en annan smalare skär Drottninggatan strax söder om kronofogden Rosendals och doktor Öhmans gårdar, men slutar invid kapten Lagerstams gård (postkontoret).

Rådhusets gårdsplan är äfven planerad med sandgångar och planteras med lummiga buskväxter och trån. *Badhusparken* är en värlig liten pärla och söker sitt motstycke i de flesta småstäder. Parken är anlagd i engelsk stil, krokiga, slingrande gångar, dragna genom med buskar och trån planterade gräslindor. I densamma finnes en dam, i hvilken under sommaren ett par svanar hafva sin boningsplats. På

en holme i dammen är uppfördt ett litet svanhus. Öfver dammen leder en smäcker hängbro till det s. kallade „kapellet“, en i en behaglig stil uppförd restaurationslokal. Följer man stora gången åt, kommer man förbi kägelbanan, vattenkiosken och fotografiateljeren till badhusplanen. På hvardera sidan om badhuset finnas större gräsplaner, omgifna af sandgångar och planterade med cembratallar, lärkträn och pihta granar. Midt emot badhuset begränsas sandplanen af en liten blomsterplantering, anlagd på en låg terrass. I midten af denna anläggning finnes en större reflexionsspegel och på hvardera sidan prydliga fajansurnor på kolonner af samma material. På en synnerligt vacker klippa ofvanför blomsterrabatterna är en stor af skulptören *Runeberg* gjord *Ilmarinen* staty uppsatt. Strax bakom statyn på samma klippa är musikpaviljongen. Såväl i „kapellet“ som i *badhusets matsal* serveras „alt hvad till en ordnad värds-husrörelse hörer“. Bakom badhuset finnes den s. k. *kommendantsträgården*, hvilken som bäst är under arbete i och för utvidgning af badhusparken. Trägården kommer att planeras och planeras efter en af trädgårdsmästaren A. F. Rydberg uppgjord ritning.

Gör man en promenad längs Drottninggatan ned åt ångbåtsbron, kommer man att pasera förbi en liten senaste sommar planterad *skvär* på den obebyggda tomten mellan Drottninggatan och Stora strandgatan. Fortsätter man sin vandring öfver saltbodtor-

KAPELLET I BADHUSPARKEN.

get, kommer man till den s. k. Stora trädgårdsgatan eller kattsvansen, som den i dagligt tal kallas. En djärf fantasi har nämligen förliknat stadens form med en katt, hvars rygg låge åt sjön och tassar utgjordes af de fyra gränder, som utgå från Drottninggatan upp åt kvarnåsen. Den till en del med stora åldriga lindar bevuxna *stadsträdgården* ligger vid Stora trädgårdsgatan och är utarrenderad åt enskild person på vilkor, att den skall upplåtas åt lustvandrare, hvilka därstädes önska söka sig skugga under lindarnas grenar.

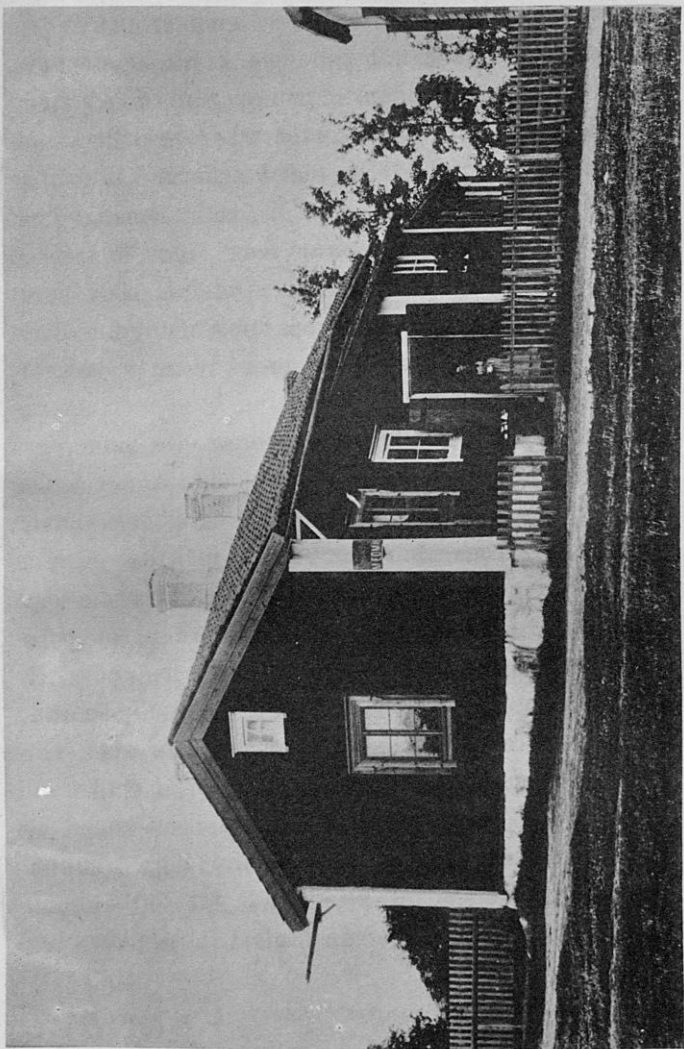
Kommen ned närmare tullbron, kan man å *Maria Edmans Café* få sig en god kopp kaffe med färskt hembakadt bröd och blir mottagen med en familjär nigning och ett „goda', go'a herrn“ eller „goda', snälla frun“ af kaféets värdinna, den af alla kända och beprisade lilla Mari eller kaffe Maja, som hon äfven kallas. God och väl tillagad mat kan man där äfven erhålla, „graf lax med ägg frallera“, som det står i visan — ja till och med litet „bäskt“.

Ej långt från ångbåtsbryggan vid den s. k. repslagarebanan finnes en liten hage, bevuxen med särdeles vackra och måleriska tallar. Hagen bär i dagligt tal det stolta namnet *Boulognerskogen* och användes ofta under somrarna för utfärder af badsällskapet.

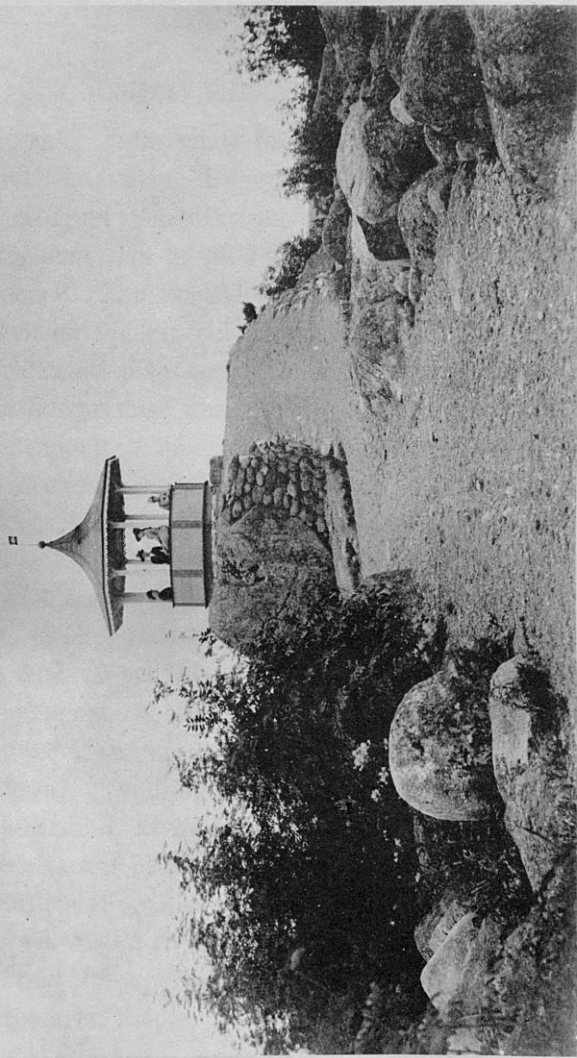
Gör man sig mödan att på hemvägen gå uppför backen, som leder till Ant-by, och uppkommen på

backhympeln vänder af åt höger, kommer man genom en vacker barrskog upp till den s. k. Kucku stenen *). Ifrån den på den väldiga stenen uppförda paviljongen har man en härlig utsikt öfver viken med dess holmar, vikar och sund. Emellan holmarna kan man se förbi Svartholms fästning ut till hafs, så långt ögat når. På hemvägen passerar man längs kvarnåsen förbi stadens begravningsplan. Det lilla röda huset på krönet af åsen är en optisk telegrafstuga, hvilken i den närmaste framtiden, kanske redan i sommar, kommer att få lämna plats åt en liten utsiktspaviljong, som där kommer att uppföras. De gamla grå väderkvarnarna svänga med sina långa armar och se så gemytliga ut, så man i hvarje ögonblick väntar, att de skola ropa „hurra“ „hurra“, men det göra de ej och hafva ej häller anledning därtill, ty de sörja sina tidigare bortgångna kamrater. Ännu för några år sedan funnos utom dessa, två eller tre andra dylika kvarnar, men hafva de gått ur tiden, ihjälsvultna af modernare kvarnar och ryska mjölmattor. Gör man promenaden ned från kvarnåsen åt staden till under badsäsongen, skall man knappast undgå att här möta någon fet tant eller farbror, som i sitt anletes svett bjuder till att befria sitt fettbelastade hjärta från dess öfverflödiga barlast (terrainkur).

*) En enskild person har donerat 15,000 mark för försköningar kring stenen.

„LILLA MARI'S“ KAFÉ.

G. Arvidsson, H:fors.

BASTION UNGERN (på Forsellska villan)

II. Stadens närmaste omnäjd.

En vanlig utfärdsplats för badsällskapet är den s. k. Forsellska villan. Byggnaden ligger synnerligt vackert med en vidsträkt utsikt längs hela viken förbi skeppena och ut till Svartholm. Den är uppbyggd af handl. Isac Sucksdorff och är ett mycket eftersökt kvarter för kur- och sommargäster. Till villan hör en vidsträkt plantage, på hvilket gamla, väl bibehållna fästningsruiner finnas. En skuggig promenadväg går genom ruinerna, och en trappa leder uppför desamma. Ifrån den breda gräsbevuxna terassen och särskildt från utsiktsplattformen har man en vidsträkt och vacker utsikt öfver staden och viken.

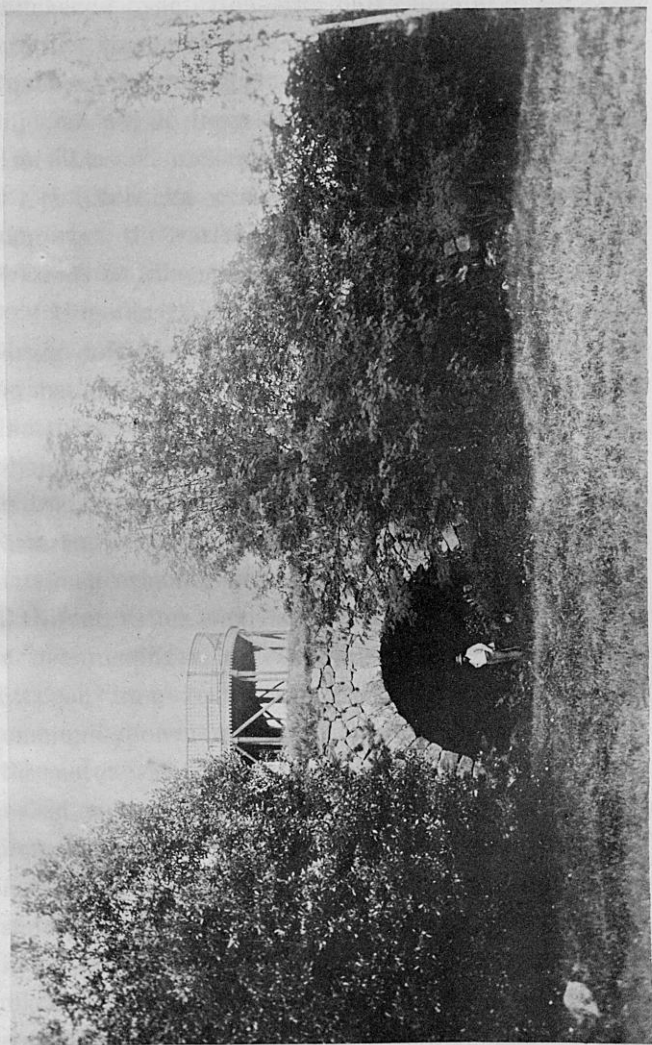
Befästningen, som i tiden bar namnet „Bastion Ungern“, uppbyggdes för att betäcka den ifrån öster ledande landsvägen. På andra sidan om vägen finnes äfven en annan betydligt mera förfallen fästningsruin, anlagd i samma syfte, hvilken bar namnet „Bastion Rosen“. Omkring hundra alnar längre österut finnas jordvallar äfvenledes uppförda i försvarsändamål (se kartan öfver fästningen Lovisa).

Förutom Forsellska villan finnas nära Lovisa följande villor. På en udde på östra stranden den i en ganska nätt stil uppförda villan *Nyvik*, som eges af silfverarbetaren Seipel. På västra stranden af viken är konsul *Björkstens villa* med dess vackra trädgård

och park, strax invid den honom tillhöriga brädgården. Kapten *Ehnbergs lilla villa* ligger äfven strax invid. Färdas man längs byavägen, som leder söderut, kommer man förbi Antby, Räfsby och Köpbacka byar till hemmansegaren Hartis nyuppförda lilla villa och därefter till rådman *Nybergs villa* och slutligen till *varfvet*, beläget 5 kilometer från staden. Här sträcktes under stadens välmaktsdagar den ena kölen efter den andra, och det ena stora segelfartyget efter det andra utsköts för att sedan plöja världshafven. I vår tid ligger, som känt, skeppsbyggeriet under, och på många år har här ej vidare något skepp bygts. Platsen har ett ypperligt läge invid varfsundet, och finnas härstädes en mängd stugor bebodda af fiskare och lotsar. Till somrarna snygga lotsarna upp sina kamrar och uthyra dem åt Lovisa-boar, hvilka flytta ut, dels för att njuta af den friska hafsluften, dels för att lämna rum åt kur- och sommargäster i själfva staden.

Emellan Nybergs villa och varfvet går landsvägen genom en vacker barrskog. Vikar man af från vägen och går nedåt stranden, skall man lätt finna en liten *källa* med ett utmärkt klart och välsmakande vatten. Marken i skogen är betäkt af en mjuk och vacker mossas, och närmare stranden finnes en liten gräsplan, som vid utfärder ofta fått tjäna såsom dansplan.

I Antby, Räfsby och Köpbacka äro särdeles

KUCKUSTEN.

välståndande byar. Bönderna hafva uppfört åt sig stora präktiga hus med en massa bonings- och paradrum. Rummen uthyras nog under somrarna, men äro, till följd af att de ligga långt från sjön, ej synnerligen eftersökta.

I Köpbacka grenar sig vägen. Den ena går som sagt till varfvet och den andra till det vackra *Fantsnäs* (7 kilometer), tillhörigt baron v. Born.

Ungefär $1\frac{1}{2}$ kilometer från staden ligger en dels bärgig dels med en vacker barrskog bevuxen holme vid namn *Kråkholmen*. Våren 1890 uppfördes på det släta bärget på norra ändan af holmen en större paviljong i två våningar med vidlyftiga verandor för att tjäna såsom utfärdsplats för kur- och sommar-gästerna, och en landningsbrygga anlades. Taket är platt och erbjuder likasom verandorna en härlig utsikt öfver vatten och land. Ett kök finnes äfven, och är det meningen att härstädes under somrarna inrätta en liten restauration. En ångbåt underhåller kommunikationen med staden. Holmen har en delvis vild natur och kuperad mark, ehuru jämna partier ej saknas, och skulle synnerligt väl lämpa sig för parkanläggningar och andra försköningsarbeten. Så t. ex. borde på bärget utanför paviljongen en asfalt- eller cementdansplan anläggas, en musikpaviljong borde uppbyggas och en promenadväg rundt omkring holmen byggas. Måhända skall någon för orten intresserad person i framtiden skänka de där-

för nödiga medlen. Mer än 3 à 4 tusen torde knappast ej behöfvas. På västra stranden finnes en mycket jämn och vacker jättegryta. Midsommaraftonen firas vanligtvis af stadsboarna och badgästerna gemensamt på Kråkholmen med lusteldar, musik och dans. Invid Kråkholmen på en annan något större holme ligger kronofogden *Rosendals villa*. Midt emot Kråkholmen på östra stranden af Lovisaviken är det s. k. *Lekarbärget*, på hvilket finnes uppförd en lotsstuga. Här samlas midsommaraftonen stadsbefolkningen. En massa lusteldar tändas och dansen trås med lust och fröjd på det släta bärget under musik af fioler eller dragharmonikor. Platsen användes äfven ofta af badsällskapet för utfärder. Talar man vackert med lotsarna, kan man få koka te och kaffe i deras stuga.

Vid vacker väderlek lönar det bra mödan att hyra den lilla ångbåten Ila och göra en liten färd utåt hafvet till. Det blefve för vidlyftigt att uppräknat alla holmar, som passeras. Bland dessa må blott nämnas *Krutkällarholmen* och *Begrafningsholmen*. Den förra är på sin norra sida jämn och bevuxen med härliga furor och lämpar sig bra såsom utfärdsplats. Den inre delen är mycket otillgänglig och upptages af en stor ruin eller rättare stenfot till ett hus, som aldrig torde hafva blifvit fullbordadt. Holmens namn gifver vid handen, att meningen varit att här uppföra krutkällare för Svartholms

fästnings behof. Begravningsholmen, som utgjort besättningens på Svartholm begravningsplats, bär ännu spår af flere grafvar med förfallna vårdar. Bland dem må nämnas en liten obetydlig sten med följande så godt som utslitna inskrift:

Fredrik
von Schoultz
född 1730
Död 1803

samt på andra sidan

commendant
på
Svartholm
uti
15 År.

En annan grafsten öfver samma man, större och bättre bibehållen, är troligen upprest senare ett stycke från den äldre. Dess gyllene inskrift under två korslagda kanoner lyder sålunda:

Fredrik von Schoultz
commendant
på
Svartholm
f. d. 2 Dec. 1730
d-d. 16 Sept. 1803

1850.

Den yngsta grafstenen, ett ståtligt monument inom järnhägnad, förtäljer på ryska språket att under densamma hvilar stoftet af „Svartholms kommandant Fältingeniören generalmajor Herman Karlo-witsch Tillo, död d. 17 febr. 1847 i sitt 53 år.“

Efter en ungefär en timmes färd kommer man till *Svartholms fästning*. Det är alt skäl att gå upp och taga de gamla, visserligen numera förfallna fästningsvärken med sina kassematter i ögnasikte.

Om också inga ärorika minnen äro förenade med denna fästning, skall det kanske dock roa läsaren att lära känna dess tidigare öden. År 1744 fans på denna holme ingenting. Då riksrådet Lieven och fältmarskalken grefve Ehrensvärd 1747 företogo sin resa längs finska kusten, utsågo de såväl Degerby som Svartholm till plats för tillärnade gränsfästningar. Ehrensvärd utarbetade en plan för Svartholms bebyggande, och något af de följande åren begynte uppförandet. Den 30 juni 1792 skref fortifikationsgeneralen V. Mannerskantz till Kungl. Majestät en så lydande underdånig rapport: „Hufvudvärken på Svartholm fästning äro alla fullfärdiga tillika med norra strandväirket, samt en del af östra och västra, rästen af dessa 2:ne senare strandvärken, såväl som södra äro endast provisionelt apterade under sista kriget. Det blifver därför nödigt att med första fullborda, hvad som af dessa strandvärk återstår för att få denna fästning fullfärdig och uti fullkomligt stånd, så till

defension, som magasiner, bageri och boningshus.“ Arbetena fortsattes till 1796, då de fullständigt torde hafva afstannat.

Svartholms enda krigsminne är 1808 års krig. Ryssarna lågo lägrade i Lovisa och hade därjämte uppfört gömda batterier på Björnvikslandet ungefär 1,000 alnar ifrån fästningen. Ett sådant torde äfven varit uppfördt på Myrholmen vid Vådölandet. Fästningen försvarades af 650 man med 200 kanoner och hade därjämte ett betydligt förråd af vapen, skjutbehof och födoämnen. Befälhafvare var majoren och riddaren C. M. Gripenberg med befallning att *till sista man* försvåra fästningen.

„Redan*) innan ett skott var lossadt, redan innan ett styckevärn på ryska sidan befans uppfördt eller ens någon fiende ännu kommit inom fästningens synkrets, börjades underhandlingen, förmodligen i afsikt att undersöka sinnesstämningen, att insmyga förledelser, med ett ord, att känna sig före hvad i underhandlingsväg var att hoppas. Också medföljde blott en militär, mot tvänne civila personer, hvilka senare begagnade svenskt tungomål för genomdrifvandet af ryska afsikter.

De misslyckades väl denna gång i hufvudsaken näml. att få kommandanten att lyssna till de bevek-

*) Ur G. Montgomerys historia öfver 1808 och 1809 års krig.

ligt gjorda framställningarna, om omöjligheten att mot ryska öfvermakten försvara fästningen, men det dröjde ej länge, innan det visade sig inom besättningen, hvilka syften fienden hade och huru det fans likstämmiga ställningar och förhållanden mellan Sveaborg och Svartholm ej blott i ryssarnes sätt och medel att komma till målet, dessa fästningars eröfring, utan ock i vissa öfverensstämmelser hos de försvarande inom desamma. Hvad befälhafvaren vid Jägerhornska regementet inom hufvudfästningen tänkte, kunde den uppmärksamme erfara hos hans underlydande i det afskilda fästet. Hvad den förre förmodas hafva menat, uttalade de senare snarare och mera uppenbart än det måhända öfverensstämmde med en nödig försiktighet. (Man erinre sig, att en underofficer vid Jägerhornska reg:t inom Svartholm blef dömd för förräderi, hvartill han äfven öfvertalat manskapet, af hvilket flere sedermera rymde till fienden.)

På svenska sidan fäste man ingen uppmärksamhet vid dessa förhållanden, hvarpå ingen af vederbörande hvarken på Sveaborg eller Svartholm förmodligen ens tänkte, oaktadt flere inträffade omständigheter bort upplysa dem, att planer och förledelser voro å färde, samt att tänkesätt och yttranden växlades, hvilka icke öfverensstämmde med den oförfalskade fosterlandskänslan och den alt trotsande, alt uppoffrande plikten att försvara sig.

Medan allmogen täflade med hvarandra i nit och

omtanke att förse fästningen med matförråder, på det att brist af dem ej måtte förkorta försvaret; under det att tillförlitliga underrättelser, utan möda, erhöles om fiendens ringa styrka, föga hopp om förstärkningar och saknad af groft artilleri; under det, eller omedelbart därefter, öfverbefälhafvaren, kommandanten och krigsrådets medlemmar med ed förbundo sig att lefva och dö tillsammans, att den, som först ytttrade benägenhet till otidig eftergift, skulle anses och dömas såsom förrädare; under det man förstörde en fattig torparens koja uti ifvern att undandraga fienden allt möjligt värn i den stränga kölden, under det att ett eller annat enstaka skott på åkande eller ridande tillfälliga patruller, mera för öfnings än för behofs skull, blifvit lossade, började vederbörande på Svartholm redan att tänka på medel att i skydd af något skenskal komma ifrån försvarsförbindelsen.

Så snart fienden uppfört ett eller annat styckevärn och beskjutit fästningen då och då, under en eller annan timme, och några skorstenar blifvit krossade, några fönster söndersplittrade, en man händelsevis sårad och sjukantalet ökad, blef nöden så stor, att man ej längre kunde afbida de tätt och ofta inträffade underhandlingarna från ryska sidan, utan beslöt att själf öppna en sådan om erhållande af vapenhvila. Huru fördelaktigt detta anbud än var för fienden, afslog han detsamma, men inseende sinnesstämningen inom fästningen och förlitande sig på den

beräknade utgången, beviljade den ryska generalen, på förnyad framställning, under förevändning af personlig välvilja mot öfverbefälhafvaren, tvänne dagars betänketid, hvarunder vapenbraket skulle upphöra. Detta brak, jämte hotet att, kosta hvad som hälst, en stormning därefter skulle företagas, värkade till den i krigshistorien hittills oerhörda händelsen, att fästningen öfverlämnades den 18 åt fienden, utan att ett enda skott vidare lossades, utan att ett enda lif var förspildt, ens den minsta bresch skjuten, och utan att dess intagande kostat fienden mera än uppförandet af tvänne styckevärn, inalles 8 á högst 10 timmars skjutning och besväret af tvänne underhandlingar.

Den ingångna dagtingan har följande lydelse:

1:o att fästningen uppgifves i dess nu befintliga skick, med alla dess tillhörigheter, kanoner, magasiner och förråder.

2:o att garnisonen afmarscherar med alla öfliga hederstecken, innan den nedlägger gevär.

3:o att officerare och civila tjänstemän få medföra deras enskilda egendom, likaså manskapet, hvad det kan bära på sig af proviant och beklädnad.

4:o att befälet får bära sina värjor och bo hvar det vill inom Finland, samt återfå hvad som möjligen kan vara det eller detsammas familjer fråntaget af de ryska trupperna.

5:o att amnesti måtte ega rum för det förflutna,

äfven mot ryska f. d. undersåtar, om sådana finnas på fästningen.

6:o att sjuka vårdas, antingen på stället eller transporteras till Lovisa.

7:o att tid förbehålles för utflyttningen och afmarschen, utan trängsel eller hinder af ryska trupper.

8:o att alla lönlösa af officerare och civila få, efter deras grader, under fångenskapen sådant appointment, att de honnettement kunna soutinera sig.

9:o att om fred eller stillestånd vore slutadt, innan fästningen öfverlämnas, skall denna kapitulation anses ogjord.

10:o att fångar och missdådare fängslade förvaras och kvarhållas.

11:o att en rapport, *) om denna kapitulation, med hvad därtill hörer, obehindradt får afgå till konungen.

Visserligen var denna fästning icke i något förträffligt försvarsskick, den var tvärtom behäftad med flere felaktigheter, dem fienden, efter intagandet, likväl genast afhjälpte; den hade en otillräcklig och till en del oexercerad besättning, hvars sjuklighet var i tilltagande, den saknade behöfligt antal dugliga gevär och medel att förfärdiga skott; men dessa brister betydde intet, så länge de ej invärkat menligt på försvarskraften, som ännu var pröfvad hvarken

*) Den kom aldrig fram.

i afseende på själfva fästningens eller dess besättnings förmåga att motstå ett anfall, hvilket aldrig gjordes. Helt annat hade förhållandet varit, om en svår bresch blifvit öppnad och blottat fästningens bristfälligheter, eller en afslagen stormning kostat så mycket folk, att man med den svaga och sjuka återstoden af besättningen, med något hopp om framgång, icke kunde vedervåga ett nytt anfall, eller om matförrådet eller skjutmedlen, oaktadt klokt och sparsamt begagnande, varit alldeles uttömda, då hade en dagtingan möjligen kunnat urskuldas; men knappast då, med bibehållen sann krigsära, hvarifrån lyd-nadsplikten är oskiljaktig, enär konungens befallning bestämdt innehöll, att fästningen borde försvaras till sista man.

Denna fästning stänger inloppet till Lovisa hamn och skulle, vid öppet vatten, afbrutit sjöfarten utmed kusten. Förlusten däraf ökade fiendens stridskrafter, i samma förhållande, som den minskade svenskarnes, oberäknadt den smärtsamma förebild den skulle utgöra till Sveaborgs öde.

Sedan ryssarne sålunda intagit fästningen, höll de densamma befästad ända till 1852, då besättningen afflyttade och kanoner och all annan krigsmaterial bortdrogos.

Invid den obefästade fästningen kastade den 4

juli 1855 kl. 4 e. m. under det då pågående orientalska kriget en engelsk eskader, bestående af en tremastad fregatt, en korvett och en kanonbåt ankar *) Den 5:te kl. 2 e. m. detacherades från eskadern en kanonbåt jämte 6 roddbåtar, med landstigningsmanskap ombord och en rakettlåda i hvarje båt, hvilka gingo i riktning åt stadens hamn. Under vägen varnade fienden från båtarna en å stranden uppställd observationspiket af kosacker, och genast aflossade han på densamma en salv, som dock icke tillfogade någon skada, samt kastade därefter några kongrewska brandraketter på den angränsande byn, där några kojor antändes. Anländ till hamnen, landsatte fienden omkring 200 man, beväpnade med gevär och yxor, och detta detachement rusade till ett proviantmagasin i närheten af hamnen, där väl icke några förråder påträffades, men dörrar och fönsterutor inslogos, hvarefter detachementet återvände till sina fartyg. Den 7 juli antände engelsmännen byggnaderna å Svartholm och sprängde de redan förut af ryssarne stympade fästningsvärken i luften.

Vid omnämmandet af stadens omgifningar bör det natursköna *Vådösund* icke förglömmas. Sedan man passerat Valko udden, viker man in i en liten

*) Ur „Helsingfors tidningar“.

skärgård af vackra holmar och kommer så till *Vådösund*. Sundet åtskiljer fasta landet ifrån Vådholmen och är mycket grundt, så att blott dess östra del kan med större båtar passeras. Här bo blott fiskarefolk, men kan man för pengar och goda ord få sig en smörgås, fisk och filmjök. Platsen är ett omtykt utfärdsställe för badsällskapet.

„Invid Farleden, $\frac{1}{2}$ mil från staden, *) ligger de så kallade Skälstenarne, som nu uppstiga långt högre öfver vattenbrynet, än i äldre tider, då de blifvit bekvämligen nyttjade för Skälfiske; som ock derföre berättas varit af Kronan skattlagda. Om Vattenminskningen sker eller ej, kan framtiden sluta af det märke, som här år 1759 d. 4 okt. blifvit uthugget i ett Bärge vid vattenbrynet på den $\frac{1}{4}$ mil härifrån Staden belägna så kallade Brädholmen“ (nu Dunkahäll).

Seglats, jakt, fiske och kräftfångst.

Segelsporten på orten representeras af det för några år sedan bildade Östra Nylands segelsällskap, hvilket ursprungligen blott afsåg att vara ett litet sällskap för uppmuntrande af segling med smärre farkoster och förbättrande af typen för skärgårdsbåtarne. Sällskapet begärde stadfästelse på en egen flagga och fick det äfven, samt därjämte utan att det ens an-

*) Ur Tunelds geografi, trykt 1794.

hållit därom fullständiga jaktklubbrättigheter. De små båtarna tyckas småningom få gifva rum åt större kuttrar och huru mycket, som kommer att blifva gjordt för förbättrande af skärgårdsbåttypen, får framtiden utvisa.

Grundena i viken äro utprickade för större farkoster. Den som känner till förhållandena, behöfver ej hålla sig till utprickningen, men utan sådan kunskap är bäst att parera samtliga prickar.

Innanför tullbron äro tvänne högst otrefliga undervattensgrund, den gamla långt utskjutande *stenbron* vid fattighuset, och den s. k. öltunnan några famnar från tullbron.

Fiske är tillåtet öfveralt i stadens vatten och skall för den som känner till „fiskställena“ vara gifvande.

Jakt är likaså på stadens mark tillåten, och kan man äfven lätt utvärka sig tillstånd till sådan på de angränsande byarnes mark. På Sarflax mark på västra sidan om staden och Storby och Holmgårds på den östra är jakt däremot förbjuden.

Den 15 juli börjar *kräftfångsten*. I åarna omkring Lovisa finnes rätt rikligt med kräftor och kan man vanligtvis lätt i Påvalsby, Haddom och Andersby utvärka sig tillstånd att fanga kräftor.

Kräftpartier böra göras kort efter fridlysnings tidens utgång, om en riklig fångst skall vara att förvänta.

III. Stadens fjärmare omgifningar.

a) Västerut.

För personer som vistas under sommaren en längre tid i Lovisa förtjänar det att hyra en bekväm vagn och göra en utfärd till stadens fjärmare omgifningar.

Om vi så först resa västerut, komma vi förbi den strax utanför staden belägna exercisplanen genom en skuggrik skog till den blott $\frac{1}{2}$ kilometer från allmänna landsvägen och 5 kilom. från Lovisa belägna *Sarflax egendom* tillhörig friherre V. M. v. Born.

Karaktärshuset är uppfördt af sten i tre våningar i en vacker och angenäm park. Genom parken flyter en å, som här bildar en större bassin, hvarest ett par ståtliga svanar hafva sin bostad. Man bör vara jordbrukare ex professo för att finna gårdens omgifningar för resten vackra, ty de utgöras af vidlyftiga åkerfält. Från plattformen på taket kan dock äfven en bit af det ungefär 4 kilometer aflägsna hafvet skönjas.

Sarflax är en bland Finlands största och på engång historiskt märkvärdigaste landtegendomar. Den består af ett allodialsäteri och 22 rå och rörs-hemman. Hela arealen är något öfver 6,900 har,

däraf åker och äng 1,050, kärr och mossar 170, insjöar 200. Under gårdens bruk häfdas omkring 370 har åker och äng. Egendomen har eget spannmåls-lånemagasin sedan 1758, högre folkskola sedan 1870, folkbibliotek sedan 1883.

Befolkningen är så godt som uteslutande svensk-språkig.

S. omtalas första gången omkring 1450, då det innehades af Lars Markusson, som räknas såsom den Creutzska ättens stamfader. En lysande period började, då öfversten Ernst Larsson Creutz (död 1635) 1620 öfvertog egendomen. Han förstörde betydligt stamgodset och förstoringen fortgick under hans son friherre Lorentz Creutz (död 1676) Efter honom öfvergick det till assessorn sedermera landshöfdingen friherre Lorentz Creutz d. y. (död 1698), som genom Karl XI:s reduktion förlorade en ej ringa del af sina stamgods, men lyckades behålla Sarflax orubbadt. Genom gifte öfvergick S. 1747 till lagmannen I. Kr. von Morian och dennes ättlingar samt 1811 äfvenledes genom gifte till landshöfdingen S. Fr. von Born och innehafves nu af dennes sonson.

Byggnadsåret för slottet å Sarflax är ej med säkerhet känt. Goda skäl gifva dock vid handen att det skett i början af 1600 talet. Under årens lopp har byggnaden utstått växlande öden. 1700—1721 under „stora ofredens“ dagar sköflades den af både vän och fiende; den 12 maj 1711 var svenska

högkvarteret på Sarflax, men senare herskade „ryssen“ obestriddt i denna del af landet, folket rymde undan, och all efterlämnad egendom tillgreps m. m., så att gården med underlydande hemman „ruinerades“.

Under 1741—43 års krig ödelades egendomen ånyo, knappast iståndsatt efter det förra kriget; 1742 i juli lågo 5,000 man ryskt infanteri och 2,000 man kavalleri vid Sarflax och i förteckningarna öfver hvad som därunder skadades eller förstördes — värderadt till 20,830 daler koppar, m. — ingår bl. a. fönster inslagna för 1,903 d. k. m., 16 spjäll, 7 dörrar och 18 lås i stora huset o. s. v.

Den värsta ödeläggelsen inträffade dock den 25 mars 1880, då kl. 4 e. m. den östra flygeln, uppförd 1793, af okänd anledning antändes och uppbrann.

Elden spred sig äfven till stora byggnaden, antände stenhusets karnis och lanterninväggar med den påföljd, att takresningen och 3:je våningens mellantak uppbrunno. Hvad som elden skonade förstörde vattnet.

Åren 1880—1883 restaurerades huset åter af dess n. v. egare med bibehållande af dess enkla stil i italiensk renaissance.

Enligt öfverenskommelse med friherre v. Born står slottet af besökande att beses alla söndagseftermiddagar.

Nedersta våningen upptages af matsal och eko-

nomierum. Mellersta är familjens egentliga boningslokal och den tredje våningen upptages af den stora vackra festsalen och gästrum.

Bland antikviteterna i slottet märkas en jättespisel från 1600 talet, delvis af skulpterad sandsten; några takmålningar, bland hvilka särskildt må nämnas de i taket i trappuppgången i mellersta våningen, föreställande tvänne C. J. Creutz d. ä:s nyländska dragoner; ett exemplar af Drottning Christinas bibel trykt i Stockholm 1646 i stor folio med rika illustrationer (den s. k. Creutzka familjebibeln); en mycket konstrik bordstudsare med slagverk i 1600 talets renaissance stil; en muggformig silfverkanna med lock, stilfulla möbler, kronor, kandelabrar m. m. från empire tiden.

Samlingen af porträtter och andra oljefärgstaflor upptager 118 nummer och omfattar bland annat egarenas porträtt från Lorentz Creutz d. ä. Då uppräknandet af konstvärken skulle medtaga för stort utrymme hänvisas till den af V. M. v. Born sammanställda och 1888 trykta „Beskrifning och historia om Sarflax egendom i Pärnå socken“, hvarifrån här ofvan upptagna underrättelser till största delen äro hämtade. Arkivet innehåller omkring 3,500 band, börjande från år 1473.

Sedan vi lämnat detta stolta herresäte och längs allén färdats norrut till stora landsvägen, svänga vi åt vänster och styra kosan vidare västerut, mellan åk-

rar och ängar, samt förbi några Sarflax underlydande hemman och torp.

Vi inkomma snart i en kuperad trakt bevuxen med småskog. Ett stycke längre bort på en backhympe, där Sarflax området slutar, stod förr åt vänster invid vägen en väldig fura just i rålinjen mellan Sarflax och Pitkäpää, på folkspråket Pippi-by, hvarför den ock benämndes Sarflax eller *Pippi rå-tallen*. Om detta trä gick en sägen, att den, som inom ett år kunde afskära detsamma med pennknif, skulle få Sarflax för besväret. Huruvida någon gjort försök härmed är icke känt, men väl stupade den 400 åriga *) och knotiga jätten för eld och brand i början af 1860 talet.

Ännu åka vi en stund genom skogsmarker och komma så åter till odlad näjd. Till vänster inemot 11 kilometer från Lovisa se vi en mindre hafsvik och på båda sidor om denna huskomplexer. Det är *Särklax gods*, som eges af kommunalrådet *M. C. Roselius*.

Bland egendomens tidigare egare förtjänar omnämnas prosten Petrus Johansson, som antog namnet

*) Denna råtall, som först nämndes år 1732, uppgifves 1770 hafva varit 5 alnar kring roten. Den var då den nedbrändes $5\frac{1}{2}$ aln i omkrets och räknade från ytan inåt 350 årsringar, hvaremot en del af midten pröfvad till 40 årsringar befans af röta uppfrätt.

Serlachius (af Serchi-laxius). Denne prästman lefde i stora ofredens tider och var synnerligt nitisk i sitt kall. Märkeligt nog torde han varit den enda, som prästvigts i Pärnå kyrka, hvilket skedde 1680 af biskop Bång på en genomresa. Året därpå utnämndes han till kyrkoherde i församlingen, hvars självård han besörjde i 57 år.

Under ofreden 1713—1721 hade en stor mängd präster flytt undan för fienden, men Serlachius stannade på sin post och skötte icke blott sin egen församling utan jämväl samtidigt flere grannsocknar.

Efter det kyrkostyrelse i många år alls ej funnits, då domkapitlet i Viborg var skingradt, förordnades Serlachius 1718 till ordförande i en „konsistorialrätt“ i Borgå, men sammanträdena torde hufvudsakligast hållits på Särklax, hvarest den såkallade „biskopskammaren“ ännu säges finnas kvar. — I tre giften efterlämnade han 20 barn och hade vid sin död 1738 icke mindre än 96 afkomlingar.

Möjligt är, att den finska kyrkans reformator Peder Särkilaks äfven var hemma därifrån, såsom ock hans samtida Michael Agricola säkert och Erik Härkäpæus troligt voro barn af Pärnå socken, som sålunda skulle gifvit vårt land tre framstående biskopar på 1500 talet.

Ännu färdas vi öfver en skogbevuxen ås, en brant nerförbacka och en dito uppföre, och så ha' vi *Pärnå åldriga kyrka* framför oss, samt till vänster

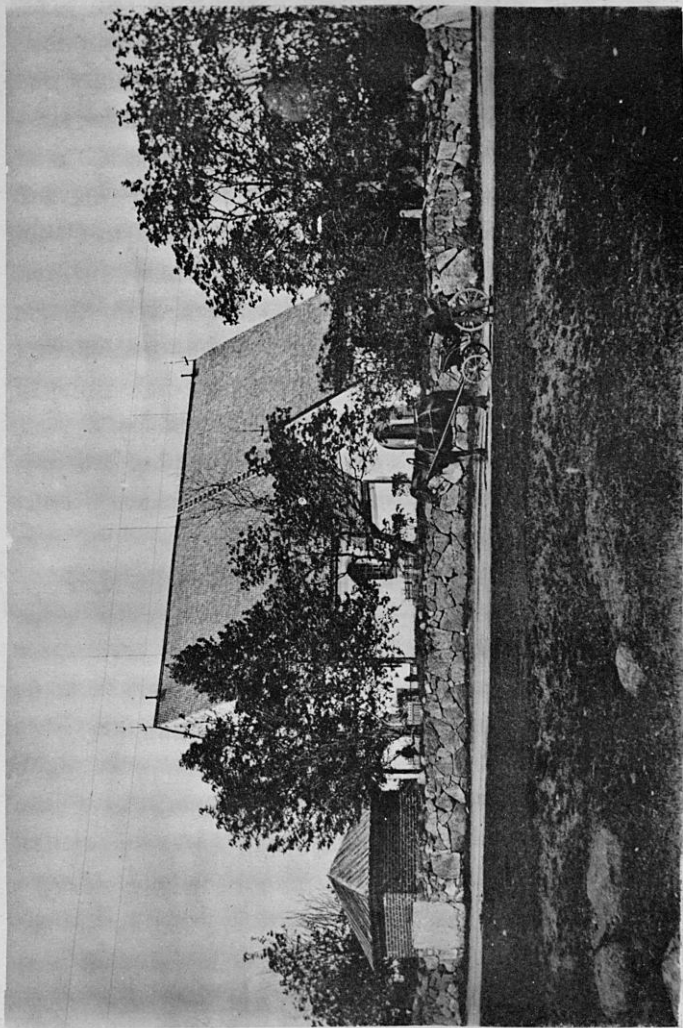
en härlig utsikt öfver Pärnå viken, med det vackra Sjögård (egare Mag. O. Lindholm) på andra stranden.

Kyrkan är en enkel, gammaldags hälgedom i götisk stil med hög och brant takresning. På sandåsen öster om kyrkan står klocktornet, nytt och stelt, uppmuradt af tegel 1855. Vida vackrare var den gamla klockstapeln af korsslagna uppåtsträfvande bjälkar, med spåttak och liten tronspira, upprest 1661 på en stenig backe sydväst om kyrkan, men den nedrefs efter det klockorna flyttats till det nya tornet.

Det är kanske söndag, då vi nalkas kyrkan. Ljudluckorna uppe i tornets högsta våning äro uppslagna, och genom dem utströmma klockornas toner i en egendomlig treklang t. ex.

o. s. v. Man skulle tro, att tre klockor frambringa dessa tre toner, men så är det ej; den större af de två klockorna får vanligen vid hvar tredje och fjärde slag omväxlande denna öfvertton — dock icke regelbundet. Kanske är detta ljud en gengångare från forna tider, då i den gamla pittoreska stapeln i själfva värket hängde tre klockor! Dessa nedtogos 1710 på landshöfdingens förordnande och fördes till Helsingfors att förvaras, emedan man då redan befärade ryssarnes inbrott och härjningar; de kommo aldrig tillbaka, togos troligen af fienden såsom krigsbyte. —

PERNÅ KYRKA.

Efter krigets slut blef det inom församlingen allmänt penningesammanskott för anskaffande af nya klockor, och sålunda erhöll man 1735 den nuvarande större, enligt dess inskription samma år gjuten i Stockholm af E. Näsman. När och hvarifrån den mindre, redan 1675 gjutna, inköpts, har ej kunnat utrönas.

På planen framför sockenstugan rör sig en högtidsklädd skara, hvilken under klockringningen i stilla andakt genom kyrkoporten och öfver den gräsbevuxna kyrkogården nalkas Guds hus och inträder i detta genom södra förstugan, som tillika utgör kyrkans bårhus. Vi göra sammaledes och kasta i förbigående en blick på de många minnesvårdar så i trä som järn och sten, hvilka lik „bautastenar stånda vid vägen“ och för eftervärlden tälja om hänsofne församlingsbors samhällsställning, namn och gudeliga sinnelag. Borta vid östra muren hafva Sarflax och Tervik sina präktiga och i ädel stil uppförda grafkapell, erinrande om Engels arkitektoniska smak.

Häfdaforskaren har ej mäktat närmare bestämma tiden för uppbyggandet af Pärnå kyrka, än att detta skett under senare hälften af 1400-talet. Den är i likhet med andra äldre kyrkor vid Finska viken och i Tavastland af gråsten med tre parallella skepp, hvilkas spetsbågar uppbäras af två rader pelare. Fordom voro hvalfven målade med slingrande rankor i grönt, brunt och rött, men omkr. 1767 måtte detta ansetts gammalmodigt, ty då öfverströks altsammans med hvit

limfärg. Äfven årtalet, då kyrkan blef bygd, säges med detsamma blifvit utplånadt.

Huru starkt murvärk man i äldre tider förstod åstadkomma, inses af följande märkeliga upptäkt för vid pass 25 år tillbaka, då en del af golfvet i kyrkans västra ända upprefs i afseende å grundningsarbeten för träpelarne under orgelläktaren. En af de kolossala tegelpelarna, som uppburo takhvalfvet, befans nämligen vara fritt hängande från taket jämte sin belastning af ofta folkfyllda läktare, ty grundstenen under denna pelare hade, antagligen beroende på närheten af någon graf, gifvit sig.

Ett stort antal grafvar skola finnas under golfvet, ty i forna tider plägade hvarje något så när förmögen person köpa sig grafplats i kyrkan; man ansåg en sådan anständigare och heligare än annanstädes.

Redan i förstugan påträffa vi kolossala minnes- och grafstenar öfver hädangånget storfolk i socknen, där dessutom en mängd adliga vapenskölder finnas upphängda på pelare och väggar, ja t. o. m. pryda predikstolens tak. A. J. Hipping uppräknar uti sin „Beskrifning öfver Pärnå socken“ icke mindre än tjugu sådana*), nämligen fyra för ätten Creutz, tre för Forbus, samt vidare för ätterna Anrepp till Soor, Berch, Bredaw, Dougal af Mackerstoun, Duker, Frille

*) Numera nedtagna och placerade i södra förstugan.

till Haapaniemi, Golowitz, Gyllenhorn, Hess von Wichdorff, Lode, Nisbeth, Plesse och Roos af Grosroop. En stor del af dessa vapensköldar skola uppsatts af Creutzar, som varit befryndade med vederbörande ätter, af hvilka de flesta likväl icke egt jord eller varit bosatta i Pärnå. Däremot har socknen bebotts af åtskilliga adliga familjer, hvilkas vapen icke fått plats i kyrkan, — förra tiders arkeologiska och heraldiska museum. Bland sådana hafva vi funnit: Agricola, Antell, Armfelt, Berends, Björnram, von Born, Boije, Bure, De Geer, Dufva, Ehrnrooth, Ekestubbe, von Essen, Falckenheim, Fincke, Glansenstjerna, Grubbe, Huggut, Hästesko, Jägerhorn, Leijonmark, Lichton, von Morian, Muhl, Nieroth, Poitz, Rålamb, Sabelhjerta, von Schantz, Segerstråle, Stålarms, Stålhandske, Teet, Wildemann, Willebrand, Wrede. Alla dessa namn hafva burits eller bäras delvis ännu af egare till större och mindre possessioner i Pärnå, såsom ock de i kyrkan representerade åtminstone Creutz, Forbus och Golovitz.

Bland prydnader i kyrkan märkes vidare predikstolen, år 1652 skänkt af amiral Lorentz Creutz och rikt utrustad med apostlabilder och kerubhufvuden. De två änglarna med gyllene basuner ofvan predikstolen torde vara förfärdigade af en Gustaf Serlachius, son till den redan nämde prosten Petrus S.*).

*) Såsom ett kuriosam från medlet af 1700-talet finnes en bildhuggaräräkning bland kyrkans räakenskaper, hvari bl. a. säges,

Öfver porten till altarkoret finnes en stor Kristusbild på korset jämte Maria och Johannes knäböjande på hvar sin sida.

Å ömse sidor om altarfönstret äro två stora taflor af träskulptur i upphöjdt arbete placerade, mycket gamla, samt framställande Kristi intåg i Jerusalem. En inskription låter veta, att general Ernst Forbus låtit renovera dem 1653.

En vacker, stor minnestafila af brun marmor är uppsatt på kyrkans gafvelvägg höger om altarfönstret; den är af barnen till frih. Otto Vilhelm De Geer och Anna Dorothea Muhl egnad föräldrarnas minne.

I bredd med förstugan på kyrkans södra sida fans förr Isnäs gårds grafkor. Detta är numera borttaget och dörren igenmurad, men ofvan denna finnes ännu kvar en marmorskifva med inskrift, att generalen frih. Carl Gustaf Armfelt och hans maka, Lovisa Aminoffs stoft ha sin hviloplats där. — Grafkoret tillhörde ursprungligen familjen Creutz, men såldes 1728 af grefve Reinhold Nieroth åt Armfelt, som dog åtta år därefter.

Såsom ett minne från framfarna tider finnes i kyrkan en kopparkista, funnen 1745 i Degerby grafven. En inskription antyder, att i den hvilat stoftet

att mannen „förfärdigat en ny sol, gjort nya vingar åt änglarna samt nya hufvuden åt några apostlar, som behöfde“.

af öfv. löjtn. Petter Golovitz till Degerby, Kuggom och Jernböle född 1606 död 1673. — Orgeln är bygd för 25 år sedan af bröderna Buchert i Valkjärvi.

Sedan vi nu gjort ett besök i den åldriga hädgedomen, kasta vi en blick på omgifningarna. Där utanför hvila i jordens sköte många generationer af socknens befolkning, höga och låga, rika och fattiga under lifstiden. De olika grafstenarna i rik mångfald upplysa ock om de aflidnes namn och stånd. Förutom de redan nämnda Sarflax och Tervik grafkapellen finnas ännu två mindre sådana invid hägnadsmuren, tillhöriga familjerna Jägerhorn och Grenman, den sistnämnda en i tiden förnämlig bondesläkt.

Utanför sagda mur står ett minne från äldre tider, nämligen en sparbössa af järn, fäst vid en stolpe med tak öfver. På en tafla ofvan sparbössan läses i gammaldags skrift:

Vandringsman! Du som har en christlig tanka, glöm icke någonstund de fattiga och kranka. Och då du glad och nöjd far detta rum förbi, så lägg med gifmild hand en penning häruti.

Sydväst om kyrkan och utanför hägnadsmuren finnes en öppen plats, på hvilken man i tiden tänkt uppresa ett monument till *Michael Agricolas* minne.

Denne var nämligen född i Thorsby*), ett stycke nordväst från kyrkan, dock osäkert på hvilken af de lägenheter, som höra till byalaget. Monumentet saknas dock alt ännu, men det är att hoppas, att nutiden och framtiden skall hafva nog pietet för fädrens minne och lifsgärningar för att åstadkomma, hvad en föregående generation önskat men ej förmått.

Vid pass en half kilometer söderut från kyrkan är *pastorsbolet*, hvars nuvarande innehafvare är församlingens 82 åriga kyrkoherde *Gustaf Roselius*, som under mer än ett halft sekel varit själasörjare i Pärnå.

Något närmare, sydväst om kyrkan är *Baijars* gods beläget. Detsamma eges nu af kronofogden *Salenius*.

Då man reser västvärt, ser man från landsvägen: *Nygård* (egare Mattsson från Åland), *Veckas gård*, som eges af Pärnå kommun och hvarest socknens tingsgård och fattighus är förlagdt, medan jorden är arrenderad af förvaltaren *Edlund*, och kaplansbostället *Nallas* (kapellan Gardberg). Vid stranden finnes *Vekkas ångsåg* tillhörig handlanden *J. Askolin*.

*) Namnet Thorsby likasom Odinsbacka i Sjundå med flere ortnamn tyda på, att den svenska befolkningen i Nyland bott därstädes redan under hednatiden. Det är nämligen knappast tänkbart, att man under den första kristnatiden skulle gifvit sina hem namn efter hedniska gudar, då man vet, att prästerskapet för att utrota tron på dem predikade, att de voro djäflar, hvilka åstadkommit och åstadkommo mycket ondt.

Väl komne förbi Veckas finna vi en smal väg, som tager af åt vänster och leder till *Ollas, Blybergs* och *Garpgård* egendomar, om också små dock i äldre tider tillhöriga adliga familjer.

Vidare se vi från landsvägen *Hagaböle*, förr tillhörig familjen Holm, hvars sista ättling hofrättsnotarien *Elis Alexander Holm* gjort sig känd och hågkommen genom sitt testamente af 100,000 mark till en nödhjälpsfond för hela Finland och 50,000 mark till en pensionsfond för folkskolelärare och lärarinnor. *Hagaböle* likasom *Nykulla* och *Garpgård* egas nu af enkefru Ehnberg från Mörskom.

Nu komma vi upp på en hög och smal skogsbevuxen ås, på midten afbruten af en från *Röyso* stora mosse kommande bäck, *Krokbäcken*.

Halfvägs mellan *Pärnå* och *Forsby* tager åter en smalare afväg af till *Segersby* (eg. rektor *C. G. Ruuths* arfvingar) och *Gislarböle* (eg. kaptenskan *M. Carlstedt*). Under stora ofreden, då den nära belägna *Ryssön* utgjorde station för ryska galéreskadern, skall så väl *Gislarböle* som kringliggande lägenheter grundligt plundrats.

Nu kunna vi gifva hästarna en klatsch, ty nu blir vägen ända till *Forsby* ganska enformig. Backe upp och backe ned och skog på hvardera sidan. Komne en $\frac{1}{2}$ kilometer från *Forsbygård* vidgar sig synfältet och alt gifver intrycket af, att man kommer till en gammal kulturplats.

Den gamla karaktärsbyggnaden uppbrann år 1835. Den nuvarande, som egentligen uppfördes för gästgifveriets behof, är så obetydlig, att man ej kan tro sig vara på en egendom, som mäter $8\frac{1}{2}$ mantal och på hvilken dessutom drifves en stor handels- och sågvräksrörelse, men så bor den n. v. egaren af stället den förmögne och driftige handlanden *Joh. Askolin* på Forsby blott om somrarna.

Stället omtalas första gången i urkunderna 1438. 150 år senare egdes det af *Arvid Tönnesson Wildermann*.

Under hans tid upptäcktes *silfverförande malmstreck* troligtvis på den en kilometer från gården belägna *Forsön*. Grufvan bröts upp, men har sedermera ej återfunnits. Den igenfylles sannolikt under stora ofreden för att ej fresta de på Ryssön lägrade rysarna att kvarstanna. Emellertid gjordes af första fyndet en kommunionskalk med patén för Pärnå kyrka. På kalken, som sedermera blef bortsluten, fans ingraveradt „Arfe Tönneson och Anna Hansdotter“. På patenen, som ännu finnes i behåll, läses: „*Detta Gul och Sölf är första probet af berget i Forsbyn uti Pärnå soken, uthugit och kyrkian till Gudz ähra gifvit, sampt medh kalken, som härtil lyder 1612.*“

Senare öfvergick Forsby i Creutzka ättens ego. Redan 1682 anlade Lorentz Creutz d. y. på Forsby ett järnbruk, som då bestod af två stångjärnshamrar och fyra härdar, stålhammare och manufakturverk.

Bruket förstördes under „ofreden“ i grund af rys-sarna, men en följande egare *Nieroth* uppbyggde åter en hammare och två härdar. År 1740 erhöll bruks-patron *Henrik Nohrström* från Dalarne rättighet att inrätta den andra hammaren.

Henrik Nohrström sålde egendomen åt ett con-sortium af köpmän i Stockholm, af hvilka *Lars Falck* omkring 1774 bosatte sig på godset.

Så mån *Falck* var om jordens odling lika litet brydde han sig om sina underhafvandes andliga od-ling: „En handlande *Andreas Bohlin* i Stockholm, som var född i Forsby, lät år 1791 genom öppet bref i Sockenstämma proponera att få inrätta en Skola i Forsby bruk, för Brukets fattiga barn, samt äfven för andra som däri wille deltaga. Till detta ändamål anslog kan 20,000 Dal. K. M. såsom ett stående Ca-pital, af hvilken revenue Läraren skulle lönas. Det enda han fordrade var, att Bruksegaren skulle lämna någon tjenlig hustomt, och Soken gemensamt uppbygga skolhuset. Sjelf åtog han sig att bestå alla fönster i sko-lan, samt att öfversända nödiga Abcböcker Cateche-ser och Biblar, äfvensom att om så pröfvades nödigt, öka den utsatta länesumman. Detta hedrande anbud blef likväl ej mindre af Bruksägaren än af hela Sok-nen afslagit, på den föregifna grund att en sådan skola vore onödig, hälst de föräldrar, som önskade kunna lemna sina barn en bättre och mera grundelig

undervisning, hade dertill tillfälle vid skolorna i Borgå och Lovisa!!!“

Så gick det till för jämt hundra år sedan, och så går det väl till ännu mångenstädes, om också ej i Pärnå, som redan länge stått främst bland alla Finlands landskommuner, hvad antalet folkskolor beträffar.

Efter Lars Falck d. y., som blef adlad med namnet Falkenheim, öfvergick egendomen suksessivt i följande personers ego: auditören Frosterus, landshöfding J. F. Stichaeus, hans dotter enkelöjtnantskan W. Carstens, possessionaten Thure Falkenheim, fabrikanter C. A. Levin, Forsby sågvräks aktiebolag och slutligen 1880 i den nuvarande egarens.

Forsby kyrka, som uppbyggdes af Lorentz Creutz d. y. i början af 1600-talet, har redan längesedan skattat åt förgängelsen. De första kyrkklockorna torde ryssarna, som härjade dessa trakter i början af 1700-talet, annekterat. 1735 bygdes klockstapel och anskaffades nya stora klockor. Hvardera klockan var försedd med det Creutzka vapnet. På den större lästes: „*O mänska, när du hör mitt ljud, så kom ihåg den yttersta basunens skall, då du måste räkenskap göra för alla dina tankar, ord och gerningar.*“ På den mindre: „*Jag ropar öfver Skog, Mark, sjö, berg och dalar, O Mänska kom och hör hvad Herren din Gud talar.*“

Dessa klockor såldes 1840 till Kymmene församling, som sannolikt ännu eger dem.

Bland uppgifter om Forsby hafva vi funnit antecknad, att där funnits en „*surbrunn*“, hvilken redan från äldre tider blifvit „nyttjad och berömd“.

Att bese *vimbisket* i Forsby är särdeles intressant. I slutet af maj och i början af juni „stiger“ vimban. Fisket tillgår sålunda, att ån afstänges medels nät strax nedanom fallet. Så slås luckorna till. Inom en liten stund är forsen torr. Den del af fisken, som ej hinner tillbaka och ej fastnar i näten, öses upp dels med håfvar dels med blotta händerna. Det är en högst lustig anblick att se dessa till hundratal uppgående barn försedda med korgar sitta uppradade på stranden och män och kvinnor stående med sina långskaftade håfvar väntande med otålighet att få kasta sig öfver rofvet. 1860 fångades på detta sätt i Forsby å 3,500 lispund vimba, troligen det mesta, som någonsin fåtts.

Forsby vattensåg och vidlyftiga brädgårdar äro likasom egarens privata våning under den mörka årstiden upplysta af elektriskt ljus.

Ifrån Forsby fortsätter vägen öfver ån till Borgå. Vi vika däremot af utmed allén, som leder åt *Malmgård* till. Sedan vi rest några kilometer, se vi det vackra slottet skymta fram.

Malmgård är tredubbelt berustadt säteri med 18 underlydande skatteköpta augumentshemman, hvaraf 9 i *Kuuskoski* och 9 i *Väcka* byar. Dessutom *Tetom*

berustade säteri med 3 underlydande hemman i *Tetom* by.

Den älsta kända egaren var en af Birger Jarls härhöfvitsmän Henning Teet af Pärnå, bördig från Skotland. Han skall nämligen nedsatt sig här och 1250 bygt en kyrka på malmen invid Tetom samt uppkallat platsen efter sig och kyrkogället efter sitt fädernegods *Pärno i Skotland*. Antagligen var stället för denna kyrka ungefär detsamma, där Malmgård, fordom Malma nu ligger.

Vid pass ett århundrade senare blef denna kapellförsamling under Borgå eget pastorat, och dess första kyrkoherde „Herr Andreas af Pärnå“ omtalas 1362.

Sedan Tetom malm i tvåhundra år utgjort socknens kyrkoplats, men skärgården mer och mer befolkats, fann man nödigt att flytta kyrkan mera söderut och uppsökte plats härtill vid Sarflax, där likväl jättarne enligt legenden om natten nedrefvo, hvad man under dagen bygt. Måhända voro dessa jättar hedniska finnar, hvilka lagt hvarjehanda hinder i vägen för kyrkobyggnaden. Altnog, man fann sig nödsakad att på annat ställe vid Pärnå vikens strand bygga socknens nuvarande stenkyrka.

Redan tidigt blefvo Creutzska och Teetska ätterna befryndade, och 1625 finna vi Ernst Larsson Creutz skrifva sig „herre till Sarvelax och Malmgård“. Sarflax öfvergick såsom nämndt genom gifte i v. Mo-

rianska och sedan i v. Bornska ättens ego, men Malmgård har hela tiden stannat och är äfven fortfarande i Creutzska släktens värjo.

Det gamla tvåvånings trähus, som ännu för få år utgjorde Malmgårds karaktärsbyggnad, är nu flyttadt $\frac{1}{2}$ kilometer från det nuvarande under åren 1882—1885 efter en ritning af arkitekten F. A. Sjöström i moderniserad holländsk renaissans stil uppförda slottet af tegelsten. Den gamla byggnaden kommer på sin nya plats att inredas till folkskola.

Ett ståtligare och vackrare „corps de logis“ än Malmgård kan ingen af landets landegendomar uppvisa.

Åt mangårdssidan har slottet två våningar.

Till sitt yttre består det af cement fogade tegel med i sandstens färg målade fönsterinfattningar och ornamenteringar. Närmast taklisten ofvanför ingångsdörren är det grefliga Creutzska vapnet i gips och utfördt i färger uppsatt. På balkongen ofvanför samma dörr finnas tvänne brons riddarstatyer.

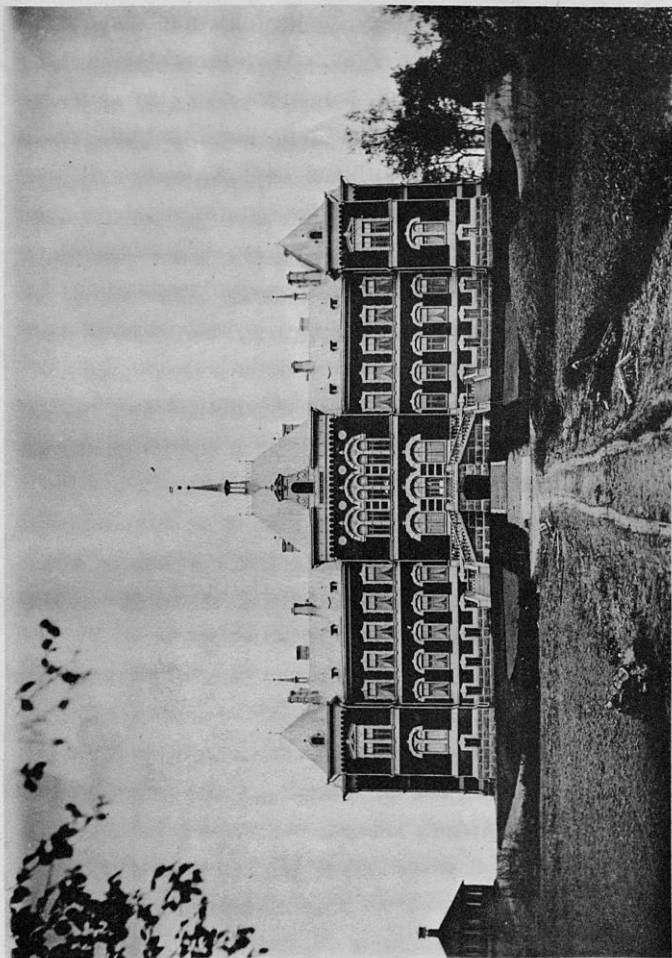
Åt trädgårdssidan finnes utom nämnda tvåvåningar en subassemens våning, innehållande ekonomierum. Från denna sida tager sig slottet om möjligt ännu ståtligare ut. Från den terasserade marken leder nämligen en kolossal granittrappa med en rymlig balkong upp till andra våningen, som är familjens egentliga bostad.

Då grefve Creutz tillåtit mig tillkännagifva, att

han gärna tillåter besök å slottet när som helst, inträda vi, sedan vi först anmält oss hos förvaltaren på stället, en son till egaren, grefve Gustaf Creutz, som bor i den östra flygeln. I vestibulen mötas vi af de i ornamenteringen inflikade orden „Välkommen“ „Terve“. I den stora salen eller rättare samlingsrummet finna vi ett stort bord midt på golfvet med stolar och fåtöljer omkring, utom soffor och andra möbler kring väggarna. En massa taflor af in- och utländska mästare pryda väggarna, och på ett stafflise vi det vackra album, som af tjänstemännen i Åbo län skänktes åt grefve Creutz på den middag de gäfvo för honom, då han tog afsked från sin guvernörs plats.

Albumet innehåller utom länets städers samtliga tjänstemäns i Åbo län porträtt och är ett värkligt konstverk i sitt slag. Titelvignetten är gjord af arkitekten *J. Ahrenberg*.

Ifrån salen kommer man in i matsalen, om möjligt det smakfullaste och vackraste rummet i hela slottet. På golfvet står ett massivt ekbord, och mot väggen stöder en vacker majolika kakelugn. På väggarna se vi storfurstarne Nikolai, Alexander II:s och III:s porträtter i med kejsarkronor prydda ramar. Efter ett besök på balkongen åt trädgårdssidan, där vi kunna taga trädgårdsanläggningarna, hvilka som bäst utföras efter ritning af trädgårdsmästaren A. F. Rydberg, i ögnasikte, gå vi upp i öfversta våningen.

MALMGÅRDS SLOTT.

På kolonner i trappuppgången finna vi de vackra i klaraste hvita marmor efter *Volpato* utförda statyetterna *Primavero, Estate, Autumno* och *Ivero*. Vi träda så in i den stora festsalongen. Den är uppförd i tre skilda skepp, hvilka åtskiljas och uppbäras af två, hvardera på fyra korintiska pelare stödda hvalfbågar. Hela rummet är försedt med vägg- och takmålningar och prydes utom af familjeporträtt och marmorstatyer af 4 venetianska synnerligt vackra glaskronor. Den öfriga delen af våningen upptages af gäst- och biblioteksrum. För dem, som önska taga konstvärkssamlingen i närmare skärskådande, bifogas här en förteckning öfver densamma, uppgjord af konstvännen bibl. amanuensen B. O. Schauman.

Oljetaflor, akvareller etc.

Inhemska.

- N:o 1. *M. von Wright* (f. 1805 i Savolaks † 1868 i H:fors). Orrskytte på Haminanlaks.
- N:o 2. *Th. Legler* (f. i Norge 1806 † 1873 i Åbo). Kyrofors.
- N:o 3. *Th. Legler*, Engelska kanalen.
- N:o 4. *R. W. Ekman* (f. 1808 i Nystad † 1873 i Åbo). Biskop Henrik döper finnarna vid Kuppis.
- N:o 5. *R. W. Ekman*. Biskop M. Agricola öfverlämnar Nya testamentet på finska åt konung Gustaf I Wasa.
- N:o 6. dito Kräftfångst vid månsken.
- N:o 7. dito Italiensk genrebild.
- N:o 8. *J. Knutson* (f. 1816 i Sverige). Inloppet till Åbo, „sista styfvern“.
- N:o 9. *Ferd. von Wright* (f. 1822 i Savolax). Gåsar med räf.

- N:o 10. *E. J. Löfgren* (f. 1825 † 1884 i Åbo). Flora; kopia efter A. Roslin († 1793).
- N:o 11. *Augusta Soldan* (f. 1826 i Willmanstrand † 1886 i Sordavala). Finskt insjölandskap.
- N:o 12. *J. Werner Holmberg* (f. i H:fors 1830 † 1860 i Düsseldorf) tysk parkinteriör.
- N:o 13. *J. Werner Holmberg*. Vy af Åbo, kopia efter C. J. Fahlkrantz † 1861.
- N:o 14. *S. Falkman* (f. 1831 i Sverige † 1889 i Helsingfors). En liten gubbe, hufvud.
- N:o 15. *Ad. von Becker* (f. 1831 i H:fors). Bondstugu interiör.
- N:o 16. dito Lappfjårdsflicka, som kläder sig till kyrkan.
- N:o 17. *Ingeborg Malmström* född Wallenius 1832. Flicka med katt, kopia efter A. von Becker.
- N:o 18. *Ida Silfverberg* (f. 1834 i H:fors) kopia efter Titian.
- N:o 19. *Emma Gylden* (f. von Schantz 1855 † 1874 i H:fors) Vy från Kumo älf.
- N:o 20. *Alexandra Frosterus* (Såltin) (f. 1837 i Nyland). Finsk gubbe, bröstbild.
- N:o 21. *Fr. Ahlstedt* (f. 1839 i Åbo). Vinterlandskap, soluppgång.
- N:o 22. *Hj. Munsterhjelm* (f. 1840 i Tavastland). Skärgårdslandskap, morgonbelysning, fiskare i dimman.
- N:o 23. dito Månskensstycke från skärgården.
- N:o 24. *B. Lindholm* (f. 1841 i Lovisa). Finskt skogslandskap med sjö.
- N:o 25. *Hilda Granstedt* (f. 1841 i H:fors). Finsk skärgårdstugu interiör.
- N:o 26. *A. Liljelund* (f. 1844 i Nystad). Genrebild.
- N:o 27. *Fanny Churberg* (f. 1845 i Vasa). Höstlandskap.
- N:o 28. *Th. Waenerberg* (f. 1846 i Borgå). Rågåker i skog.
- N:o 29. *Osk. Kleineh* (f. 1846 i H:fors). Marinmålning, afton.

- N:o 30 & 31. *Rud. Åkerblom* (f. 1851 i H:fors). Gamla Malmgård två taflor med figurer.
- N:o 32. *A. Edelfelt* (f. 1854 i Borgå). Ett arbetshem för gossar i H:fors, skräddareverkstad.
- N:o 33. *V. Westerholm* (f. 1860 i Åbo). Skogsstycke.
- N:o 34. *A. Gallén* (f. 1865 i Björneborg). Mor vid sitt barns sjukbädd i lampsken.
- N:o 35. *Marga Kiseleff* (Toppelius) (f. 1862 i München). Blomsterstycke, akvarell.
- N:o 36, 37, 38. *F. A. Sjöström* (f. 1840 i Åbo † 1885 i H:fors) Nya Corps de logis på Malmgård, tre akvarellmålningar.

Utländska.

- N:o 39. Den heliga Agnes, af *Dominico Zampieri* (*Dominichini*) (1581—1642)
- N:o 40. Aurora, berömd takmålning i palatset Rospigliosi i Rom af *Guido Reni* (1575—1642); kopierad af *Tieta* 1890.
- N:o 41. Ett gubbhufvud, af en gammal mästare, originalet Nat. museum i Stockholm.
- N:o 42. En skrifvande orientalist, af okänd tysk målare.
- N:o 43. Ett sydländskt landskap af obekant målare.
- N:o 44. Ett norskt landskap, af *H. Schancke*, norsk målare.
- N:o 45, 46. Två pastellmålningar med antika figurer, af *Lorentz Sparrgren*, svensk miniatyrmålare (1763—1828.)

Porträtter. (De flesta af okänd målare.)

- N:o 47. Grefve *Gustaf Creutz* (f. 1683 † 1746) landshöfding i Österbotten.
- N:o 48. och hans fru *Hedvig Helena* född friherrinna *Maidel* (f. 1688 † 1748).
- N:o 49. Grefve *Carl Creutz* (f. 1685 † 1740) broder till föregående, major.

- N:o 50. Grefve *Jakob Ernst Creutz* (f. 1727 † 1778 i Sverige) son till föregående, öfverste.
- N:o 51. Grefvinnan *Hedvig Christina Ulfsparre* född *Creutz* (f. 1728 † 1819) syster till föregående. Priorinna i Wadstena.
- N:o 52. Grefvinnan *Anna Helena Creutz* född *Ulfsparre* (f. 1755 † 1846) dotter till föreg., farmor till C. M. Creutz, *pastell* målning i miniatyr.
- N:o 53. Friherre *Erik Magnus Ulfsparre* till Broksvik (f. 1766 † 1809 i Finland), som ung i uniform, morfader till C. M. Creutz.
- N:o 54, 55. Grefve *Carl Magnus Creutz* (f. 1821) hans fru född Morsing (f. 1826) målade af *Reinhold*, tysk målare.
- N:o 56. *Hortense Eugeni Morsing* (f. 1826 i Sverige,) se föreg. målad af svenske hofmålare *Staaß*.
- N:o 57. *Clarisse Jenny Pochet* vid 10 års ålder den föregå. grefvinnans moder.
- N:o 58. Lars Arnell (f. 1781 † 1856) f. d. statssekreterare i svensk tjänst, sedan finska Hushållningssällskapets sekreterare 1833—1854.
- N:o 59. Rysk Kejsare Nikolai I 1825—1855.
- N:o 60. dito Alexander II 1855—1881
- N:o 61. dito Alexander III 1881.

Gravyer.

- N:o 1, 2. Prins *Albert* (f. 1819 † 1861) och hans gemål *Viktoria* (f. 1819), drottning af Stor Brit.
- N:o 3. *Paolo Veronise* på stora kanalen i Venedig, målad af Pignerollé, gravé par P. Allais.
- N:o 4. *Sjöbatalj* emellan Fransmän och Hålländare samt spaniorer, målad af Garneray, gravé af Jaret.
- N:o 5. *Les Glaces*, målad af Moul Fatio, gravé af Jaret.

- N:o 6. *Fingal* litografi af J. A. S—n. Graverad af Gjötström et Magnusson.
- N:o 7. *La Vierge au Linge* par *Raphael*. Litograf af J. A. S—n, graverad af förenämde.

Skulpturer.

- N:o 1. Grefve *Gustaf Philip Creutz*, medaljong i bronserad gips af J. F. Sergell (1790—1814) efter hans död skänkt af Gustaf den III åt familjen.
- N:o 2. *Porthan* monument i Åbo, staty i gips af C. Sjöstrand.
- N:o 3, 4. *J. L. Runeberg*, *Z. Topelius*, byster i marmor af W. *Runeberg* (f. 1838).
- N:o 5, 6. *Apollo* di Belvedere, *Venus* de Milo, i marmor.
- N:o 7—11. *Raffaello*, *Dante*, *Petrarca*, *Tasso*, *Ariosto* byster i marmor efter? af Giannasi.
- N:o 12—15. *Primavera*, *Estate*, *Autunno*, *Iverno* statyetter i marmor efter Volpato.
- N:o 16, 17. *Aurora*, *Notte*, statyer i marmor efter Predier † 1852 af Giannasi 1890.
- N:o 18. *Afrikanskor*, sittande i canot i marmor af Giannasi 1890.
- N:o 19—25. Sju st. italienska haut relief, däraf 6 skurna i elfenben från 1778.

På det ungefär en kilometer från Malmgård belägna *Kuuskoski gästgifveri* kan husmanskost och kaffe erhållas. Säkrast är, att de resande förse sig med färskt kaffebröd från staden, emedan sådant på landet ej alltid står till buds.

Nu kan återfärden företagas antingen samma väg eller ock genom Liljendals kapell och Lappträsk socken. Man kommer i senare fallet att resa förbi

Liljendals nya träkyrka samt *Kristinelund* (eg. hr *Nyberg*), *Rudom* (eg. guv. sekr. *Liljeblad*) egendomar och *Sjökulla* landshöfdingeboställe (arrendator literatören *E. Fabritius*), *Korsmalms gästgifveri*, *Andersböle*, *Har-dom* och *Gislom**) byar.

En vacker sommardag förtjänar det äfven att göra en liten utfärd till omgifningarna af den natur-sköna Pärnå viken. I så fall är fördelaktigast att resa till Pärnå gästgifveri och härstädes aftala om båt och roddare (osäkert är, att sådana kunna erhållas, så framt man ej på förhand försäkrar sig därom). Så kan färden styras antigen till *Sjögård*, *Tjusterby* (eg. öfverste *Antell*) eller *Tervik* (eg. general *Ehrnrooth*). På alla dessa egendomar finnas en massa konstföremål och antikviteter. På vägen till Tervik kommer man att resa förbi löjtnant v. *Frenckells* och kapten *Ehrnrooths* villor.

b) Utfärder österut.

Bland de mest omtyкта utfärderna sommartid från Lovisa är den till *laxfiskerierna* vid *Abborfors*. Man reser ut från staden genom den östra tullen förbi Forsellska villan och de bägge gamla fästningsruinerna. Efter en sex kilometers resa passerar man

*) De flesta byars namn i Lovisa trakten slutas på „om“. Denna ändelse är en gammal svensk dativus ändelse och återfinnes ännu i skriftsvenskan t. ex. i ordet „honom“, „Herranom“ „Kejsarenom“. Gislom skulle altså betyda åt eller hos Gisle.

Holmgårds kronoboställe (arrendator herr *R. Forsell*) och *Storby* egendom (eg. forstmästar *S. Vegelius*). Vågen härifrån är i det hela ganska enformig och går dels genom odlade trakter, men till största delen genom skog.

Kommen till Abborfors har man, efter att hafva lämnat hästarna och ekipaget i kuskens vård, att gå en hundra alnar genom en skuggrik skog och kommer så till den vackra platsen vid den s. k. *Rökforsen*. Det är en särdeles vacker anblick att se den betydliga vattenmassan med svindlande fart och i rykande skum söka sig ned mot hafvet. Stränderna äro höga och beklädda med en vacker blandad skog. På platsen finnas uppsatta jordfasta stolar, bord och bänkar, minnen från nyländska studenternas sommarfest 1890. Det är förbjudet att gå ned till stranden, emedan laxen genom buller och samtal lätt skrämme bort från de i forsen uppbygda fördämningarna, där den söker sig hvila på sin färd uppåt. Engång i timmen dragas laxnot i fördämningarna, och då kan man vara fiskarena följaktig ned till stranden, blott man iakttager behörig tystnad. Att beträda utbyggnaderna i forsen är då ej håller bra.

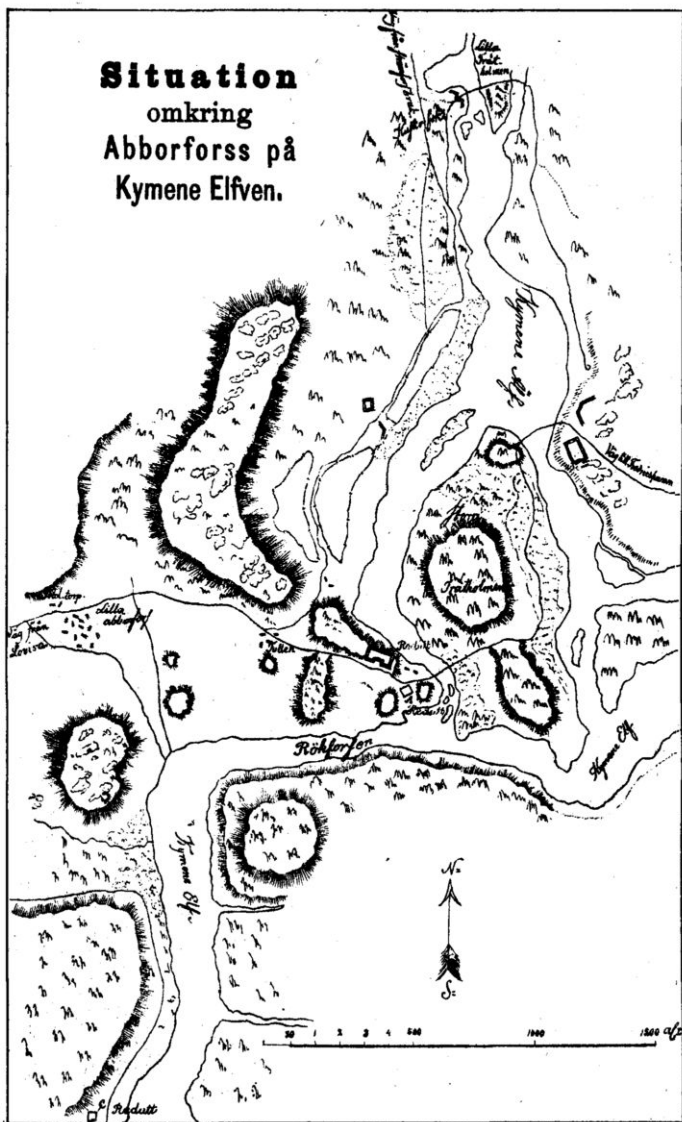
Fisket tillgår sålunda, att tvänne fiskare gå ut på utbyggnaden den ena på ena sidan, bärande den vid en stång fästade noten öfver axeln, den andra med linan på andra sidan om den lugna bassinen. Så stötes stangen hastigt ned mot bottnet, noten

föres ned med forsen, hvarefter den på bägge sidorna af fiskarene drages åt land. Hela noten är ej mer än 6 å 7 alnar lång. Fisken klubbas och föres till den invid belägna iskällaren eller också sättes den i de vid stranden befintliga stora sumparna. Fisket begynner den 15 juni, och noten drages en gång i timmen. Råkar man vara vid forsen kl. mellan 6 och 7 på kvällen, kan man följa fiskarene åt till en annan fors (ungefär $\frac{1}{2}$ kilometers promenad) och se vitjandet af patorna.

En half kilometer från *Rökforsen* på andra sidan om landsvägen i skogen finnes en *redutt*, som beskriver sig från slutet af senaste århundrade. Ett besök här lönar mödan dels för befästningens egen skull, dels för den vackra utsikt man härifrån har öfver Kymmene älfdalen.

Ifrån svenska arkiv har jag erhållit här bifogade karta äfvensom följande upplysningar om befästningarna: „Efter *Adolf Fredriks* olyckliga krig blef det nödvändigt att på alt sätt befästa dels inre platser vid Kymmene älf dels Lovisa stad. Vid Abborfors funnos troligen redan förut några provisionella värk, men nu uppfördes några s. k. halfpermanenta sådana. Vid krigsutbrottet 1788 reparerades den då befintliga redutten på högra sidan om vägen (då man kommer från Lovisa), och uppfördes på hösten på vänstra sidan ett slutet batteri för 6 kanoner med bastionerad rygg. Samtidigt anlades längre

Situation omkring Abborforss på Kymene Elven.

norrut (se kartan) ett batteri för 4 kanoner och där bredvid ett annat för 2. Vid krigsutbrottet 1808 fans kvar endast ett batteri i brukbart skick,“ hvilket dock lätt torde fallit i ryssarnes händer, efter det här utkämpats en strid den 21 februari. Såsom känt skedde det ryska inbrottet utan föregående krigsförklaring.

Att Abborfors i tiden varit nära att föranleda ett krig mellan Sverge och Ryssland, torde ej vara allom bekant. Så torde dock hafva varit fallet. Då år 1802 Gustaf IV Adolf besökte orten och fann bron vid Abborfors till hälften målad i de svenska och till hälften i de ryska färgerna, lät han, ehuru gränsen torde gått midt öfver bron, bestryka hela bron i de svenska färgerna. Ryssarne uppretade häröfver läto följande natt måla hela bron i ryska färger. Dagen därpå beströko svenskarne åter bron. Denna löjligen tvist fortsattes sedan på detta sätt, tils förmodligen färgerna å någondera sidan togo slut, men gaf emellertid anledning till en häftig och långvarig diplomatisk notväxling. Först sedan man lyckats få konungen att gifva vika, bilades tvisten.

Alt från de älsta tider tillbaka samlades årligen Bartholomeitiden här vid Abborfors eller kanske såsom namnet gifver för handen vid den s. k. Marknadsbacken folk från när och fjärran för varuutbyte. Skärgårdsbon utböt här sina produkter mot upplandsbons eller borgarens från staden varor. Att denna

marknad var af ej så ringa betydighet, kan man sluta af den tvist, som under många år (1642—1680) oafbrutet pågick mellan borgarena i det gamla Borgå och den då nyanlagda staden Helsingfors, hvilka hvardera ville tillvälla sig uteslutande rättighet att infinna sig till dessa marknader. Den långvariga tvisten bilades slutligen 1680 genom Kongl. bref, hvori bestämdes, att hvardera stadens borgare skulle hafva lika rätt till denna marknad, som efter Lovisa stads anläggning 1745 dock torde förlorat i betydighet och slutligen alldeles upphörde.

Abborfors gård eges af den 96-åriga general Clayhilds.

Vid Abborfors gästgifveri viker vägen af till *Strömfors bruk*. Efter en fyra kilometers lång resa är man där.

Genom Kongl. bref, dateradt den 27 september 1630 och af konung Gustaf II Adolf egenhändigt undertecknadt å Krigsflottan i Stralsund, tillförsäkrades öfversten och riddaren *Jakob Duwall* (Dübwald) för de tjänster han i kriget gjort svenska kronan och för den fordran han egde hos denna, bland en mängd andra jordlägenheter i södra Finland, äfven eganderätten till *Petjärvi säteri* och *Lill Abborfors* samt *Böle byar*, alt beläget i nuvarande Strömfors socken och än i dag till största delen bildande *Strömfors bruks egendom*. Bekräftelse på eganderätten till dessa lägenheter erhöll ytterligare dåvarande

landshöfdingen, grefve *Lorentz Creutz* d. ä, som sedan 1639 var gift med *Elsa Duvall*, dotter till ofvannämde *Jakob Duvall*, af drottning *Christina* genom nådigt bref af den 27 oktober 1647. I den *Creutz'ska* ättens ego behöllos dessa lägenheter intill 1744.

I slutet af 1600 talet anlades *Strömfors bruk* vid den västligaste utfallsgrenen af *Kymmene älf*. Privilegiet daterar sig från den 5 februari 1698 och åtnjöt dåvarande egaren af bruket riksrådet och presidenten, grefve *Johan Creutz* frihets-år för tillvärkningen till 1705, då prolongation på ytterligare 6 år beviljades. Smidet bedrefs med 2 tyska härdar och 1 hammare. År 1711 ödelades bruket dels genom utbruten våldeld, dels genom fiendtligt härjande under den då rådande „stora ofreden“.

Genom köp den 12 april 1744 öfvergick egendomen från dåvarande egaren landshöfdingen, grefve *Gustaf Creutz* till handlanden *Jakob Forsell* från *Fredrikshamn* och bruksinspektoren *Anders Nohrström* för en köpesumma af 12,000 daler kopparmynt. Kort härefter ingingo de nya egarne till *Bärgskollegium* med anhållan om att få åter uppbygga de sedan 1711 ödeliggande värken, hvilket dock medgafs först därpå följande år (1745) genom nämnda ämbetsvärks resolution af den 3 juli. Orsaken till uppskofvet med ansökans beviljande berodde på, att man tänkt anlägga den nya stapelstaden vid *Abborfors* och att: „Kongl. collegium således innan nödig Kund-

skap härom erhålles icke kan pröfva huruvida någon Bruksinrättning therå orten må vara så för thet allmänna som Interessenterne nyttig och gagnelig“. Efter erhållet tillstånd vidtog istandsättandet af värken, som 1749 utgjordes utom af en ny privilegierad knipp-hammare, af en stångjärnshammare och tvänne här-dar. Den 6 juni fastställdes det årliga smidet till 696 sk. med frihet intill 1757. Hammarskatten be-stämdes till 6 sk. årligen. Bruksrörelsen bedrefs nu under en följd af år af dåmera assessorn och borgmästaren i den 1745 i Degerby nyanlagda sta-den Lovisa, Jakob Forsell i bolag med brukspatron Anders Nohrström. Den sistnämde var dock den, som närmast skötte brukets angelägenheter. Efter hans död i slutet af 1750 talet framträder hans enka Ester Sidonia Raschau såsom en driftig och vid alla nya förbättringar vaken bolagist till Forsell. 1764 besiktigades den nyuppsygda sågen med 2 ramar (så kallade kantram och „bräddram med nijo engel-ska sågblad“). I privilegierna bestämdes tillvärknin-gen till 100 tolfter bräder, hvaraf $\frac{1}{12}$ del skulle afgå i skatt till kronan. Samma år nyuppsygdes lika-ledes kvarnen med 3 par stenar. År 1767 ansöktes och beviljades anläggningen af en spikhammare. Ja-kob Forsell, som genom stora förtjänster på såväl det merkantila som det politiska området blifvit ad-lad och antagit namnet af Forselles, afled 1768, hvar-efter hans vidlyftiga affärer till en början öfvertogs

af hans enka Johanna Ulrika och sedermera af sonen Henrik Jakob. Bärgrådet Henrik Jakob af Forselles blef efter enkefru Nohrström död på 1780-talet genom köp ensam egare till Strömfors bruk med dess underlydande vidsträktade egendomar. Han afled 1790, hvarvid högsta ledningen af brukets angelägenheter omhändertogs af hans enka Wirgina Christina f. Carlskjöld. Under en lång följd af år eller intill sin död 1847 sköttes brukets administration af bärgrådinnan af Forselles med hos en kvinna sällspord drift och energi. Af äldre personer vid bruket kan man ännu få höra berättelser om „bärgrådinnan“ och hennes värksamhet, hvaraf man kan sluta, att hon rätteligen var en kvinna, som förstod att göra sig både fruktad och älskad. Under bärgrådinnans sista tid eller 1846 erhöll bruket privilegium på inrättandet af 4 spikhamrar i stället för den sedan 1767 privilegierade.

Bärgrådet Henrik Jakob af Forselles och hans hustru äro hvaradera begrafna i en enkom uppmurad graf en half kilometer från bruket vid den till Petjärvi utgård ledande vägen. Platsen är inhägnad af ett stengärdsel. Den yttre grafven är uppförd af huggen granit och cement. Ett enkelt svart järnkors och en större järnskifva, upptagande de dödas namn samt födelse och dödsår, utgöra de enda prydnader på mausolén.

Efter bärgrådinnans död tillföll bruket sonen

Jacob Henrik i arf. Bärge Hauptman Jacob Henrik af Forselles var bosatt i Sverige och torde endast under sommaren uppehållit sig i Finland. Han afled i Sala år 1855. Strömfors bruk öfvergick nu till hans barn och barnbarn. Vid bouppteckningen efter honom värderades bruket med underlydande lägenheter till 75,320 rub. silfv. Före sin död hade han uttalat den önskan, att Strömfors bruk ej måtte gå ur Forselleska ättens ego, hvarför vid arfskiftet äfven öfverenskoms, att älsta sonen Pehr Henrik skulle tilllösa sig de öfriges andelar i nämnda bruk och under detta lydande lägenheter. Vid arfskiftet 1856 tillföll därför brukspatron Pehr Henrik af Forselles $\frac{3}{4}$ delar af bruket och den sista fjärdedelen köpte han 1858 af sin svåger Ekestam. Han öfverflyttade till Finland 1856 och vidtog genast med förbättringar af det ganska förfallna bruket. År 1857 erhöll han tillstånd att uppföra en ny manufaktursmedja med 2 knipphamrar i stället för den gamla smedjan med endast en hammare. 1858 tilläts spikhamrarnes antal ökas från 4 till 6. Den nya manufaktursmedjan, som är densamma, där manufaktursmidet fortfarande bedrifves, blef färdig i början af 1860 talet. En ny stångjärnssmedja skulle uppföras, hvarjämte brukspatron Forselles beslöt att öfvergå från det gamla tyskhårdssmidet, som alt hitintills bedrifvits med 2 härdar och en hammare, till Franche-comté smide. Tillstånd till nybyggnaden och förändringen bevil-

jades 1865. Den nya smedjan blef färdig i början på 1870-talet och smidet bedrefs nu liksom ännu i denna dag med 2 franche-comté härdar, 1 mumb-lingshammare och 2 väckhamrar. En ypperlig blåsmaskin anlades samtidigt.

I början på 1870 talet uppfördes likaledes den vid bruket nu befintliga 2-ramiga vattensågen.

Under ingen af brukets egare hafva så stora och betydande nybyggnader och förändringar vidtagits, som under brukspatron Pehr Forselles tid. Stora kostnader förorsakades naturligtvis genom dessa byggen, hvarutom betydande förluster drabbade brukspatron F. jämte det i öfrigt ogynsamma affärskonjunktioner tillstötte, hvilket alt gjorde, att han nödgades inställa sina betalningar. År 1876 öfvergick Strömfors bruks egendom genom konkursauktion från den Forselleska ättens ego till handlande A. Terichoff i Lovisa för 600,000 mk. Ännu samma år försälde han dock denna lägenhet för 660,000 mark till ett aktiebolag, som under namn af Strömfors Bruks Aktiebolag bedref järn- och sågvräks samt jordbruksrörelse intill 1885, då äfven detta bolag nödgades göra bankrutt. Egendomen öfvergick då genom auktion till nuvarande egaren kommerserådet Ahlström för en köpeskilling af 695,000 mark.

Alla värk äro för närvarande vid bruket i gång. 2 franche-comté härdar med 2 väck och 1 smält-hammare, 5 manufakturhärdar med 1 knipphammare

samt 1 spikhammare sysselsätt en arbetsstyrka af 25 man. I sågen hafva omkring 80 man sin utkomst genom arbete vid 2 ramar, kant- och stäfvärk. Kvarnen förmalar vid 5 par stenar spanmål från kringliggande näjder, hvarjämte tegelkran, benstamp och pärthyfvel tidtals eller vid behof äro i gång. Ny smedja med 2 spik- och 1 knipphammare är under uppförande i stället för den genom våldeld i början af 1870-talet ödelagda spiksmedjan.

Reser man från Abborfors vidare österut öfver bron, som fordom utgjorde riksgränsen, nu gränsen mellan Nylands och Viborgs län, kommer man in i *Pyttis* socken och efter det man yttermera passerat tvänne stora broar öfver grenar af Kymmene älf till *Pyttis kyrkoby*. Kyrkan är bygd i samma stil som Pernå kyrka och innehåller utom en skulpterad prediksstol och hälgonbilder några grafstenar och tvänne adliga vapen (Mellin och Sparre) äfvensom gammalt kyrkosilfver. Närmare härom i Anteckningar gjorda under en antikvarisk forskningsresa sommaren 1876 i östra Nyland af Reinhold Hausen.

IV. Mål för längre utfärder.

1) Till Borgå

göres resan med vagn, då man har 48 kilometer att tillryggalägga. Sjöledes kan man äfven, om man förhyr ångbåt, komma till Borgå, ehuru denna väg

är något lång. Efter några år, då den nya farleden mellan Suni sund och Borgå blir färdig, kommer en ångbåtsfärd att ställa sig betydligt ginare och framför allt angenämare än nu, i ty att man kommer att tillryggalägga färden öfver smärre infjärdar och i smulre vatten.

I Borgå förtjänar *Runebergs hem*, *Runebergs staty* och *graf* att beses. Öfver konstföremålen i Runebergs hem finnes en af lektor E. J. Strömborg utgifven förteckning och beskrifning.

Vidare bör man ej försumma att bese den urgamla jordborgen *Borgbacken* med sina ringvallar numera bevuxna med stora furor, äfvensom utsikten från plattformen på *Näse stenen*.

Ett besök i *domkapitlets hus*, där 1809 års landtdag hölls, äfvensom i den gamla *domkyrkan* lönar mödan.

Närmare underrättelser om Borgå erhållas i den i bokhandeln tillgängliga beskrifningen öfver Borgå af Mag. Rostedt.

2) Till Kotka.

En resa till Kotka och åter med ångbåt tager en tid af $1\frac{1}{2}$ dag. Själfva resan dit blott 3 timmar. Under vistelsen i Kotka hinner man göra en afstic-kare med lokalbåten till Fredrikshamn.

I Kotka förtjänar att beses den lifliga rörelsen i hamnen, där skepp till tiotal ja stundom hundratal

ligga och lasta trävaror från de många sågarna invid Kotka. Vidare den nyanlagda *Katarina parken* och paviljongen på „*Elisabet*“ äfvensom den vidsträckt utsikten från det s. k. norska berget, hvarifrån man bland annat ser Hogland.

Man bör ej försumma att med hyrkusk göra ett besök till den ungefär 6 kilometer från staden vid Langenkoski fors belägna *Kejsarvillan*. På samma färd göres ett besök i de Druschininska fiskerierna och klostret på *Munkholmen*.

Vidare förtjänar *Karhula* stora industriella anläggningar, *glasbruk, pappersbruk, mekaniska verkstad* o. s. v. att beses. Likaså Kotka glasbruk, hvarest fönsterglas fabriceras *).

Med bantåg kommer man efter 1 $\frac{1}{4}$ timmes färd

3) till Anjala

där utom det vackra fallet *Ingerois pappersbruk* och den i parken belägna *lilla byggnaden*, platsen för det s. k. Anjala förbundets stiftande, äro att bese.

4) Till Hogland.

Haf, stora omätliga haf, huru härligt är du ej, då du blank som en spegel breder ut din yta, så långt ögat når! Huru majestätiskt är du ej, då stor-

*) En liten ångslup står att af tulluppsyningsman Hellsten hyra för utfärder till stadens vackra omgifningar.

men rör upp dig i mäktiga vågor! Hvilket kapital af lifskraft skänker du ej dem, som lärt sig att älska dig!

Nästan hvarje sommar gör någon af de ångbåtar, som underhålla kusttrafiken, utfärder till Hogland, denna i mer än ett afseende intressanta hafsö. Jag vill tillråda en hvar, som ej förut besökt Hogland, så väl från hälsans som nöjets synpunkt att företaga denna resa. Man reser ut på morgonen och är åter på kvällen. Då mig veterligen i tryck ej finnes någon beskrifning öfver Hogland, har jag vidtalat pastor O. G. Gardberg, som under många år varit präst på Hogland, att utarbета en sådan till tjänst för dem, som besöka ön.

Hogland (f. Suursaari), historiskt bekant för det stora sjöslaget 1788, är en 12 kilometer lång ö belägen ungefär midt i Finska viken 3 mil från kusten. Ön höjer sig majestätiskt från hafvets famn med sina framstående höga bärg, Pohjois och Lounatkorkiat och Haukavuori.

Ehuru den förbiseglande icke varseblifver annat än kala och skrofliga stränder, här och där afbrutna af småskog, finner man i det inre af ön djupa dalar, hvilka likasom ock delvis bärgsluttningarna äro bevuxna med tät skog.

Klimatet å ön är ett vanligt hafsklimat; våren är kall till följd af drifis, hösten däremot mild och långt utdragen. Då ön med undantag af dess midt,

som är någorlunda jämn, för öfrigt består af bärg och impedimenter, så kan något åkerbruk eller några odlingsföretag icke komma ifråga; endast några små potatisstäppor finnas i närheten af bostäderna. Skogen är duglig till timmer och har på sin tid varit betydlig nog, men den starka stormen år 1825 i november, hvaraf äfven S:t Petersburg har ett bedröfligt minne, nedmäjade en stor del däraf; spår af denna förödelse synas ännu på ön. Den egna skogen skulle väl kunna tillfredsställa öbornas vedbehof, men det myckna arbete transporten från de djupa klyftorna och öfver de tvärbranta höjderna förorsakar har tvungit hogländaren att ända från Kotka hämta sitt bränsle, sina plankor och bräder. Ehuru smärre välskötta ängar finnas i dalsänknin-garna, måste äfven det mesta fodret hämtas från fasta landet. Till en rationell boskapsskötsel lämna öbornas egentliga näringsfång: fiske, sälfångst, fraktfart och lotsning af fartyg dem ej håller tillräcklig tid.

Sedan det lagstridiga och demoraliserande luren-dräjeriet i senare tider lyckligtvis alldeles upphört, har en stor del af hogländarne lagt sig till skeppsandelar eller börjat med egna jalar föra fraktgods mellan kuststäderna. Flere unga bondsöner ha också redan genomgått navigationsskolan i Viborg.

I botaniskt hänseende torde Hoglands flora erbjuda mycket egendomligt och intressant; närmare

upplysningar härom kunna vi dock såsom i saken minime versati ej meddela.

Folket på Hogland är sannolikt af karelskt ursprung, därpå häntyder såväl språket som dess lynne i allmänhet. När ön från början blef befolkad, ligger gömdt i sagans dunkel, dess första innebyggare hade väl under oroliga tiders stormar på Hogland sökt sin tillflykt undan mäktiga fienders anfall. Märkeligt är, att man där ej kan skönja några spår af inflyttningar från Estland och Liffland, med hvilka landsändar hogländaren likväl från urminnestider haft en liflig beröring. Att dylik kolonisering egt rum å utön Tytärsaari, som hör till samma församling, bevisar däremot nogsamt den estniska typen, som därstädes genast faller den besökande i ögat. Befolkningen på Hogland uppgår till ungefär 800 personer. Hemmanen äro till antalet 105, fördelade på tvänne nästan jämnstora byar, Pohjois och Lounat.

På ryska statens bekostnad äro trenne fyrar uppförda, en å Pohjois Korkias topp och en annan mindre icke långt ifrån dess bas invid hafsstranden, den tredje å Lounat höjden, den högsta å ön 900 fot öfver hafsytan. I dimma och mist varnas de sjöfarande ifrån den första genom klocka, ifrån den sista genom en ångdrifven mistropare. Ännu en fjärde fyr är å Rödsjär en klippa 15 kilometer sydväst från Hogland.

Såsom glädjande bevis på framåtskridande kunna

vi anteckna byggandet af en vågbrytare framför öppningen till byviken samt framför alt inrättandet af en post- och tullstation. Härefter kommer post att afgå från Hogland en gång i veckan; för jämförelse må nämnas, att t. ex. under sistförflutna vinter posten regelbundet besökt ön endast en gång i månaden.

När man härifrån seglar till Hogland och kommit till dess nordliga ända, ser man, förutom de båda förstnämnda fyrarna, fyrchefens bostad, äfvensom läkarens dito och en kasern för fyrbetjäningen. Kommer man nära intill dem, och går förbi lotsarnes observationsstuga, varseblifver man till höger byns första boningar, så till vänster en den vackraste jämna sandstrand man kan tänka sig med småskog i bakgrunden och till höger byns öfriga hus, mest hopade tätt intill hvarandra invid stranden, och de som icke kunnat få plats där amfiteatraliskt grupperade på sluttningen.

Om vi nu härefter mera i detalj skulle vilja orientera oss, så hafva, vi såsom tillbörligt är, främst att bese kyrkan, belägen några steg från byn. Begravningsplatsen har nyligen på öfverhetlig befallning blifvit flyttad från kyrkans grannskap till andra sidan af viken. Där är främst att märka doktor Porkkas graf, belägen på en hög kulle i midten af begravningsplatsen, skyddad af ståtliga furor. Kyrkan är uppförd 1768, ut- och invändigt restaurerad 1858 och ytterligare reparerad 1875. Den är en

mindre vanlig korskyrka af trä, ganska nätt och prydlig och tillräcklig för församlingen. Prediksstolen är enkel men vacker, likaså altarkransen och decorationen kring en liten tafla: Kristi Korsfästelse. Gent emot altaret finnes en mindre läktare, där ett harmonium är placeradt.

En ny klockstapel är för närvarande under byggnad alldeles tätt invid kyrkan; den är 24 meter hög och kommer att synas långt ut på hafvet.

Nära intill kyrkan ligger prästgården med vacker utsikt åt hamnen och hafvet. Framför gården äro tvänne galionsbilder (Wellington och Viktoria) uppställda. Själfva byggnaden är liten, innehåller endast fyra rum med kök. Församlingen underlyder icke något pastorat.

Nära stranden af byviken midtemot hamnöppningen ligger den nya högre folkskolan för gossar och flickor. Skolsalen prydes af ett porträtt af d:r Porkka, denna af hogländarnes tacksamhet så högt förtjänade man.

På Hogland finnes ej någon ambulatorisk skola.

Från prästgården kunna vi åter vandra genom byn, gå sedan norrut genom ett par små ängar och en smal skogsväg, som småningom börjar bära uppåt, sedan går det alt immerfort högre och högre, tills vi stöta på en massa rullstenar, lägrade i ring rundtom en afplattad bärgskägla. Huru dessa i rullstensflodens tider månde hafva ditkommit så högt och

blifvit där lägrade så symmetriskt, må herrar geologer fundera ut. Härifrån knalla vi oss vidare upp och befinna oss snart pustande och något andtrutna på Pohjoiskorkia. Vi skåda oss om ikring, där vi äro på 750 fots höjd. Det omätliga hafvet omgifver oss, på dess yta synes såsom små båtar här där kryssande fartyg och rykande ångare; i söder nedanför oss se vi byn i fågelperspektiv och i norr en liten skymt af fyrstationen. Vi träda nu upp i själfva fyrbyggnaden och blifva genast öfverraskade af den snygghet och ordning, som här öfveralt är rådande, hvilket äfven är fallet vid de öfriga fyrarna. Den stora glaskupan, som sammansatt af otaliga slipade kronglas omger lampan, är efter Fresnels i Paris system och lär hafva kostat sina modiga rublar. Hade vi litet svårt att komma hit uppföre, så går det nu lättare, när vi skola bege oss utföre till fyrstationen, ty trappor leda dit ner större delen af vägen. När vi något knäsvaga hunnit taga ut de många stegen och ett litet stycke till bogserat oss fram mellan stenar och busksnår, stå vi plötsligen inför fyrstationens hus. Tala vi vackert med chefen, så låter han manskapet manövrera med räddningsslupen (förfärdigad i England) äfvensom med rakett apparaten, afsedd att utkasta lina åt skeppsbrutne, ifall man för hårdt väder och svåra bränningar icke skulle kunna komma dem till hjälp å fartyget. Sedan man besett detta och inskrifvit sina värda namn i en för ända-

målet på stället befintlig bok, får man väl återigen bege sig åstad söderut till byn, på en väg 2 verst lång, som för fotgängare är ganska praktikabel, men svårligen kan med häst befaras annan tid än vintern.

Ungefär 3 verst från den norra ligger den södra byn, där den mera förmögna delen af invånarene hafva sin hemvist. I denna by är byggnadssättet detsamma som i den andra, alla hus garnera stranden så nära som möjligt för bekvämlighetens skull vid fiskens rensande och insaltande, äfvensom vid lastning och lossning.

Om vi nu vidare vilja gå att se, huru hoglän-darne bygga och bo, så finna vi härvidlag, att en ovanlig renlighet utmärker invånarne på ön. Badstuga finnes vid hvarje gård och begagnas flitigt, och den ymniga tillgången både på sött och salt vatten (bäckar flyta genom hvardera byn) vidmakthåller både hälsa och snygghet. En lyx, som är rådande här, är att belamra väggarna med en hel mängd större och smärre speglar; isynnerhet vid bröllop äro närapå alla väggar i bröllopsstugan fullsatta med dylika den mänskliga skönhetens eller kanske rättare skräp-
hetens reflektorer. Efter här kommit att ingå ordet bröllop, så vill jag med detsamma nämna, att bröllop firas här med iakttagande af samma ceremonier, som hos allmogen annanstädes. Vigseln förrättas först i brudens hem. Sedan vederbörliga lyckönskningar blifvit framburna, ätes middag, dock icke vid

alla bröllop, eller drickes kaffe och därefter består ett glas vin och åt gubbarna ett glas toddy. Där- under dansas ett par danser och sist en glad och hurtig polska af alla danslystna med bruden och brud- gummen. Sultligen upphissas dessa på en stol un- der väldiga hurrarop. Sedan vidtager en, som jag tror, för Hogland egen ceremoni, i det att nämligen brudens utstyrsel och mobilier med musik afföras till brudgummens gård; och först då detta är väl uträttadt, begifva sig samtliga gästerna dit. Högtid- ligheten i brudens hem kallas därför också „läksi- äiset“, i brudgummens „häät“. Häät börjas med den egentliga middagsmåltiden och fortsättes sedan på vanligt sätt frampå natten under samtal och dans.

Folket i allmänhet, vandt ifrån barndomen vid böljornas lek och allvar, är hurtigt och raskt och kvikt i vändningarna. Hogländaren vet, att det ej går an att taga sig bak örat och fundera, när stor- men hviner i toppen och vågen skyhögt hotar att rusa in. Han känner sin starkt bygda jala väl, lik- som ryttaren sin dresserade häst, han vet hur myk- ket segel han tål och står lugn med ratten i hand och blicken fästad på segel och ändar. Så går det raskt framåt, och är vinden bara stark och jämn, så skulle han kunna skratta åt alla tullvärkets grant utstyrda ångbåtar, ifall han numera, såsom fordom händt, behöfde frukta för dem. Särskildt är det en lust att iakttaga den hogländska kvinnans hurtiga

väsen och elastiska gång, som hon tillegnat sig genom tidig vana vid sjölifvets kamp mot storm och oväder; äfvensom den husliga trefnad och nätthet hon det oaktadt kan åstadkomma i sitt stilla hem. Gästfrihet och tillmötesgående mot främlingar och besökande är ett känt drag hos hogländingen och mest hos alla öbor.

Till församlingen hör äfven utön Tytärsaari, 2 $\frac{1}{2}$ mil sydost från Hogland. Den är icke så bärgig och full af impedimenter som den förra ön; jorden kunde där möjligen odlas och åkerbruk sättas i gång, om blott invånarnes gamla hufvudnäringur fiske, salfångst och sjöfart skulle ge dem tid därtill.

Arealen är ungefär en tredjedel af Hoglands, en by finnes, i hvilken bostäderna äro såsom på Hogland tätt sammanträngda invid stranden. Invånarnes antal stiger ej till trehundra.

Hamnen är trång och uppfylld af stenblock, hvarför ock jalorna äro mindre än hogländarnes och dragas upp på land under vintern. Kyrkan invid byn är omgifven af begravningsplats. Predikanten besöker ön ordinariter trenne gånger om året.

Sedan 4 år tillbaka eger Tytärsaari en egen „byskola“ besökt af alla i skolåldern varande barn. Ett lånebibliotek om c:a 100 volymer finnes äfven på utön.

Följande lilla sanna historia är betecknande för hogländarnes lif under föregående tider:

Det var en mörk och dyster november-kväll. Vinden tjöt mellan byns tätbygda stugor, bränningarna fräste och skummade vid stranden och regnet nedstörtade i strömmar; det var ett komplett ruskigt höstväder, sådant som lurendrärjarne önska sig för att med sina fast bygda jalar komma hem efter en färd söderut förbi kronans tulltjänstemän, hvilka ingalunda våga trotsa vind och väder så oförväget som de nyss nämnda äfventyrarene.

Nu låg denna kväll en tullångare i säkerket förtöjd i hamnen under ovädret, och dess befälhafvare hade af öns länsman blifvit på aftonen jämte båkchefen inbjuden på ett parti preference. Herrarne hade treffligt och muntra historier aflöste den ena den andra under spelet och toddyglasen probarades därjämte flitigt. Men som den onde icke kan tåla, att någon sann och uppriktig glädje obemängdt får råda här på jorden, så stälde han ock nu till något krångel i spelet; herrarne började träta sinsemellan, ett och annat okvädins ord utslungadas o. s. v., hvilket hade till följd, att spelet tvärt afslutades, utan att likväl därefter någonting dessvärre blef utaf. Hoglands herrarne hade för tillfället ondt öga till tulluppsyningsmannen, ehuru de annars där emellan voro goda vänner, och mente därför bland annat under det därpå följande samtalet, att han icke skulle våga en kryss utåt hafvet med tullångaren en kväll sådan som denna. Denna, upplifvad som han var och yt-

terligare retad genom denna insinuation, steg genast upp och tog afsked, sägande: „det skolen i snart få se“. Därefter skyndade han sig ombord, befalde genast elda upp, och efter en stund for ångaren rykande och fräsande ur hamnen framåt öns södra by. De bägge andra herrarne stodo invid länsman-
nens fönster och sågo med skadeglädje densammas affärd, huru den stampade i vågsvallet, som sköljde öfver hela däckets från förn till aktern. Men lugn stod befälhafvaren på kommando bryggan och skådade utåt. De mente leende, att det ej skulle stå altför länge på, innan han komme tillbaka.

Under det de sålunda glammade med hvarandra och hade den stackars tullkarlen för det mesta till skott-tafla för sina kvickheter, fingo de efter en god stund se ett starkt sken plötsligt uppflamma på hafvet icke särdeles långt ifrån stranden, och innan de hunnit få rätt klart för sig, hvadan detta sällsynta fenomen uppkommit, varseblefvo de ångaren återkommande, dock icke allena, utan hade den med sig en jala i släptåg.

Händelsen var, att två jalar dessa dagar kryssade kring Hogland efter hemkomsten från Memel, dit deras hemliga resor alltid ställes under senhösten, så sent som möjligt, men blefvo, såsom vanligt, medelst signaler underrättade om tullångarens tillvaro på ön. I det hopp, att densamma ej skulle våga sig ut i det svåra vädret, togo de sig dristigheten

till att lägga i land och hade redan debarkerat några spritkärl, då tulluppsyningsmannen så oförmodadt och öfverraskande såväl för dem som honom själf föll öfver dem.

Genast vid första skymt af honom kastade sig alla män från jalorna i sina jullar och satte till lands, men hade likväl dessförinnan tid att sätta eld på den ena jala, som ännu hade full last, och hvilken sålunda brann ned till vattenytan och genom denna säregna illumination förvånade de båda förutnämnda herrarne. De gåfvo hällre alt på den till spillo, än att den med sitt spirituella innehåll skulle falla i tullkarlarnes händer.

Det bör slutligen omnämnas, att den ena af omnämnda herrar hade sin anpart, fast hemligen naturligtvis, i smugglingen.

Jag tror, att de samma sågo litet snopna ut vid deras sammanträffande med tulluppsyningsmannen den följande dagen.

Detta var liksom hogländarnes sista kraftyttring att försöka kringgå tullförfattningarna och draga tulltjänstemännen från näsan och som ändades så snöpligt för dem och till favör för den, som de hatade värre än hin håle och som ingalunda trodde sig få erfara en sådan hugnad efter aftonens tidigare förargelser. Sedan dess har, efter hvad man hört, alla försök i den vägen på ön öfvergifvits, desto villigare, som dylika affärer numera icke, såsom förr, gifva

någon vinst, utan tvärtom, såsom denna sannfärdiga berättelse gifver vid handen, inleder folk i frestelse och undergång. En nära samtidigt med denna händelse inrättad högre folkskola, allmännare utbredd upplysning och lärares förmaningar hafva ock väl gjort sitt till att draga invånarenes sinnen bort från dylika gamla, inrotade ovanor och lagöfverträdelse.

